

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદના પત્ર-ક્રમાંક
જીસીઈઆરટી/સીએન્ડર્ડ/2018/5808, તા.07/03/2018થી મંજૂર

પર્વરણા આસપાસ

ધોરણી-III

પ્રતિશાપન

ભારત મારો દેશ છે.
બધાં ભારતીયો મારાં ભાઈબહેન છે.
હું મારા દેશને ચાહું છું અને તેના સમૃદ્ધ અને
વૈવિધ્યપૂર્ણ વારસાનો મને ગર્વ છે.
હું સદાય તેને લાયક બનવા પ્રયત્ન કરીશ.
હું મારાં માતાપિતા, શિક્ષકો અને વડીલો પ્રત્યે આદર રાખીશ
અને દરેક જણ સાથે સભ્યતાથી વર્તીશ.
હું મારા દેશ અને દેશબાંધવોને મારી નિષ્ઠા અર્પું છું.
તેમનાં કલ્યાણ અને સમૃદ્ધિમાં જ મારું સુખ રહ્યું છે.

રાજ્ય સરકારની વિનામૂલ્યે યોજના હેઠળનું પુસ્તક

વિષય ૫ સતતસ્થનું

રાષ્ટ્રીય શૈક્ષિક અનુસંધાન ઓર પ્રશિક્ષણ પરિષદ
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING

ગુજરાત રાજ્ય શાણ પાઠ્યપુસ્તક મંડળ
'વિદ્યાયન', સેક્ટર ૧૦-એ, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૧૦

© NCERT, નવી દિલ્હી તથા ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર
આ પાઠ્યપુસ્તકના સર્વ હક NCERT, નવી દિલ્હી તથા ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળને
હસ્તક છે. આ પાઠ્યપુસ્તકનો કોઈપણ ભાગ કોઈપણ રૂપમાં NCERT, નવી દિલ્હી અને
ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળની લેખિત પરવાનગી વગર પ્રકાશિત કરી શકાશે નહિ.

અનુવાદ

કુ. રિન્કુ સી. સુથાર

સમીક્ષા

ડૉ. આઈ. એમ. ભટ્ટ
ડૉ. ભાવેશ પંડ્યા
ડૉ. મધૂર સી. શાહ
શ્રી નીતિન ડી. દવે
શ્રી મેહૂલ એસ. પટેલ
શ્રી ધવલ બી. સોલંકી
શ્રી નિમેષ જે. ભટ્ટ
કુ. પાયલ એ. પંચાલ
શ્રી પ્રવીણ એ. પટેલ
શ્રી દેવેન્દ્ર જી. જોખી
શ્રી હેમંત આર. વાધેલા

ભાષાશુદ્ધિ

ડૉ. મોના આર. દવે

સંયોજન

ડૉ. ચિરાગ એચ. પટેલ
(એકેડેમિક સેકેટરી)

નિર્માણ-સંયોજન

ડૉ. કમલેશ એન. પરમાર
(નાયબ નિયામક : શૈક્ષણિક)

મુદ્રણ-આયોજન

શ્રી મનીષ એચ. બંધેકા
(નાયબ નિયામક : ઉત્પાદન)

વિતરણ-આયોજન

શ્રી હર્ષદ એચ. ચૌધરી
નાયબ નિયામક : વહીવટ-વિતરણ

પ્રસ્તાવના

રાષ્ટ્રીય સ્તરે સમાન અભ્યાસક્રમ રાખવાની સરકારશીની નીતિના અનુસંધાને ગુજરાત સરકાર તથા ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ દ્વારા તા. 19/7/2017 ના ઠરાવ કર્માંક જશભ/1217/સિંગલ ફાઈલ-62/ન થી શાળા કક્ષાએ NCERT ના પાઠ્યપુસ્તકોનો સીધો જ અમલ કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. તેને અનુલક્ષીને NCERT, નવી દિલ્હી દ્વારા પ્રકાશિત ધોરણ III, પર્યાવરણ વિષયના પાઠ્યપુસ્તકનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરીને વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ મૂકૃતાં ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ આનંદ અનુભવે છે.

આ પાઠ્યપુસ્તકનો અનુવાદ તથા તેની સમીક્ષા નિષ્ણાત પ્રાધ્યાપકો અને શિક્ષકો પાસે કરાવવામાં આવ્યા છે અને સમીક્ષકોનાં સૂચનો અનુસાર હસ્તપ્રતમાં યોગ્ય સુધારા-વધારા કર્યા પછી આ પાઠ્યપુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરતાં પહેલાં આ પાઠ્યપુસ્તકની મંજૂરી માટે એક સ્ટેટ લેવલની કમિટીની રચના કરવામાં આવી. આ કમિટીની સાથે NCERTના પ્રતિનિધિ તરીકે RIE, ભોપાલથી ઉપસ્થિત રહેલા નિષ્ણાતોની સાથે એક ટ્રિ-દિવસીય કાર્યશિબિરનું આયોજન કરવામાં આવ્યું અને પાઠ્યપુસ્તકને અંતિમ સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું. જેમાં, ડૉ. એસ. કે. મકવાણા (RIE, ભોપાલ), ડૉ. કલ્યના મસ્કી (RIE, ભોપાલ), ડૉ. ભાવેશ પંડ્યા, શ્રી રિન્કુબહેન સુથાર, ડૉ. કેશુભાઈ મોરસાણિયા, શ્રી દેવેન્દ્ર જોખી અને શ્રી પ્રવીણ પટેલે ઉપસ્થિત રહી પોતાનાં કીમતી સૂચનો અને માર્ગદર્શન પૂરાં પાડ્યા છે.

પ્રસ્તુત પાઠ્યપુસ્તકને રસપ્રદ, ઉપયોગી અને ક્ષતિરહિત બનાવવા માટે માનનીય અગ્રસચિવશ્રી (શિક્ષણ) દ્વારા અંગત રસ લઈને જરૂરી માર્ગદર્શન આપવામાં આવ્યું છે. આ પાઠ્યપુસ્તકની ચકાસણી શિક્ષણ વિભાગના વર્ગ 1 અને વર્ગ 2ના જે-તે વિષય જાણતા અધિકારીશ્રીઓ દ્વારા પણ કરાવવામાં આવી છે. મંડળે પૂરતી કાળજ લીધી છે, તેમ છતાં શિક્ષણમાં રસ ધરાવનાર વ્યક્તિઓ પાસેથી ગુણવત્તા વધારે તેવાં સૂચનો આવકાર્ય છે.

NCERT, નવી દિલ્હીના સહકાર બદલ તેમના આભારી છીએ.

વિનયગિરિ ગોસાઈ

નિયામક
તા. ૨૦-૧૨-૨૦૨૪

મુકેશ કુમાર (IAS)

કાર્યવાહક પ્રમુખ
ગાંધીનગર

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૮ પુનઃમુદ્રણ : ૨૦૧૯, ૨૦૨૦, ૨૦૨૧, ૨૦૨૨, ૨૦૨૩, ૨૦૨૪, ૨૦૨૫

પ્રકાશક : ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ‘વિદ્યાયન’, સેક્ટર ૧૦-એ, ગાંધીનગર વતી વિનયગિરિ ગોસાઈ, નિયામક.

મુદ્રક :

Textbook Development Committee

CHAIRPERSON, ADVISORY COMMITTEE FOR TEXTBOOKS AT THE PRIMARY LEVEL

Anita Rampal, *Professor*, Department of Education (CIE), University of Delhi, Delhi

CHIEF ADVISOR

Savithri Singh, *Principal*, Acharya Narendra Dev College, New Delhi, formerly *Fellow*, Centre for Science Education and Communication, University of Delhi, Delhi

MEMBERS

Baljeet Kaur, *Primary Teacher*, MCD Primary Model School, Zamrudpur, New Delhi

Dilip Singh, *Programme Coordinator*, Digantar Shiksha Avam Khelkud Samiti, Jaipur

Juhi Srivastava, *Programme Coordinator*, Nirantar, New Delhi

Kavita Sharma, *Lecturer*, Department of Elementary Education, NCERT, New Delhi

Mamata Pandya, *Programme Coordinator*, Centre for Environmental Education, Ahmedabad

Poonam Mongia, *Assistant Teacher*, Sarvodaya Kanya Vidyalaya, Vikas Puri, New Delhi

Preeti Chadha, *Primary Teacher*, Experimental Basic School, CIE, University of Delhi, Delhi

Ravinder Pal, *Sr. Lecturer*, DIET, Rajinder Nagar, New Delhi

Reetu Singh, *Lecturer*, Department of Education in Social Sciences (DESS), NCERT, New Delhi

Simantini Dhuru, *Director*, Avehi Abacus Project, Mumbai, Maharashtra

Smriti Sharma, *Lecturer in Education*, Lady Sri Ram College, New Delhi

Sonia Shamihoke, *Primary Teacher*, Sanskriti School, Chanakya Puri, New Delhi

Sushmita Malik, D-4/4091, Vasant Kunj, New Delhi-70

MEMBER-COORDINATOR

Manju Jain, *Professor*, Department of Elementary Education, NCERT, New Delhi

THE CONSTITUTION OF INDIA

PREAMBLE

WE, THE PEOPLE OF INDIA, having solemnly resolved to constitute India into a **[SOVEREIGN SOCIALIST SECULAR DEMOCRATIC REPUBLIC]** and to secure to all its citizens :

JUSTICE, social, economic and political;

LIBERTY of thought, expression, belief, faith and worship;

EQUALITY of status and of opportunity; and to promote among them all

FRATERNITY assuring the dignity of the individual and the **[unity and integrity of the Nation];**

IN OUR CONSTITUENT ASSEMBLY
this twenty-sixth day of November, 1949 do
**HEREBY ADOPT, ENACT AND GIVE TO
OURSELVES THIS CONSTITUTION.**

1. Subs. by the Constitution (Forty-second Amendment) Act, 1976, Sec.2, for "Sovereign Democratic Republic" (w.e.f. 3.1.1977)
2. Subs. by the Constitution (Forty-second Amendment) Act, 1976, Sec.2, for "Unity of the Nation" (w.e.f. 3.1.1977)

Acknowledgement

The National Council of Educational Research and Training (NCERT) gratefully acknowledges the contribution and cooperation of various organisations, subject experts, teachers and departmental members in the development of this book.

The Council thanks the authors and poets who have granted permission to use their work in this book — Vijendra Pal Sisodia (*Leaves*); Shri Prasad (*Water*); Secretary, Bharat Gyan Vigyan Samiti (*Home Sweet Home*); Jean Whitehouse Peterson (*I have a sister; My sister is deaf*) published by Bharat Gyan Vigyan Samiti; Harish Nigam (*Cloud*) published by Eklavya; Harendranath Chattopadhyay (*Train*); and Annapurna Sinha (*Bhanate and Phudgudi*).

The contributions of various organisations and the experts deputed by them, are also highly appreciated – Centre for Environmental Education, Ahmedabad; Avehi Abacus, Mumbai; Eklavya, Bhopal; Digantar, Jaipur; Nirantar, New Delhi; National Book Trust, New Delhi; SCERT, Delhi; Centre for Science Education and Communication, University of Delhi , Delhi; and Homi Bhabha Centre for Science Education (Small Science), Mumbai.

We are specially grateful to K.K. Vashishtha, *Professor and Head*, Department of Elementary Education, NCERT, who has extended every possible help in developing this book.

The contributions of Professor Amitabh Mukherjee, Centre for Science Education and Communication, University of Delhi, Delhi; Sushmita Malik, formerly *Consultant* Punjab School Education Board, Chandigarh; Poonam Mongia, *Assistant Teacher*, SKV School, Delhi; and Manpreet, *Lecturer*, Shyama Prasad Mukherjee College, New Delhi are duly acknowledged for finalising the English version of this book. We also acknowledge the contributions of Sushmita Malik for translating the Hindi poems into English and of Dwaipayan Banerjee, *freelance Editor*, *Katha*, for editing these poems. Thanks are acknowledged to Anjni Koul, *Lecturer*, DESM and M.K. Satpathy, *Professor*, NERIE, Shillong, NCERT; Usha Chaujer, *Primary Teacher*, Air Force Bal Bharti School, New Delhi; Deepa Hari, *Writer and Editor*, Avehi Abacus Project, Mumbai; Anita Julka, *Reader*, Department of Education with Special Needs, Sushma Jairath, *Reader*, Department of Women's Studies, and R.B.L. Soni, *Reader*, Deparment of Elementary Education, NCERT.

We are grateful to Kavita Chaudhary and Arvind Sharma, *DTP Operators*; Kamal Bhardwaj and Hari Darshan Lodhi *Proof Reader*; Sushila Sharma, Nirmal Mehta (DEE); Shakambar Dutt, *Incharge Computer Station*, DEE, in shaping the book.

The efforts of the Publication Department, NCERT, in bringing out this publication are also appreciated.

શિક્ષકો અને વાલીઓ માટે નોંધ

જ્યારે આ રાષ્ટ્રીય કક્ષાના પાર્થ્યપુસ્તક બનાવવાનું કાર્ય થતું હતું ત્યારે આ પુસ્તકના વિકાસ/ઉત્પાદન માટે કામ કરી રહેલ ટુકડીને રાષ્ટ્રીય અભ્યાસકમના માળખા (NCF 2005) મુજબ હેતુઓ અનુવાદ કરવાનું કાર્ય પડકારરૂપ લાગ્યું. આ પ્રક્રિયા દરમિયાન ચર્ચા થયેલા થોડા મુદ્દાઓ લખાણનું કામ બજાવી રહેલ ટુકડી વહેંચવા માગે છે.

બાળક પોતાની આસપાસનું પર્યાવરણ સાકલ્યવાદી રીતે જુએ છે અને કોઈ પણ વિષયનું સમાયોજન “વિજ્ઞાન” અને “સામાજિક વિજ્ઞાન”માં કરતા નથી, તેથી એવું વિચારવાનું આવશ્યક બન્યું કે આ પુસ્તકનું બે ભિન્ન વિભાગોના બદલે સંકલન કરવું. વિષયોની યાદીની કાર્યવાહીના બદલે અભ્યાસકમને જાતે જ જોડાયેલ અને આંતર સંબંધિત સ્કૂલિયત વિષયોની સમજનો વિકાસ કરવાનો છે. પુસ્તકમાં શારીરિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો વિવેચનાત્મક રીતે દર્શાવેલા છે, જેથી બાળકને પસંદગીઓથી માહિતગાર કરી શકાય.

રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ લખવાનો પડકાર, વિવિધ વર્ગભંડોનાં બહુ સાંસ્કૃતિક પરિમાણોને પ્રતિબિંબિત કરવાનો હતો. દરેક સમુદ્દ્રાય, સંસ્કૃતિ અને જીવન જીવવાની રીતને સરખું મહત્વ બાળક આપે તે ખૂબ જ જરૂરી હતું. પુસ્તક લખવામાં આવ્યું ત્યારે, અમે સંબોધન કરી રહ્યા છે તે કોણ બાળક છે. તે મોટો પ્રશ્ન હતો. શું તે મોટા શહેરની મોટી શાળાનો બાળક છે અથવા ઝૂંપડપણીની શાળાનો, નાના નગરનો બાળક, ગામડાંની શાળા અથવા પર્વતીય પ્રદેશની દૂરસ્થ શાળાનો બાળક છે ? અમે કેવી રીતે આવા વિભિન્ન જીથને સંબોધન કરીએ? તેને જાતિ, વર્ગ, સંસ્કૃતિ, ધર્મ, ભાષા, બૌગોલિક પરિસ્થિતિ વગેરે વિભિન્નતાનો સામનો કરવાની જરૂર પડે છે. આ પુસ્તકમાં કેટલાક આવા મુદ્દાઓનું સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે, જે શિક્ષકે પણ તેની પોતાની શૈલીમાં સંવેદનાત્મક રીતે ઉકેલવું પડશે.

આ વિસ્તારને સંબંધિત ચિંતાઓ/મુદ્દાઓની ચર્ચા કરતા પહેલાં, તમે આ વિસ્તારના અભ્યાસકમ મુજબ જાઓ, જે વ્યાપક રીતે છ વિષયો જેવા કે, કુટુંબ/પરિવાર અને ભિત્રો, ખોરાક, પાણી, રહેઠાણ, મુસાફરી અને આપણે બનાવતા અને કરતા હોય તેવી વસ્તુઓમાં વિભાજિત કરેલ છે. જે NCERTની વેબસાઈટ પર ઉપલબ્ધ છે (www.ncert.nic.in). તે તમને તમારા વિષયને સારી રીતે સમજાવામાં અને તમારી અધ્યાપન-અધ્યયનનું આયોજન વધારે અસરકારક બનાવવામાં મદદ કરશે.

પુસ્તકના વિષયવસ્તુના કેન્દ્રમાં બાળક છે, જે તેને અન્વેષણ માટે ખૂબ જ જગ્યા પૂરી પાડે છે. ગોખણપણીને અને વર્ણન તથા વ્યાખ્યાઓને ટાળવાનો અહીં સભાનપણે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. માહિતી આપવી સરળ છે, પરંતુ સાચો પડકાર તો બાળકને જ્યાં તે ગાઈ શકે, તેમની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ બાંધી શકે, પ્રવૃત્તિ દ્વારા અભ્યાસ, પ્રશ્નો પૂછે, પ્રયોગો કરવા વગેરેની તકો આપવી તે છે. તેના જ સંદર્ભમાં બાળક પુસ્તક સાથે કાર્યરત રહે તે માટે વર્ણન, કવિતા, વાર્તા, કોયડાઓ, જિગ્સો, વિનોદી વાર્તાઓ વગેરે જેવાં વિવિધ પાસાઓના ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. વાર્તાઓ અને વર્ણન બાળકને સંવેદનશીલ બનાવવાના સાધનની રીતે ઉપયોગ થયેલ છે, બાળકને વાર્તા/વર્ણનનાં ચચિંતો સાથે વધારે સરળતાથી તાદાત્મ્ય કરાવી શકાય છે.

જ્ઞાનનું સર્જન કરવામાં બાળકનો સક્રિય ભાગ લેવો એ મહત્વનું છે. પુસ્તકમાં આપેલી પ્રવૃત્તિઓનો ખપ

છે કે, બાળકોને અવલોકન માટે બગીચાઓ, ખેતરો, જળ-સંસ્થાઓ, સમુદ્રાયોમાં વગેરે જગ્યાઓ લઈ જવાની, પર્યાવરણ-અભ્યાસ પ્રાથમિક રીતે વર્ગખંડની દીવાલોની બહાર પુનરૂક્ત કરવામાં આવે. બાળકના સ્થાનિક જ્ઞાનને શાળાના જ્ઞાન સાથે જોડવાના પ્રયત્નો કર્યા છે. અહીં તે દર્શાવવું જરૂરી છે કે, પુસ્તકમાં આપેલી પ્રવૃત્તિઓ ફક્ત સૂચક છે. પ્રવૃત્તિઓ અને સાધનો બંને શિક્ષકો દ્વારા સ્થાનિક સંદર્ભો મુજબ સુધારી શકાય છે. પ્રવૃત્તિઓ અને સ્વાધ્યાય અંતે આપવાના બદલે પાઠમાં આંતરિક રીતે સમાવેશ કરેલ છે. પુસ્તકમાં ખૂબ જ વિવિધતાપૂર્ણ પ્રવૃત્તિઓ આપેલ છે જેથી બાળકને સર્જન, અવલોકન, દોરવું, વિભાજિત કરવું, બોલવું, પ્રશ્નો, લખવું, યાદી વગેરેની બાળકને તકો મળે. ઘણીબધી પ્રવૃત્તિઓ તેઓને વસ્તુઓને હાથમાં લઈ કુશળ વ્યવહાર કરવા તક આપશે જેથી તેઓમાં ઉચ્ચારણ કુશળતાનો વિકાસ થાય. કેટલાક તેઓની સર્જનાત્મક અને રચનાત્મક કુશળતાની સાથે તેમની રસલક્ષી ઈન્ડિયોને સમાદ કરી. બાળકોની સરળતા માટે દરેક પ્રવૃત્તિઓ ચર્ચા દ્વારા તેઓ જે અવલોકન કરે અને શીખે તેનું એકીકરણ કરવામાં આવે છે. ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નો અથવા સૂચકો સાથે બાળક જ્યાં એકલો ના પહોંચી શકે તેનાથી આગળ તેની સમજને વધારવાની છે.

બાળકોને પુસ્તક અને શિક્ષકો સિવાય બીજા સોતો જેવા કે કુટુંબીજનો, સમુદ્દરાયના સત્યો, સમાચારપત્રો, પુસ્તકો વગેરેથી જાણવા પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવ્યાં છે. આ બતાવે છે કે, ફક્ત પાઠ્યપુસ્તક જ માહિતીનો સોત નથી. ઈતિહાસની સમજનો વિકાસ કરવા બાળકોને વૃદ્ધો પાસેથી ભૂતકાળ જાણવા પ્રોત્સાહિત કરે છે. આ પ્રવૃત્તિઓથી વાલીઓ અને સમુદ્દરાયના સત્યોને શાળામાં સાંકળવા અને શિક્ષકોને બાળકની પૃષ્ઠભૂમિ જાણવામાં વૃદ્ધિ કરશે.

બાળકોનાં પુસ્તકોમાં ઉદાહરણ એક મહત્વનો ભાગ છે. લખાણ-ટુકડીએ ધ્યાનમાં રાખ્યું છે કે, પુસ્તકમાં ઉદાહરણો લખાણની પ્રકૃતિ પ્રતિબિંબિત કરે છે. ઉદાહરણ દ્વારા વિષયવસ્તુનો વિકાસ મોટી વિચારણા છે. ઉદાહરણો એવી રીતે લેવામાં આવ્યાં છે કે, જે લખાણની શૈલીનું પૂર્ણ રીતે અભિવાદન કરે છે. ઉદાહરણો બાળકને આનંદ અને પડકાર પૂરાં પાડે તેવાં હોવાં જોઈએ. પ્રવૃત્તિઓને જુદી તારવવાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તેની યાદીનો પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પુસ્તક બાળકોને જુદા-જુદા પ્રકારની જેવી કે વ્યક્તિગત રીતે, નાના જૂથમાં અને મોટા જૂથમાં પણ કામ કરવાની તક પૂરી પાડે છે. જૂથમાં અભ્યાસથી દશ્ય અભ્યાસ અને વ્યવહાર-કુશળતામાં વધારો કરે છે. જૂથમાં કામ કરતાં બાળકો ખાસ કરીને હસ્તકલાનો અને કલાના અભ્યાસની મજા માણે છે. બાળકો જ્યારે તેમની સર્જનાત્મક સાહસોને નકારવાના બદલે અથવા તેમના મોટેરાઓ દ્વારા અવગણના, ઓછું મહત્વ આપવાના બદલે પ્રોત્સાહન મળે તો ઉત્સાહિત થઈને પ્રતિસાદ આપે છે અને ખુશ થાય છે.

પુસ્તકમાં પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રશ્નોનો ઉદ્દેશ ફક્ત બાળકના જ્ઞાનને ચકાસવાનો જ નહિ, પરંતુ બાળકોને પોતાની જાતને અભિવ્યક્ત કરવાની તક પૂરી પાડવાનો છે. બાળકોને આ પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રશ્નો પર કામ કરવા પૂરતો સમય આપવો જોઈએ, જ્યાં સુધી દરેક બાળકને પોતાની ગતિ ના મળે ત્યાં સુધી આગળ જાય નહિ. દરેક શિક્ષક મૂલ્યાંકન માટે પોતાના વિદ્યાર્થીઓ માટે પોતાની અધ્યાપનની રીત અને સ્થાનિક સંદર્ભના ઉપયોગથી પોતાની કલ્યાણાશક્તિનો વિકાસ કરે. પર્યાવરણ-અભ્યાસમાં આકારણી માટે અભ્યાસ અને મૂલ્યાંકનની પ્રક્રિયાને સારી રીતે સમજવા, NCERT એ પ્રાથમિક કક્ષાએ આ વિસ્તાર પર પુસ્તકના સોતોનો વિકાસ કર્યો છે. તમે આ લખાણ મુજબ જશો તો તે ઘણું ઉપયોગી નીવડશે. બાળકનું વર્ગમાં અથવા બહાર સંપાદિત કરેલાં કામ દ્વારા તેની ક્ષમતાઓ/કૌશલ્યોનું પ્રાથમિક રીતે મૂલ્યાંકન થવું જોઈએ. મૂલ્યાંકન એ સતત અને સર્વગ્રાહી પ્રક્રિયા છે અને બાળકની તોણો કરેલ અવલોકન, પૂછેલ પ્રશ્નો, દોરેલું, ચર્ચાઓ, જૂથમાં લખેલું વગેરેથી આકારણી થવી જોઈએ. વર્ગખંડમાં સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન અનુસરવા અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રશ્નોનો પુસ્તકમાં આંતરિક સમાવેશ કરેલ છે. તમારે પણ તે જ રીતે અનુસરવાનું છે.

જ્યારે પુસ્તકીય સાધનોનો વિકાસ કરવામાં આવ્યો ત્યારે એક મોટી ચિંતા બાળક સમક્ષ આપણા સમાજની

મોટી વિવિધતા જેવી કે આપણી શારીરિક ક્ષમતાઓ, આર્થિક પૃષ્ઠભૂમિ, વર્તન વગેરે જેવી વસ્તુઓ તેના માર્ગમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે અને કયાં રહીએ છીએ, કેવી શાળામાં જઈએ છીએ, કેવી રીતે વાત કરીએ છીએ, વિચારવાની રીત, ખાવાનું, પહેરવેશ, સામાન્ય સુવિધાઓ વગેરે યોગ્ય રીતે સંવેદનશીલતાપૂર્વક રજૂ કરવાની હતી અને ઈચ્છાએ છીએ દરેક બાળક દરેક સમાજની વિવિધતા ઓળખે, આ વિવિધતાને માન આપે અને પ્રોત્સાહિત કરે તે જરૂરી છે. શિક્ષકોએ આવા સામાજિક મુદ્દાઓને સંવેદનશીલતાપૂર્વક હાથ ધરવા વધારે સાવધાન રહેવું પડશે, ખાસ કરીને જ્યારે વર્ગના ખાસ જરૂરી હોય તેવાં બાળકોને અથવા મુશ્કેલીભર્યા બનાવોના સમયે.

લખાણ-ટુકડી ફક્ત બાળકોને જ નથી જોતી પરંતુ શિક્ષકોને પણ જુએ છે, જે વ્યક્તિગત રીતે જ્ઞાનનું સર્જન કરે છે અને જે-તે પોતાના અનુભવોથી સર્જ છે. પુસ્તક શિક્ષક દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા અધ્યયન-અધ્યાપનનાં ઘણાંબધાં સાધનોમાંથી એક છે, જેની આસપાસ શિક્ષક પોતાની અધ્યયન-પ્રક્રિયા ગોઠવી બાળકોને અધ્યયનની તક પૂરી પાડે છે.

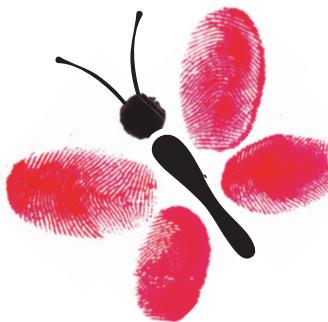
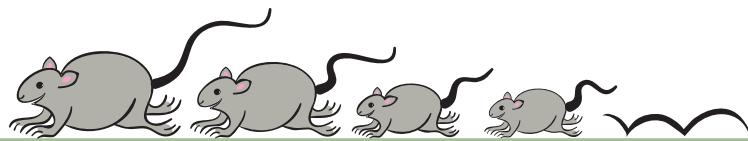
NCF-05 મુજબ પર્યાવરણ અભ્યાસ વર્ગ 1 અને વર્ગ 2 ના અભ્યાસક્રમમાં સમાવેશ કરેલ નથી. તેમ છતાં જરૂરી ક્ષમતાઓ/કૌશલ્યો અને ચિંતા ભાષાકીય અને ગાણિતિક રીતે સંકલિત કરી સંધિ કરવામાં આવી છે. આ દિશામાં, NCERTએ શિક્ષકો માટેની માર્ગદર્શિકા, “પર્યાવરણ-અભ્યાસ ભાષા અને ગાણિતિક ક્ષમતાઓ દ્વારા આગળના વર્ગના” નામે બહાર પાડી છે, જેમાં ઘણીબધી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ કરેલ છે જે તમને પર્યાવરણીય ભાગોને ભાષાકીય અને ગાણિતિક રીતે તે કક્ષા સાથે સંધિ કરવામાં મદદ કરશે. જો તમે વર્ગ 3 માં અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રવૃત્તિની શરૂઆત કરતા પહેલાં તે જોશો તો તે તમારા વિષયવસ્તુના વિસ્તારમાં સમજ કેળવવા સધન બનશો.

પાઠ્યપુસ્તકમાં વાપરેલ સંશાઓ (પ્રતીક) અને ચિહ્નો

 ચર્ચા (Discussion-ડિસ્કશન)	 કહો (Tell-ટેલ)	 લખો (Write-રાઈટ)
 વિચારો (Think-થિંક)	 બનાવો (Make-મેક) / પ્રવૃત્તિ (Activity-એક્ટિવિટી)	 શોધી કાઢો (Find out-ફાઇન્ડ આઉટ)
 શિક્ષક માટેની નોંધ (A note for the teacher- અ નોટ ફોર થીચર)		

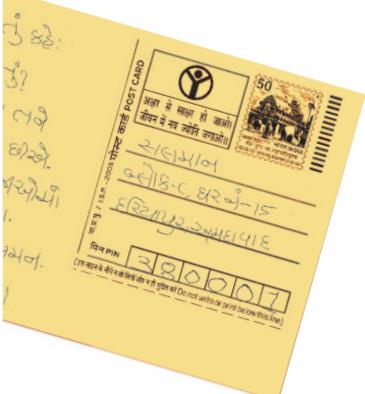
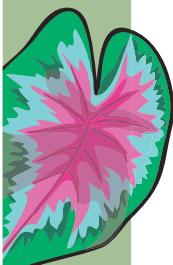
અનુક્રમિકા

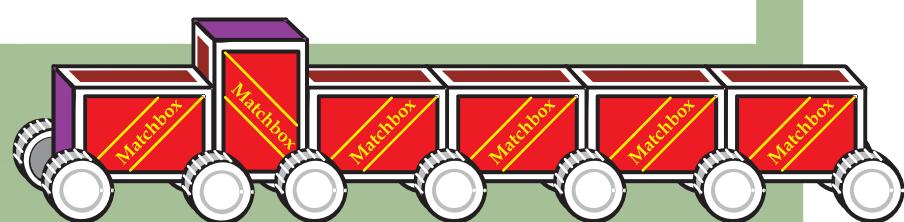
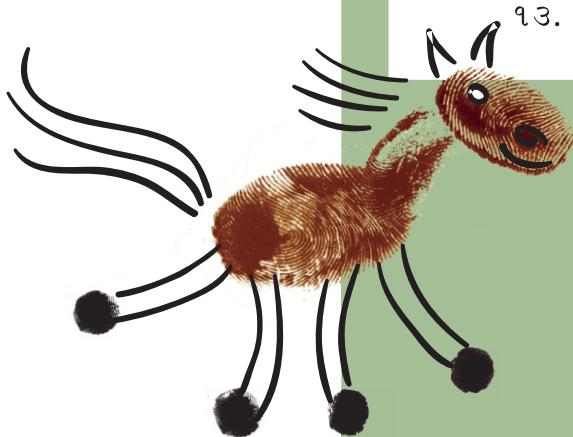
શિક્ષકો અને વાતીઓ માટે...

iv

૧.	પૂનમે શું જોયું ?	૧
૨.	વનપરી	૧૧
૩.	પાણી જ પાણી !	૨૦
૪.	છોડુનું ઘર	૨૬
૫.	ઘર એક શાળા	૩૨
૬.	ખાધા વિના ન ચાલે	૩૮

૭.	અનોખો સંવાદ	૪૫
૮.	ફરરર...	૫૨
૯.	આવ રે વરસાદ	૫૮
૧૦.	રસોડાની વાત	૬૩
૧૧.	આપણાં વાહનો	૬૮
૧૨.	આપણાં કામ	૮૦
૧૩.	આપણી લાગણીઓની ભાગીદારી !	૮૦

(ix)

૧૪. આપણો ખોરાક
૧૫. માટીની મજા
૧૬. મારું ઘર
૧૭. પત્રનો પ્રવાસ
૧૮. રમતાં-રમતાં
૧૯. આપણાં સાથી

૮૫

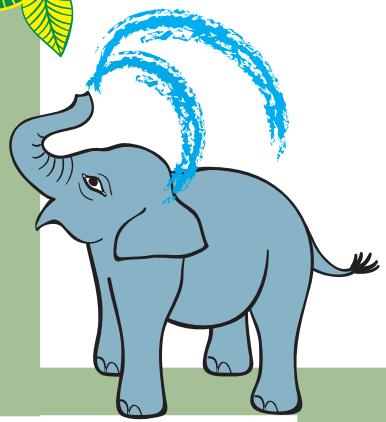
૮૬

૧૦૪

૧૧૩

૧૨૦

૧૨૮

૨૦. કેટલા રે કેટલા ?
૨૧. પાણી બચાવીએ
૨૨. ડાબું-જમણું
૨૩. સુંદર કપડાં
૨૪. જીવનનું જાળું
૨૫. મારો તાલુકો

૧૩૬

૧૪૪

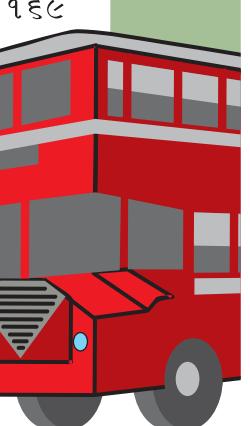
૧૪૮

૧૫૮

૧૬૨

૧૬૫

ફન્પેજ-૧

(x)

S7G3T9

પૂનમે શું જોયું ?

૧

પૂનમ ઘરે હતી. તે બીમાર (sick-સિક) હતી. આજે પૂનમે એની માને કહ્યું : “મા, મને આજે શાળાએ જવા દો. હું છેલ્લા બે દિવસથી ઘરે છું. હું કંટાળી ગઈ છું.” આ સાંભળી તેની માએ કહ્યું, “પરંતુ તને તાવ (fever-ફિવર) છે. જા, બહાર ખાટલા પર સૂઈ જા.”

પૂનમ બહાર ગઈ. ખાટલા પર સૂઈ ગઈ. અચાનક, તેના ચહેરા પર કશુંક પડ્યું. તે તરત જ ગાલે અડવા લાગી. અરે ! આ શું ? કોણ ચરકી ગયું? આ કોનું કામ હશે ! કબૂતરનું કે કાગડાનું ? પૂનમને આ કાગડાનું જ લાગતું હતું.

બાળકો, લોકો પાસેથી અને આજુબાજુના પર્યાવરણમાંથી ઘણું બધું શીખે છે. આ પાઠ દ્વારા બાળકોને પ્રકૃતિને નિહાળવાની તક આપવાની છે. વર્ગખંડમાં બેસી પાઠનું વાચન કરવું નહિ. આસપાસની પ્રકૃતિનું અવલોકન પણ કરાવવું.

૧

વિચારો અને લખો :

પૂનમે ઉપર જોયું. તેણે વૃક્ષ ઉપર ઘણાંબધાં પ્રાણીઓ જોયાં. ચિત્રમાં દર્શાવેલ વૃક્ષ પર તમે કયાં પ્રાણીઓ જોયાં? તેમનાં નામ લખો:

પૂનમે જમીન પર પડેલું એક પાંદડું લીધું. પાંદડું તેના ગાલ ઉપર ઘસ્યું. હજુ પાણ તેને ગાલ ચીકાશવાળા લાગતા હતા. પૂનમે વિચાર્યું : ‘તળાવ પર જઈ મારે ગાલ ધોવા જોઈએ.’ પૂનમ તળાવ પાસે ગઈ.

વિચારો અને લખો :

તળાવની આસપાસ પૂનમે કયાં પ્રાણીઓ જોયાં હશે?

પાઠ્યપુસ્તકમાં ‘પ્રાણી’ શબ્દ જીવજંતુ, પક્ષીઓ, સરિસૂપ (પેટે સરકીને ચાલતાં પ્રાણી) અને સસ્તન પ્રાણીઓ માટે વપરાયો છે. આ ઉમરનાં બાળકો પ્રાણીઓનું વગીકરણ કરી શકતાં નથી. પ્રાણી શબ્દથી બાળકો શું સમજે છે તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરો. જુદાં-જુદાં પ્રાણીઓ વિશે વધુ માહિતી એકઠી કરવા બાળકોને પ્રોત્સાહિત કરો.

- તમે તળાવ પાસે જોયેલાં પ્રાણીની જેમ કામ કરી શકો ?
- ક્યું પ્રાણી કેવો અવાજ (sound-સાઉન્ડ) કાઢે છે અને કેવી રીતે હલનચલન કરે છે ?
વિવિધ પ્રાણીઓના અવાજની નકલ કરાવવી.

જુદાં- જુદાં પ્રાણીઓ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવા માટે જુદી-જુદી રીતે હલનચલન કરે છે. કેટલાંક પ્રાણીઓ ચાલે છે, કેટલાંક પેટે સરકીને (crawl-કાઉલ) ચાલે છે, કેટલાંક ઉડે (fly-ફ્લાય) છે અને કેટલાંક તરે (swim-સ્વિમ) છે. કેટલાંક પ્રાણીઓ ઝૂદકા (jump-જમ્પ) મારીને ચાલે છે.

વિચારો અને લખો :

Z6G1M6

પ્રાણીઓનાં રહેઠાણ :

દરમાં રહેતાં	માળમાં રહેતાં	ઘરમાં રહેતાં	પાણીમાં રહેતાં
●	●	●	●
●	●	●	●
●	●	●	●
●	●	●	●

યાદ કરો અને લખો :

ઉડી શકે તેવાં

--	--	--

પગથી ચાલી શકે તેવાં

--	--	--

પેટે સરકીને ચાલી શકે તેવાં

--	--	--

ઝૂદકા મારી ચાલી શકે તેવાં

--	--	--

બાળકોને પ્રાણીઓનાં રંગ, આકૃતિ અને હલનચલન ગમે છે અને તેમના અવાજ સાંભળવા ગમે છે. તેઓને તેમનું અનુકરણ કરવાની મજા આવે છે. પ્રાણીજગતની વિવિધતા જોતાં તેમને જુદાં-જુદાં જૂથમાં મૂકીએ, તે વગીકરણની શરૂઆત છે.

પૂંછડી હોય તેવાં

માથે શિંગડાં હોય તેવાં

દીવાલ ઉપર ચાલી શકે તેવાં

પ્રાણીઓ જુદી-જુદી જગ્યાએ રહે છે. કેટલાંક પ્રાણીઓ વૃક્ષ ઉપર રહે છે. કેટલાંક પાણીમાં રહે છે. કેટલાંક જમીન પર રહે છે. કેટલાંક જમીનની અંદર દરમાં રહે છે. કેટલાંક આકાશમાં ઉડે છે. વળી, કેટલાંક પ્રાણીઓ આપણા ઘરમાં પણ રહે છે.

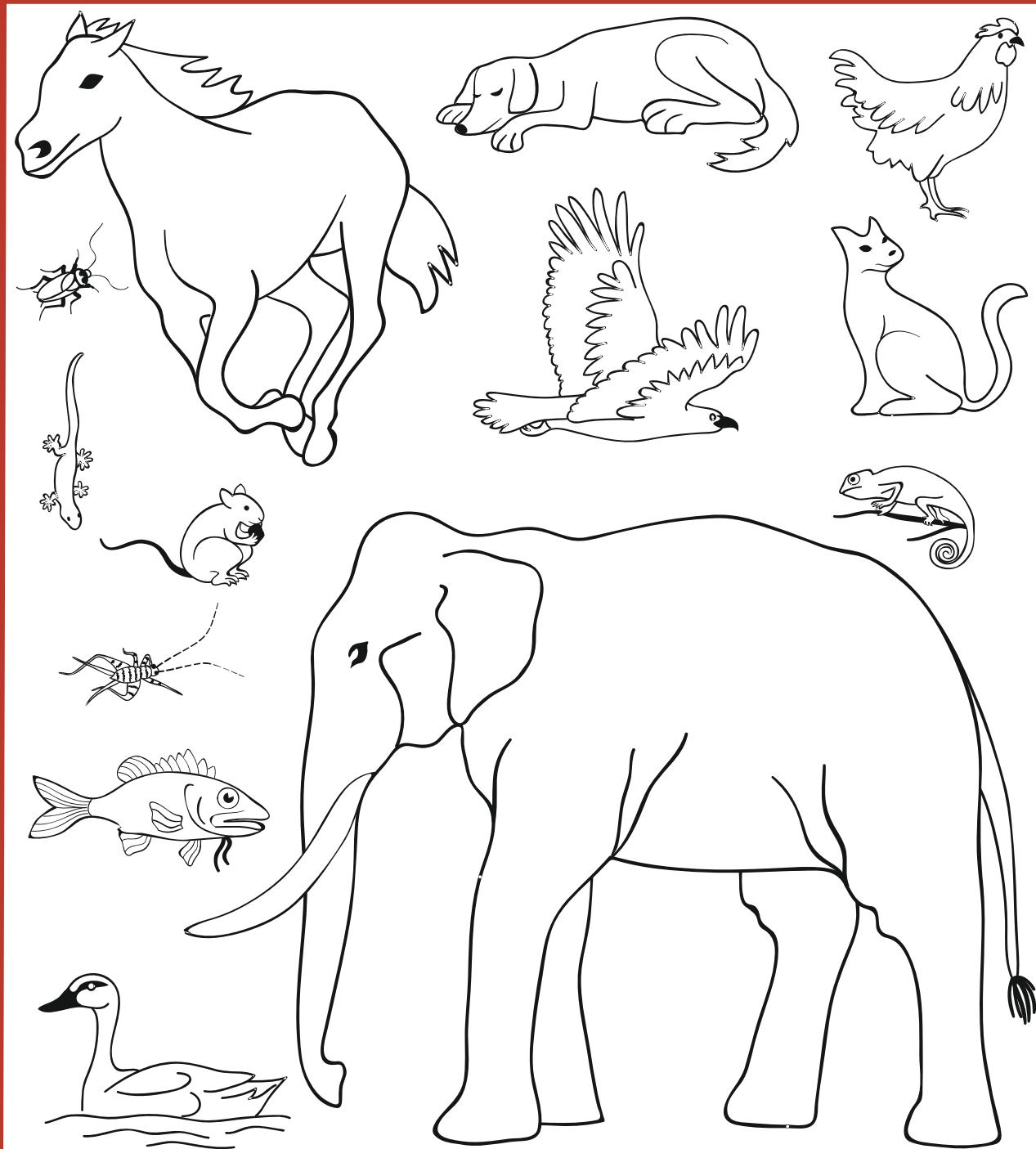

રંગ પૂરો:

હોડ (lip-લિપ) થી પાણી પીતાં હોય ત્યાં જીબ (tongue-ટંગ) થી પાણી પીતાં હોય ત્યાં

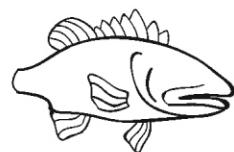
* નીચેનાં ચિત્રો જુઓ:
તમારા ઘરમાં ના રહેતાં હોય તેવાં પ્રાણીઓમાં રંગ પૂરો.

ચિત્ર દોરો :

* અહીંયાં પ્રાણીઓનાં અધૂરાં ચિત્રો આપેલાં છે. ચિત્રો પૂરાં કરી નીચે નામ લખો.

શોધો અને લખો :

પ્રશ્નને આધારે નામ શોધો અને કરો. આ શબ્દોની અલગથી નોંધ કરો :

- મને કેળું ખાવું ખૂબ ગમે છે. હું કૂદવામાં અને લટકવામાં સમય વિતાવું છું.
- હું દીવાલ પર જાળું બનાવું છું, જેમાં જીવજંતુ ચોંટે તે મારો ખોરાક છે.
- હું આખી રાત જગું છું અને દિવસે અજવાળામાં સૂઈ જાઉં છું.
- ડાઉં, ડાઉં, ડાઉં મારો અવાજ છે. હું પાણીમાં અને જમીન ઉપર જોવા મળું છું.
- હું વરસાદ પછી જોવા મળું છું. મારે પગ નથી. હું પેટે સરકીને ચાલું છું.
- મારી ગતિ ધીમી છે. હું પાણીમાં અને જમીન ઉપર રહું છું.

ક્ર	ત	યા	અ	બા	લે	સી
વાં	દ	રો	ખા	તી	પા	ળ
પા	ર	સિ	દે	વા	પી	ળ
ઓ	ઘુ	વ	ડ	ર	વા	જ
ક	રા	બી	કો	મા	ત	ગ
રો	સિ	રિ	હુ	તા	ર	થ
ળિ	વા	સા	ડી	કા	ચ	ઓ
યો	બ	અ	ળ	સિ	ચું	ગા

સવાલ - હ પંચતંત્રની વાર્તા ‘સસલું અને કાચબો’ ઉપર આધારિત છે. બાળકોને પંચતંત્રની બીજી વાર્તા કહો અને તેમને વધારે વાચન કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કરો.

જુઓ અને કહો :

આંગળીઓનો જાડુ :

ચિત્ર જુઓ. શું તમે અંગૂઠાની અને આંગળીઓની છાપ ઓળખી શકો છો ?

આ જ રીતે, શાહી અને જળરંગોનો ઉપયોગ કરી પ્રાણીઓનાં ચિત્રો બનાવો. તમારી કલ્યના મુજબનાં ચિત્રો બનાવો. ઉપરનાં ચિત્રોની નકલ કરશો નહિ. તમે તમારી શાળા અને ઘરને શાણગારવા બનાવેલાં ચિત્રોનો ઉપયોગ કરી શકો છો.

જાતે છાપો ...

બાળકોને અંગૂઠાની છાપ અને આંગળીઓની છાપથી ચિત્રો બનાવવા જેવી સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિ પસંદ આવે છે. તેમને તેમની પોતાની ડિઝાઇન બનાવવા પ્રોત્સાહિત કરો.

ચાલો ગમ્મત કરીએ :

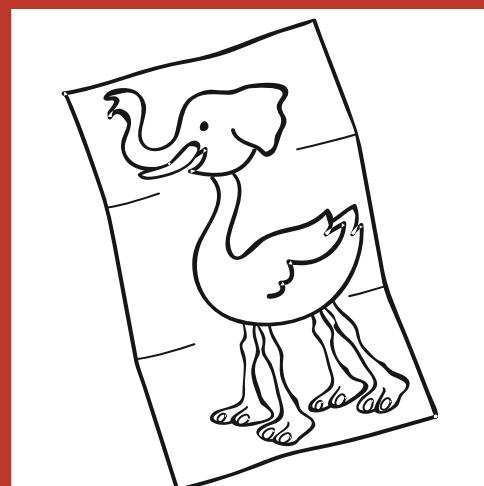
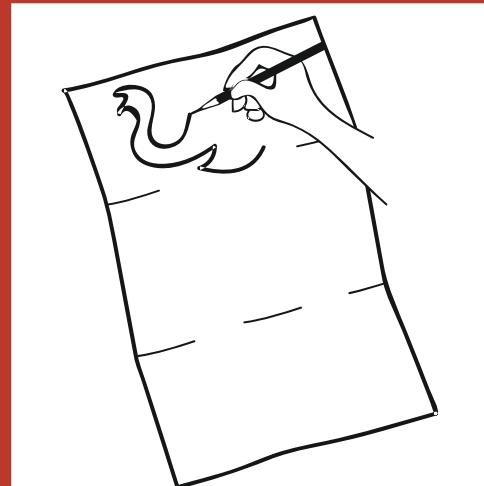
- ◆ તમારી નોટબુકમાં તમે જોયેલા પ્રાણીનું ચિત્ર બનાવો.
 - ◆ ત્રણ બાળકોનું એક જૂથ બનાવો. દરેક જૂથ સફેદ કાગળ લેશો. આ કાગળને ત્રણ ભાગમાં વાળવો.
1. દરેક જૂથમાં, એક બાળક કાગળની ટોચ પર ચહેરો ઢોરશે અને કાગળને વાળી એ ભાગ સંતારી દેશે.
 2. જૂથનું બીજું બાળક કાગળની વચ્ચે બીજા કોઈ પ્રાણીના પેટના ભાગનું ચિત્ર ઢોરશે અને કાગળને વાળી સંતારી દેશે.
 3. જૂથનું ત્રીજું બાળક બીજા પ્રાણીના પગનું ચિત્ર બનાવશે.
- હવે વિચારો. ચિત્ર કેવું બન્યું હશે? કાગળ ખોલો અને ચિત્ર જુઓ.

આ પ્રાણી રમૂજ દેખાયું ને !

વર્ગમાં અન્ય જૂથે બનાવેલા ચિત્રને પણ જુઓ.

બાળકોને પ્રાણીઓનું ચીવટપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવા અને તેમની જાતે ચિત્રો બનાવવા પ્રોત્સાહિત કરો. જૂથમાં ચિત્ર બનાવતી વખતે બાળકોને મદદની જરૂર પડશે.

વૃક્ષ નીચે થોડો સમય પસાર કરો. અહીંથી જોઈ શકતાં પ્રાણીઓને નિહાળો. જે પ્રાણીઓ દેખાયાં હોય તેમનાં નામ લખો.

થડ ઉપર

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------

જમીન ઉપર

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------

ડાળીઓ ઉપર

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------

પાંદડાંઓ ઉપર

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------

વૃક્ષની આજુબાજુ

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------

અન્ય સ્થળે જોયેલાં

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------

જોયેલાં પ્રાણીઓને તેમના કદ (size-સાઈઝ) ના આધારે ગોઠવો.

(૧)

<input type="text"/>

(૨)

<input type="text"/>

(૩)

<input type="text"/>

(૪)

<input type="text"/>

(૫)

<input type="text"/>

(૬)

<input type="text"/>

(૭)

<input type="text"/>

(૮)

<input type="text"/>

(૯)

<input type="text"/>

આ પ્રવૃત્તિ શરૂઆતના કમમાં કરવાની છે. કમ બાળકોના અનુભવ પર આધારિત હશે. જેમકે, જિસકોલી, ચકલી કરતા નાની અથવા મોટી હોઈ શકે. પ્રાણીઓ પ્રત્યેના આ સંવેદનશીલ મુદ્દાની ચર્ચા અરસપરસ કરો.

કોયડાની રમત :

કોયડાની રમતમાં, ફનપેજ-૧ (પાન નં. ૧૬૮)માં આપેલ ચિત્રને કાપો. વિવિધ ટુકડા ભેગા કરી ફરીથી ચિત્ર બનાવો.

ફનપેજ : ૧ના ચિત્રને કાપો. તેને કાર્ડબોર્ડ પર ચોટાડો. આ કાર્ડબોર્ડને અસમાન ટુકડાઓમાં કાપો. આ ટુકડાઓ તમારા મિત્રોને આપો. તેઓને બધા ટુકડા સાથે ગોઠવીને પ્રાણીને ઓળખવાની પ્રવૃત્તિ કરાવવી.

ફનપેજની મદદ વડે ચિત્ર ચિપકાવો :

ટુકડા ચોટાડવાના કોયડાની રમતમાં ટુકડા એવી રીતે કાપો કે, આ ટુકડા ભેગા કરવા બાળકો માટે પડકાર બની રહે. સરળતાથી ચિત્ર બની ન શકે તે રીતે ચિત્ર કપાવવું. આવી બીજી વધારે પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપો અને તેમના કાર્યને બિરદાવો.

P4R5M5

વનપરી

૨

અમે રવિવારે બગીચામાં ગયાં હતાં. અમે સંતાકૂકડી અને અંતાક્ષરી રમ્યાં હતાં. અમે ખૂબ જ મજા કરી. થોડું રમ્યાં પછી દીદીએ કહ્યું, “ચાલો ! રમત રમીએ.” હું ‘વનપરી’ બનીશ. વનપરી જે પણ નામ બોલે, બધાંએ તે વસ્તુને અડકવા (touch-ટચ) જવાનું.

આ રમતની શરૂઆત થઈ. દીદીએ કહ્યું, “વનપરી છોડ (plant-પ્લાન્ટ) ને અડકવાનું કહે છે. એ જ સમયે બધાં જ બાળકો છોડ તરફ ચાલી નીકળ્યાં.”

F4Z6D8

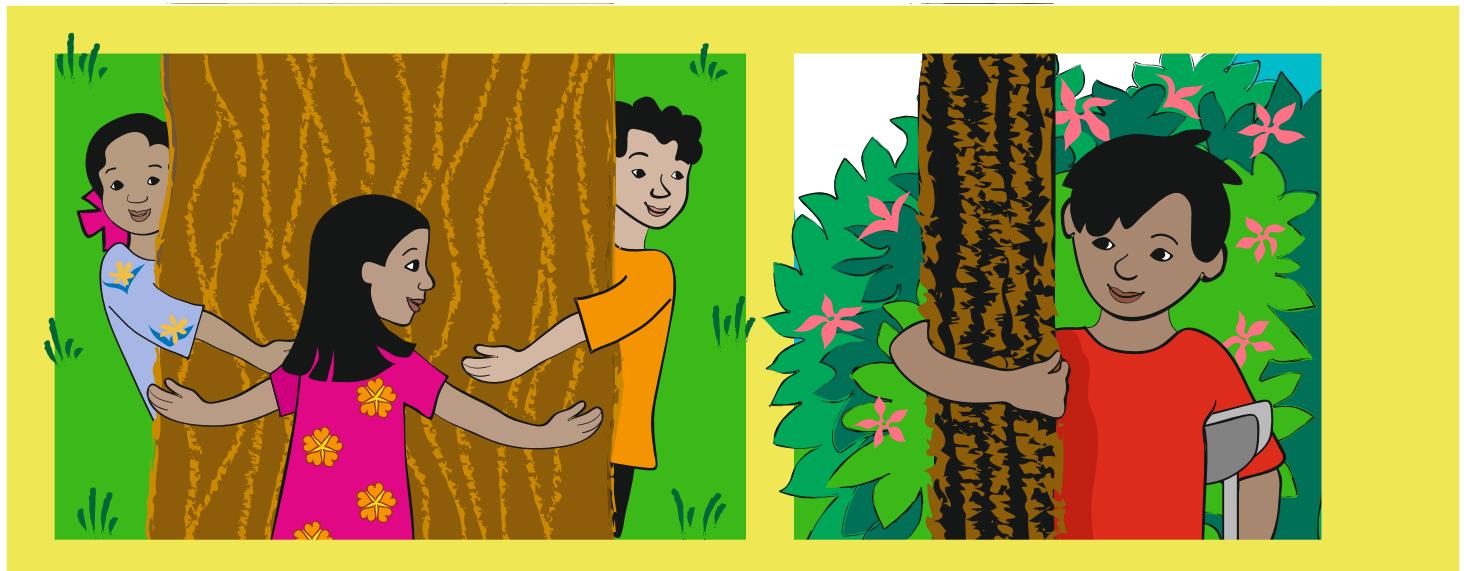
બાળકોને તેમના પ્રદેશમાં સંતાકૂકડી અને અંતાક્ષરી કયા નામે બોલાવાય છે - એવો પ્રશ્ન પૂછી શકાય.

દીદીએ કહ્યું, “સરસ ! બધાંએ છોડને સ્પર્શ કર્યો. પરંતુ તમે જોયું, બધાં છોડ એકબીજાંથી અલગ છે ? શબનમે કહ્યું, “દીદી, તમે પણ એક નાના છોડ પર બેઠા છો.”

શું તમે કહી શકો , દીદી કયા છોડ ઉપર બેઠા હશે?

રમત ફરી શરૂ થઈ. વનપરીએ હવે કહ્યું, “એવાં વૃક્ષને અડો, જેનું થડ (tree trunk-ટ્રી ટ્રંક) જાડું કે પાતળું હોય.”

બાળકો ફરી જાડું અથવા પાતળું થડ હોય તેવા વૃક્ષને અડવા દોડ્યાં.

તમે ચિત્રમાં દર્શાવ્યા મુજબ જેનું થડ જાડું છે તેવું વૃક્ષ જોયું છે ?

માઈકલને આ રમત ખૂબ જ રસપ્રદ લાગી. તેણે વિચાર્યું, ‘વનપરી કેટલી નસીબદાર છે !’ બધાંને આદેશ આપી શકે છે. માઈકલે કહ્યું, મારે વનપરી બનવું છે. બધાં બાળકો મોટેથી હસ્યાં. છોકરો, પરી બને ? હવે, બધાં નવી વનપરી પાસેથી આદેશ લેવા તૈયાર હતાં.

માઈકલે કહ્યું : “મને થોડાં પાંડાં (પાર્શ્વ) લાવી આપો.”

દીદીએ કહ્યું, “પરંતુ યાદ રાખજો તમે પાંડાં વૃક્ષ પરથી તોડી શકશો નહિ”. બાળકો નીચે જમીન પર પડેલાં પાંડાં એકઠાં કરવા દોડ્યાં.

વિચારો અને લખો :

તમે જોયેલાં પાંડાંનાં નામ લખો :

●	●
●	●

આ રમતાં-રમતાં બાળકો વૃક્ષોની વિવિધતા તેઓની જાતે નિહાળે. બાળકો વારાફરતી વનપરી બને એ સારું છે, જેથી તેઓ પોતાની જાતે વૃક્ષના વર્ગિકરણનો આધાર પસંદ કરી શકે.

શું બધાં પાંડાનાં રંગ, આકાર (shape-શૈપ) અને કિનાર (edges-ઓજિસ) સમાન છે ?

દ્યારામે કહ્યું, “હું આટલાં બધાં પ્રકારનાં પાંડાં વિશે જાણતો ન હતો. જુઓ, કેટલાંક ગોળ, કેટલાંક લાંબાં અને કેટલાંક ત્રિકોણાકાર પાંડાં છે.”

અમુએ કહ્યું, “તેમના રંગ પણ અલગ-અલગ છે. કેટલાંક ઘેરાં લીલાં છે અને કેટલાંક આછાં લીલાં છે. કેટલાંક પીળા, લાલ અને જાંબલી પણ છે. એક પાંદડું એવું છે, જે લીલું છે, પણ તેમાં સફેદ ડાઘ છે.”

પાંડાંઓની કિનાર પણ અલગ છે. કેટલાંકની કિનાર સીધી છે અને કેટલાંકની આડી-અવળી છે. શબનમે કહ્યું, “કેટલાંક પાંડાંઓની કિનાર કરવત જેવી છે.”

અમુ અને શબનમે સાથે ભૂમ પાડી : “અમારે પણ ‘વનપરી’ બનવું છે.”

દીદીએ કહ્યું : “આજે નહિ, આવતા રવિવારે. અત્યારે ઘરે જવાનો સમય થઈ ગયો છે.” રસ્તામાં અમે અને દીદીએ કવિતા ગાઈ.

વાંચો અને લખો :

બગીચામાં શું-શું જોવા મળે છે?

રંગ પૂરો :

પાંડાં અને ફૂલમાં મનપસંદ રંગ પૂરો :

પાંડાં લીલાં પીળાં

પાંડાં લીલાં પીળાં ગમતા, કે પાંડાં મને ગમતાં,
પાંડાં તો જાંબલી રંગનાં જોયા કે પાંડાં મને ગમતાં

પાંડાં લીલાંપીળાં...

પાંડાં તો નોખાં-અનોખાં લાગતાં,
પાંડાં નાનાં-ભોટાં લાગે કે પાંડાં મને ગમતા.

પાંડાં લીલાંપીળાં...

ફૂલ ઉપર ઝાકળ આંસુ જેવાં લાગતાં,
પતંગિયાં માટે મન મારું ભાગે કે પાંડાં મને ગમતા.

પાંડાં લીલાંપીળાં...

પાંડાંને ક્યાંક રૂવાંટી હોય છે,
કેટલાંક કાંટાળાં પાંડાં હોય કે પાંડાં મને ગમતા।

પાંડાં લીલાંપીળાં...

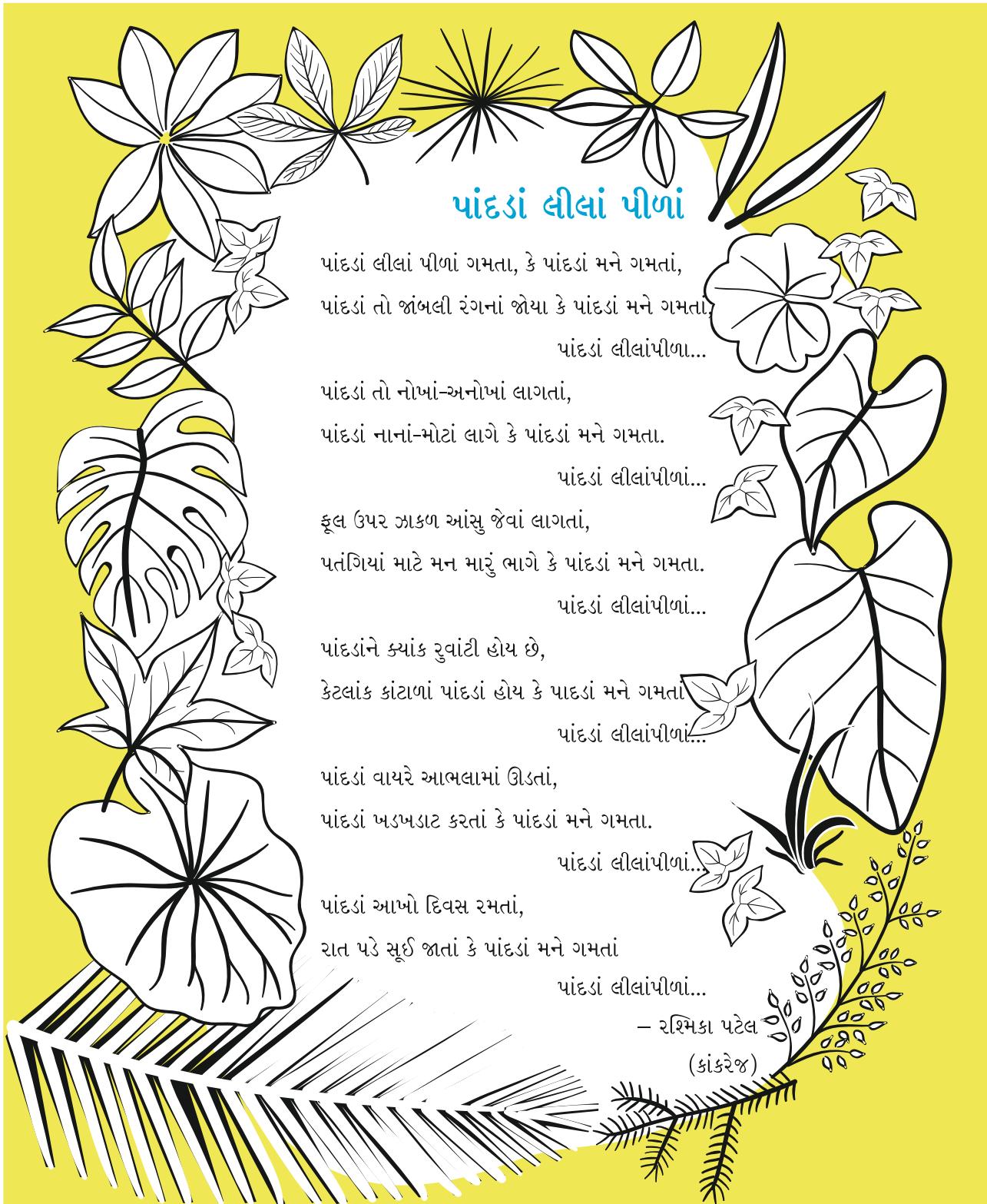
પાંડાં વાયરે આભલામાં ઊડતાં,
પાંડાં ખડખડાટ કરતાં કે પાંડાં મને ગમતા.

પાંડાં લીલાંપીળાં...

પાંડાં આખો દિવસ રમતાં,
રાત પડે સૂઈ જાતાં કે પાંડાં મને ગમતાં

પાંડાં લીલાંપીળાં...

– રશ્મિકા પટેલ
(કાંકરેજ)

બાળકોને કવિતા ગાવી પસંદ છે, પણ તેમને યાદ રાખવા દબાણ કરવું જોઈએ નહિ. તેઓ વર્ગમાં એક સાથે જૂથમાં કવિતા ગાય એ વધારે સારું રહેશે.

- * લીંબુ, આંબો, લીમડો, તુલસી, ફુદીનો અને ધાણા જેવી વનસ્પતિના થોડાં પણ્ણો એકઠાં કરો.
- * બધાં પણ્ણોને એક પછી એક વારાફરતી વાટીને સૂંઘો. શું એ બધાંની ગંધ (smell-સ્મેલ) સમાન છે ?
- * શું તમે ગંધથી પણ્ણોને ઓળખી શકો?
- * પણ્ણને અન્ય કઈ રીતે ઓળખી શકાય ?
- * આ ચિત્રને જુઓ. આ સૂકાં પણ્ણોમાંથી બનાવેલ છે.

પાંડાંથી ચિત્રો બનાવો :

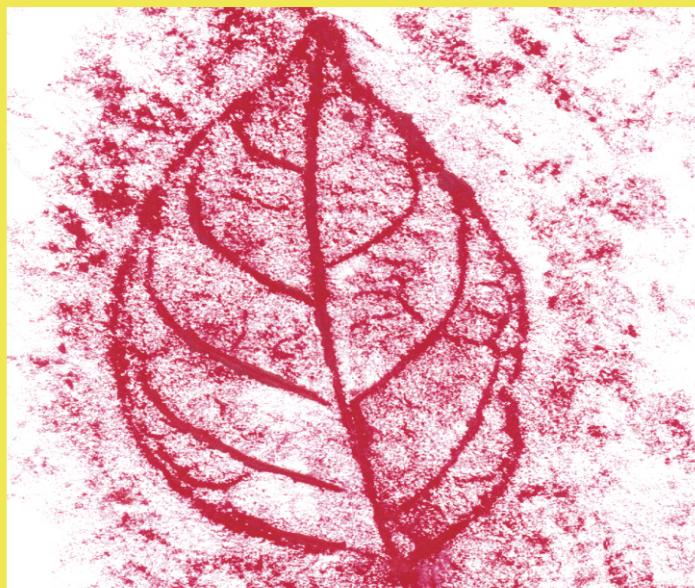
- * સૂકાં પણ્ણોનો ઉપયોગ કરી તમારી નોટબુકમાં જુદાં-જુદાં પ્રાણીઓનાં ચિત્રો બનાવો.

કલાકાર શ્રી વિષ્ણુ ચીન્યાલકરે (ઈન્દોર, મધ્યપ્રદેશ) સૂકાં પણ્ણોનો ઉપયોગ કરી સુંદર ચિત્રો બનાવ્યાં છે. ચિત્રોમાં તેમની કલા જોઈ શકાય છે.

છાપ કેવી રીતે લેવી ?

* આ જ રીતે વૃક્ષના થડની છાપ લો.

કાગળ વૃક્ષના થડ ઉપર મૂકો અને મીણિયા રંગ અથવા પેન્સિલ કલર તેના પર ધસો. જુઓ, તમે થડની છાપ બનાવી દીધી.

બીજાંએ બનાવેલી છાપ જુઓ. શું જુદાં-જુદાં વૃક્ષની છાપ સમાન છે ? કયાં પાંદડાંની છાપ સારી છે ? કયા વૃક્ષના થડની છાપ લેવામાં તકલીફ પડી ? આવું કેમ થયું ?

- * બધાં જ વૃક્ષની છાલ સરખી હોય તો શું થાય?
- * કયા વૃક્ષની છાલની છાપ પાડી શકાય નહિ? શા માટે?

એક કાગળ અને મીણિયા રંગ અથવા પેન્સિલ કલર લો. પાંદડાંને ટેબલ પર અથવા જમીન પર મૂકો. પણ એવી રીતે મૂકો કે તેની નસો ઉપર તરફ રહે. પાંદડાં પર કાગળ મૂકો. મીણિયા રંગ અથવા પેન્સિલ કલર આ કાગળ ઉપર ધીરેથી ધસો. કાગળ કે પાંદડું ખસી ન જાય તેનું ધ્યાન રાખો.

જુઓ અને લખો :

ચિત્ર જુઓ. ચિત્રમાં કઈ-કઈ વस્તુઓ પર ફૂલો અને પણ્ણીની બાત (pattern-pattern) દેખાય છે તેનાં નામ લખો.

●	●	●
●	●	●

બાળકો તેમનાં વડીલો, ખેડૂતો કે માળીની સાથે વૃક્ષો વિશે વધુ જાણવા વાત કરી શકે છે અને વર્ગમાં ચર્ચા પણ કરી શકે છે.

વિચારો અને લખો :

* ધરમાં જે વસ્તુઓ પર પણ્ઠો અને ફૂલોની છાપ હોય તેમનાં નામ લખો.

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

* તમે જોયેલાં કેટલાંક વૃક્ષનાં નામ લખો.

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

* શું કોઈ એવા છોડ છે, જે વિશે તમે સાંભળ્યું છે, પણ જોયાં નથી ?

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

શોધો અને કહો :

* વડીલોને અત્યારે જોવા મળતાં ન હોય તેવા વૃક્ષ વિશે પૂછો.

* વડીલોને પૂછો કે ક્યા વૃક્ષો અત્યારે છે, પરંતુ જે પહેલાં ન હતાં ?

વૃક્ષ સાથે મિત્રતા :

તમારી શાળા અથવા ધરની નજીકના વૃક્ષને પસંદ કરી, તેની સાથે મિત્રતા કરો.

સ્થાયી મિત્રતા :

* તમારું મિત્રવૃક્ષ કયું છે ? તમે તેનું નામ ના જાણતા હો તો કોઈ વડીલને પૂછો.

* શું તમે તમારા મિત્રવૃક્ષને કોઈ ખાસ નામ આપવાનું પસંદ કરશો ?

* તમે તમારા મિત્રવૃક્ષને શું નામ આપશો ?

બાળકોને વૃક્ષ સાથે મિત્રતા કરવા, તેમને પાણી પાવા, તેમનું ધ્યાન રાખવા અને તેમને બારીકાઈથી નિહાળવા ઉત્સાહિત કરો. આ દ્વારા તેમનામાં પર્યાવરણ માટે ચિંતા ઉત્પન્ન થશે.

* તમારું મિત્રવૃક્ષ, ક્યા કૂલ અને ફળ આપશે ?

* તમારા મિત્રવૃક્ષનાં પણ્ણો કેવાં દેખાય છે ?

* ક્યાં ગ્રાણીઓ તમારા મિત્રવૃક્ષ પર રહે છે ?

તમારા મિત્રવૃક્ષ વિશે વધારે જાણો. બીજા સાથે માહિતીને વહેંચો.

રંગ પૂરો :

નીચે તમારા મિત્રવૃક્ષનું ચિત્ર દોરો અને રંગ પૂરો:

પાણી

પાણી તમે ના બગાડો, આ પાણી અણમોલ છે.
 જીવતરનો એના વગર છોડો, આ પાણી અણમોલ છે.
 ઝરમર, ઝરમર, વરસાદ વરસતો;
 નદીઓ, નાળાં ને તળાવ છલકાવતો;
 સાગરમાં ચડતો થઈ ઘોડો, આ પાણી અણમોલ છે.
 હિમગિરિની ટોચે એ બરફ થઈ બેસતું,
 એને ઉકાળતાં વરાળ થઈ ઊડતું;
 ઝરણાંના ગીત ના છોડો, આ પાણી અણમોલ છે.
 ખેતી-વાડી ને ઝડવાં જીવાડતું,
 પશુ-પંખીને પ્રેમથી એ પોષતું;
 માનવીની રગરગમાં દોડો, આ પાણી અણમોલ છે.
 દુકાળના દુઃખભર્યા, દા'ડા દેખાડતું,
 પૂરની પ્રચંડતાએ હૈયું હલાવતું;
 કુવા, નળ, ડંકીમાં ડેકાતું, આ પાણી અણમોલ છે.

- રાજુ કાગ
(મિયાલ)

આજીની વર્ગમાં તેમના પ્રદેશમાં પાણી માટે ગવાતાં ગીતો અને કવિતા ગાઈ શકે. આ પ્રવૃત્તિ તેમને જાતિ અને સંસ્કૃતિની વધારે નજીક લાવશે.

- * શું તમે પાણી (water-pooṭર) પર કોઈ ગીત કે કવિતા જાણો છો ? વર્ગમાં ગાઓ.
- * પાણી શું કરી શકે છે, આ કવિતામાં તેવી કઢી-કઢી બાબતો છે ?

વિચારો અને લખો :

- * જ્યાં પાણી જરૂરી હોય તેના માટે કરો.

રમત રમવામાં ગાવામાં હેડી ચલાવવામાં

લખવામાં ચા બનાવવા માટી ગુંદવા

પંખો ચલાવવા ચિત્ર બનાવવા વૃક્ષો ઉગાડવાં

વિચારો અને લખો :

- પાણી વગર તમે શું કરી શકો ?

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

- પાણી વગર તમે શું ન કરી શકો ?

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

* પાણી : વધારે અથવા ઓદું

નીચેની પ્રવૃત્તિઓને પાણીની જરૂરિયાત મુજબ ગોઠવો. જે કામમાં વધારે પાણી જોઈએ તેનાથી શરૂઆત કરો.

સ્નાન કરવા	પીવા માટે	ઘર સાફ કરવા	ખેતરમાં પાણી આપવા	માટી ગુંદવા	રાંધવા
---------------	--------------	----------------	----------------------	----------------	--------

1.

2.

3.

4.

5.

6.

* પાણી ક્યાંથી મળો ?

નદી, તળાવ અને ઝરણાંઓ વિશે ગીત ગાયું. આપણે વિવિધ જગ્યાએથી પાણી મેળવીએ છીએ. તમે વપરાશ માટે પાણી ક્યાંથી મેળવો છો ?

પાણી મેળવવા તમારા ઘર કે આજુબાજુ જે જગ્યાઓ હોય, તેના પર ○ કરો.

તળાવ	કૂવો	ટ્યૂબવેલ	જળધોધ	હેંડપંપ	નદી
ઝરણું	નળ	ટાંકી	દરિયો	ગરમ પાણીના ઝરા	

વિચારો અને લખો :

* શું તમે જમીનમાંથી ગરમ (hot-હોટ) પાણી બહાર આવતું જોયું છે ? ક્યાં ?

* તમારા શહેરમાંથી કે ગામમાંથી કોઈ નદી પસાર થાય છે ? જો હા તો, આ નદીનું નામ લખો.

* તમે જાણતા હોય તેવી બીજી નદીઓનાં નામ લખો.

વિચારો અને કહો :

- * ઘરમાં તમે પીવાનું પાણી ક્યાંથી મેળવો છો ?
- * તમારે પાણી મેળવવા ક્યાં જવું પડે છે ?
- * પાણી લાવવા માટે કેટલો સમય લાગે છે ?
- * આપણે પાણીનો સંગ્રહ કરવાની જરૂર કેમ છે ?
- * તમારા ઘરમાં પાણીનો સંગ્રહ ક્યાં થાય છે ?
- * શું તમારી અને પડોશીની પાણી લાવવાની જગ્યા જુદી-જુદી છે ? કેમ ?

રંગ પૂરો :

* તમારા ઘરમાં પાણીનો સંગ્રહ કરવા વપરાતાં વાસણમાં રંગ પૂરો.

* તમારી નોટબુકમાં બીજાં પાત્રોનાં ચિત્રો દોરો.

તમે ઘરમાં પાણી સંગ્રહ કરવા વાપરતાં હોય, તેવાં પાત્રોનાં નામ પણ લખો.

ચિત્રોને જુઓ : જો આપણે તેમાં પાણી ભરીએ તો-

1. સૌથી ઓછું પાણી સંગ્રહ શામાં થાય છે ?

2. સૌથી વધારે પાણી સંગ્રહ શામાં થાય છે ?

3. કયા-કયા પાત્રમાં સરખું પાણી ભરી શકાય ?

ચકુ વ્યાકુળ છે !

જગ્યાન અને ચકુને ખૂબ જ તરસ લાગી હતી. તેમના કાકાએ બંનેને કેરીનો બાફ્લો સ્ટીલના ઘાલામાં આપ્યો. પરંતુ ચકુને બાફ્લો કાચના ઘાલામાં પીવો હતો. તેના કાકાએ બાફ્લો કાચના ઘાલામાં આપ્યો. પરંતુ ચકુ ખુશ ન હતી. તેણે ફરિયાદ કરી : કાકા, તમે મને ઓછો બાફ્લો આપ્યો.

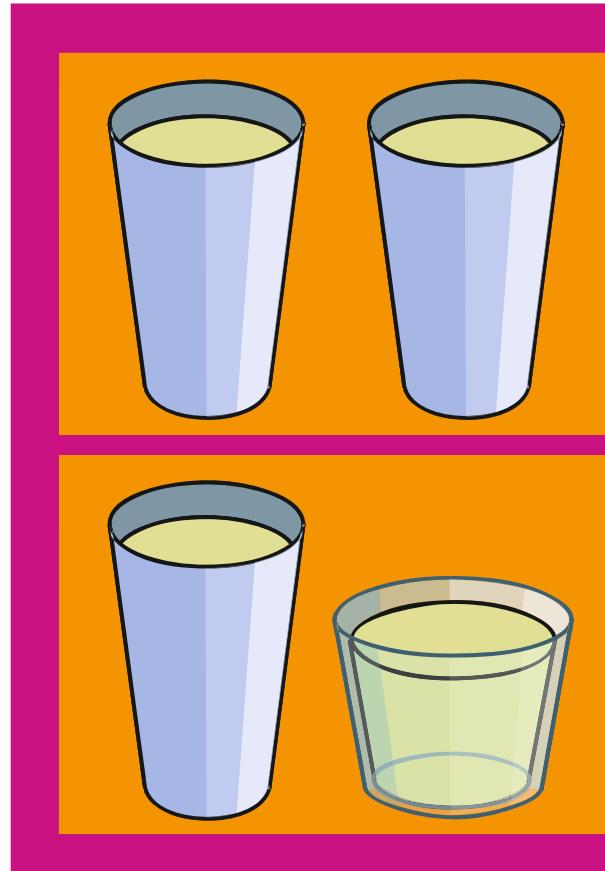

ચર્ચા કરો અને કહો :

શું ચકુના કાચના ઘાલામાં
ઓછો બાફ્લો હતો ?

જ્યાંથી પાણી મળી આવે છે, તેવાં સાત નામ શોધી અને લખો:

ક	જ	ળ	ધો	ધ	પા	જળધોધ
ઝ	મ	વા	ત	ળા	વ	<input type="text"/>
ર	લા	દ	રિ	થો	ન	<input type="text"/>
ણું	કૂ	વો	પિ	સ	દી	<input type="text"/>
રા	ટ	યુ	બે	વે	લ	<input type="text"/>

આ પ્રવૃત્તિનું વર્ગમાં નિર્દર્શન કરો. બાળકોને નિરીક્ષણ કરવાની અને પ્રશ્નોના જવાબ આપવાની તક આપો.

બીજાથી અલગ હોય તેના પર ○ કરો. કઈ રીતે અલગ છે. ચર્ચા કરો.

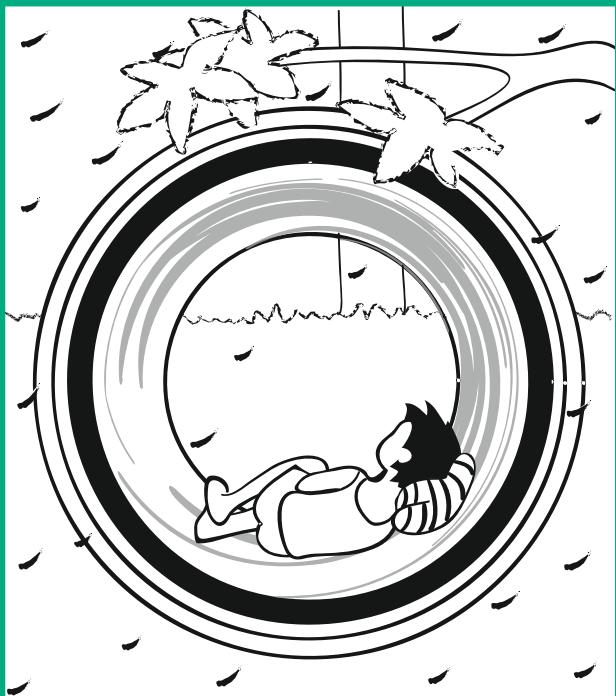
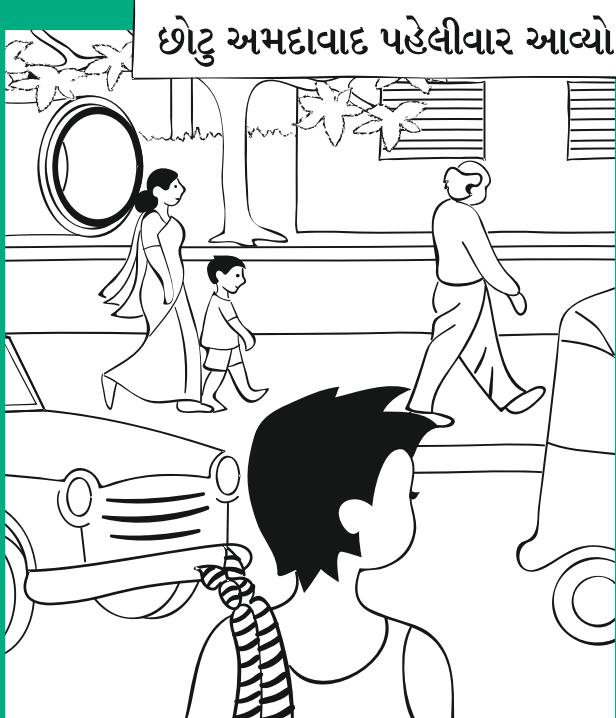
- ◆ નંદી, પર્વત, તળાવ, ઝરણું, સરોવર
- ◆ માધ્યલી, બતક, વાંદરો, મગર, કાચબો
- ◆ મોટરગાડી, હોડી, બસ, આગગાડી, સાઈકલ
- ◆ સ્નાન કરવામાં, કપડાં ધોવામાં, તરવામાં, વાળ ઓળવામાં, માટી ગૂંઢવા

રંગોની રમત :

એક કાગળ લો. કાગળને વચ્ચેથી વાળો. હવે તેને ખોલો. તેના ઉપર જુદા-જુદા રંગોનાં ટીપાં મૂકો. કાગળને ફરી વાળો અને તેને દબાવો. કાગળ ખોલો. જુઓ ! તમે શું બનાવ્યું ?

વિચારો અને કહો :

આપેલા ચિત્રને ધ્યાનથી જુઓ અને પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

- ◆ છોટુએ પાઈપ સામે જોઈને શું વિચાર્યું હશે ?
- ◆ છોટુ પાઈપનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરતો હશે ?
- ◆ છોટુએ પાઈપ અને આજુબાજુના વિસ્તાર (area-એરિએ)ને કેવી રીતે અલગ-અલગ કર્યું ?
- ◆ છોટુ ઘરની કદ્દ બાજુના ભાગને વધારે પસંદ કરે છે ?
- ◆ મોનુને પાઈપમાં રહેવા આવવા માટે છોટુ કેમ બોલાવે છે ?
- ◆ તમે છોટુ હો તો પાઈપમાં કેવી રીતે ઘર બનાવીને રહો ?

મકાન એ ઘર ક્યારે બને તેની ચર્ચાની મદદથી મકાન અને ઘરના તફાવતની સ્પષ્ટતા કરો.

ઘરનું ચિત્ર દોરો અને રંગ પૂરો.

વિચારો અને લખો :

* તમારી સાથે ઘરમાં કોણા-કોણા રહે છે ?

* છોટું પાઈપને બે જુદા ભાગમાં વહેંચી. તમારા ઘરના જુદા-જુદા ભાગો વિશે લખો.

વિચારો અને કહો :

* તમે દિવસમાં કેટલો સમય ઘરના વિવિધ ભાગમાં વિતાવો છો ?

* તમારા ઘરમાં કોઈ એવો ભાગ છે, જ્યાં કોઈ સત્ય વધુ સમય વિતાવે છે?

* તમારા ઘરમાં કોઈ એવો ભાગ છે, જ્યાં તમારા કુટુંબના કોઈ સત્ય જવાનું પસંદ નથી કરતા?

તમે જોયું છે કે, કેટલાંક પ્રાણીઓ પણ આપણી સાથે આપણા ઘરમાં રહે છે. કેટલાંક પ્રાણીઓ આપણા ઘરમાં રહે છે, કારણ કે આપણે તેમને રાખવા માંગીએ છીએ. જ્યારે બીજાં પ્રાણીઓ આપમેળે રહે છે.

આણકોને તેમના ઘરની સંવેદનશીલ વાતો કરવી ખૂબ જ જરૂરી છે. ઘર ઘણીબધી જાતના હોય છે. ઓછાનમાં રાખીને આપણે ઘરના ઓરડાની જગ્યાએ, ઘરના ભાગોનો ઉપયોગ કર્યો છે. જ્યાં કેટલાંક કુટુંબના સત્યો જાય છે અને કેટલાંક ક્યારેય પણ જતાં નથી, એ કુટુંબના રિવાજ અને જાતિનો ભેદભાવ બતાવે છે.

જોડકાં ગાઈએ :

ઘર, પ્રિય ઘર!

રોજ તું તો કહે છે મા કે,
આ બસ આપણું કહેવાય ઘર,
પણ હું કેમ માનું મા.
દેખાય છે, આ સૌનું ઘર.

અને ગરોળીને તું જો ને
ધીમે રહી સરકતી,
હારબંધ આ કાળી કીડીઓ
જો ક્યાં ઢોડી જાતી?

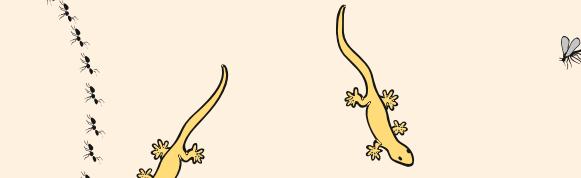

એટલે જ કહું છું મા...
ઘર નથી ફક્ત મારું,
ઘણા સમયથી આ બધાં રહે છે,
આ ઘર છે સૌનું સહિયારું.

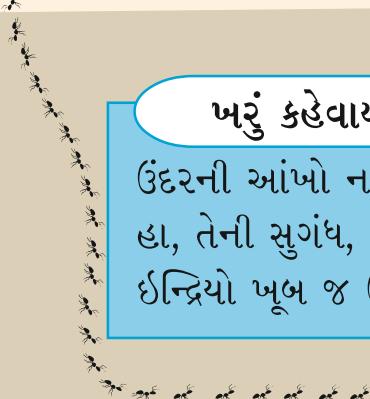
ગુજરાતી ભાવાનુવાદ
- નીરુ પટેલ
(જેપુર)

જો તો આ ઉંદરડા કેવા,
પુકડા-પુકડી રમતાં.
મરછર કેવા ઊરી રહ્યાં છે,
ઘરમાં કરોળિયા ભમતા.

મા જો ત્યાં આંગણિયામાં
પંખી કેવાં ચણે છે !
બિલકુલ બહેન ને મારી માફક
દર વાતે જઘડે છે.

ખરું કહેવાય ...

ઉંદરની આંખો નબળી હોય છે.
હા, તેની સુગંધ, સ્પર્શ અને સ્વાદની
ઇન્દ્રિયો ખૂબ જ ઉત્તમ હોય છે.

આવાં અન્ય જોડકણાં એકઠાં કરાવી તેનું ગાન કરાવવું.

* ઘરમાં જોવા મળતા અન્ય બે પ્રાણીઓનાં ચિત્રો દોરો.

યાદ કરો અને લખો :

* તમે તમારા ઘરને સ્વચ્છ કેવી રીતે રાખો છો ?

વિચારો અને કહો :

- * તમે તમારા ઘરનો કચરો (garbage-ગારબેજ) ક્યાં ફેંકો છો ?
- * શું તમારા ઘરની આસપાસનો વિસ્તાર સ્વચ્છ (clean-કિલન) છે ?
- * તમારું ઘર સ્વચ્છ રાખવામાં કોણ-કોણ મદદ કરે છે ?

જુઓ, લતાનું ઘર કેવું સુંદર રીતે
શાંગારેલું છે!

વિચારો અને લખો :

શું તમારા ઘરને શાંગારવાની
કોઈ બીજી રીત છે? કેવી રીતે?

પૂછો અને લખો :

તમારા ભિત્રોને પૂછો કે તેઓ ક્યારે અને કેવી રીતે ઘરને શાંગારે છે?

વિચારો અને લખો :

તમે ઘરને શાંગારવા કઈ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરો છો, તેનાં નામ લખો.

● ● ● ●

● ● ● ●

● ● ● ●

પાઠમાં દરેક બાળક તેમનાં ઘરને જુદા-જુદા તહેવારોમાં કેવી રીતે શાંગારે છે, તે પૂછવામાં આવે.
બાળકો તેમના ઘર કેવી રીતે શાંગારે છે, તે વાત જાણવાથી એ જાણવા મળશે કે તહેવારો દરમિયાન
ઘર શાંગારવા કઈ સ્થાનિક વસ્તુઓનો ઉપયોગ થાય છે.

ઘર એક શાળા

આપણું ઘર આપણી પ્રથમ શાળા છે. ઘરના સત્યો આપણું કુટુંબ (family-ફેમિલી) છે. આપણે કુટુંબમાંથી ઘણણુંબધું શીખીએ છીએ. આપણે બીજે ક્યાંયથી શીખીએ તેના કરતાં વધુ કુટુંબમાંથી શીખીએ છીએ. એટલે જ આપણે કુટુંબથી વધુ નજીક હોઈએ છીએ. ચાલો, આપણે કુટુંબ વિશે વિચારીએ અને તેના વિશે વાતો કરીએ.

કુટુંબના સત્યો સાથેનો એક ફોટો ચોંટાડો અથવા દોરો.

W6I6B9

દૈનિકપત્રો, મેગેਜિન કે અન્ય સાહિત્યમાંથી કુટુંબના વિવિધ ફોટા એકઠા કરો.

* તમારા કુટુંબમાં કોણ-કોણ છે ? તેઓનાં નામ અને એમનો સંબંધ લખો.

નામ	સંબંધ	નામ	સંબંધ
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____

* તમારા કુટુંબના કોઈ પણ બે સત્યો વચ્ચેનો સંબંધ લખો.

પતિ-પત્ની, ભાઈ-બહેન, માતા-દીકરી (પુત્રી)

તમારા કુટુંબના બે સત્યોનાં નામ	તેઓનું સગપણ
રમેશભાઈ	રૂપલ
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

વિચારો અને કહો :

- * તમારું નામ શું છે ?
- * કુટુંબના સત્યો લાડથી તમને શું કહે છે ?
- * તમે તમારા કુટુંબના સત્યોને કેવી રીતે બોલાવો છો ?
- * પાછળના પાનાં પર આપેલા ચિત્રને સાવચેતીપૂર્વક જુઓ. શું ચિત્રમાં બે વ્યક્તિઓ સરખા (similar-સિમિલર) જેવાં દેખાય છે ?

શું તમારી અને તમારા કુટુંબના કોઈ સભ્યની વચ્ચે વાત કરવામાં, ચાલવામાં, હસવામાં અથવા દેખાવની રીતે સમાનતા છે ? કોણી સાથે અને કેવી રીતે છે ?

ચાલો, હવે સલમાનના કુટુંબ વિશે જાણીએ. સલમાનના કુટુંબના વડીલ સભ્યો ધોબીનું કામ કરે છે.

કુટુંબના સત્યો કપડાં ધોવામાં, સૂક્વવામાં અને ઈલ્લી કરવામાં એકબીજાને મદદ કરે છે.
સલમાન અને તેના કુટુંબી રફિક પણ સલમાનના કુટુંબ દ્વારા થતું આ કામ શીખે છે.

યાદ કરો અને લખો :

* શું આપનું કુટુંબ પણ કોઈ કામ સાથે જોડાયેલું છે ? જો હા, તો શું ?

* તમે ઘરમાં કયાં-કયાં કામમાં મદદ કરો છો ?

આપણો આપણા કુટુંબના સભ્યો પાસેથી ઘણું શીખીએ છીએ. સલમાન અને રફિક તેઓના કાકા પાસે સાઈકલ ચલાવતાં શીખે છે.

વિચારો અને કહો :

તમે પણ તમારા કુટુંબ પાસેથી ઘણું શીખો છો. તમે ક્યાં કામ કોની જોડેથી શીખ્યાં ? શું તમારી પાસેથી કોઈ કશું શીખે છે ?

વિચારો અને લખો :

કોને ક્યારે મળો છો ? લખો.

- ◆ જ્યારે ઉદાસ હોઉં છું, ત્યારે પાસે જાઉં છું.
- ◆ હું ભૂતકાળ વિશે જાણવા માંગું છું, ત્યારે પાસે જાઉં છું.
- ◆ મારે ખાનગી વાત કહેવી હોય, ત્યારે પાસે જાઉં છું.
- ◆ જ્યારે મારાથી કંઈ ખોટું થાય ત્યારે પાસે જાઉં છું.

સુરેખાના કુટુંબનો નિયમ (rule-રૂલ) છે કે, બધાંએ ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં ચંપલ ઉતારીને આવવું. સુરેખાના કેટલાક મિત્રો ચંપલ ઉતાર્યા વગર ઘરમાં પ્રવેશ્યા. સુરેખાના દાદા તેનાથી ગુસ્સે થયા.

શું તમારા ઘરમાં પણ કોઈ આવા નિયમો પાળવવામાં આવે છે ? તે ક્યા-ક્યા છે ?

બાળકો સાથે ચર્ચા કરો કે તેમના કુટુંબના અલગ અલગ-સભ્ય કેવી રીતે હસે છે, સિમત કરે છે, ગીત ગાય છે વગેરે. આ તેઓને તેમના કુટુંબના સભ્યો વિશે વિશેષ જાણકારી મેળવવા મદદ કરશે.

વિચારો અને કહો :

- ◆ તમારા ઘરના કયા સત્યને તે ખુશ હોય ત્યારે હસવાની આદત (habit-હેબિટ) છે ?
- ◆ તમે ખુશ હોય ત્યારે શું કરો છો ?
- ◆ હસવા ઉપરાંત ખુશ થનાર વ્યક્તિ બીજું શું-શું કરે છે ?
- * તમે તમારા ઘરના કયા-કયા વડીલોને કેવી રીતે માન આપો છો ?
- * તમારી આસપાસ જુઓ અને જાણો કે બીજાં કેવી રીતે અન્યને માન આપે છે.

જાણો અને કહો :

- ◆ ઘરના વડીલો નાના હતા ત્યારે શું-શું કરતા હતા ?
- ◆ ઘરના વડીલો પાસેથી તેમની રમ્ભૂજ ઘટનાઓ સાંભળો.

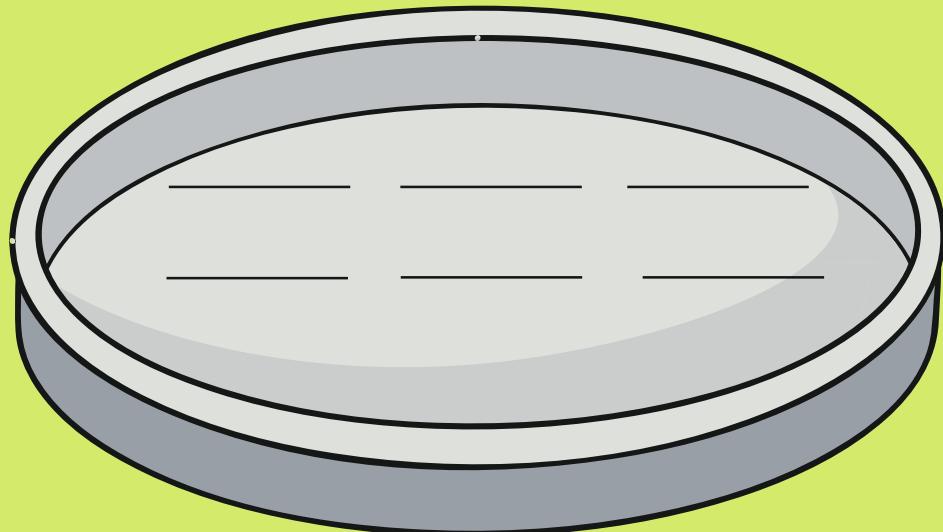
ખાધા વિના ન ચાલે

યાદ કરો અને લખો :

ગઈ કાલે રાત્રે તમે શું જર્બ્યાં હતાં ?

વિચારો અને કહો :

- * તમને કેવી રીતે ખબર પડે કે ભૂખ લાગી છે ?
- * શું તમારે ઘરે જમવાનું બન્યું ન હોય તેવું થયું છે?
- * એક બાળકના ઘરમાં જમવાનું બન્યું ન હોય એનું કારણ શું હોઈ શકે ?
- * શું બધાં બાળકોએ ગઈ કાલે એકસરખો ખોરાક ખાધો હતો ? કેમ ?
- * હવે તમે જે નામ ખેટમાં લખ્યાં હતાં, એ બધાં કાળા પાટિયા પર લખો.
- * જ્યારે તમે ખૂબ જ ભૂખ્યા હોવ અને ખાવા માટે કંઈ જ ન હોય, તો તમે શું કરો ?

બાળકો સાથે સંબંધ સ્થાપી, તેઓ પોતાના વિચારો મુક્ત રીતે વિકાસ કરે, તેમજ બીજાંની વાત પ્રત્યે સહિષ્ણુતા દર્શાવે, તેવું વાતાવરણ બનાવવું એ મહત્વપૂર્ણ છે.
બીજાઓ શું ખાય છે, તે આણકારીને આધારે વિવિધ ખાદ્યસામગ્રી (food items-કૂડ આઈટમ્સ) પ્રત્યેની આપણી ટેવો કે સૂગ દૂર થવી જોઈએ. જે આપણને બીજાઓને વધારે સારી રીતે સમજવામાં ઉપયોગી થશે.

વિપુલનું કુટુંબ

વિપુલના ઘરમાં ચાર સભ્યો છે. વિપુલ ખાય છે, એવું બધાં ખાતાં નથી. શું તમે એવું વિચારો છો કે, વિપુલ જમે છે એવું જ ઘરના બીજા લોકો ‘જમતા નથી’ કે ‘જમી શકતા નથી.’

એવું કેમ થતું હશે ?

ચાલો, આપણે વિપુલના કુટુંબ વિશે જાણીએ :

શાળાએથી પાછા આવતા વિપુલ મકાઈડોડા (corn on cob-કોર્ન ઓન કોબ) લઈને આવ્યો.

તે ઘરે આવ્યો અને તેની માતાને પૂછ્યું, “મુન્ની ક્યાં છે ? મારે તેને જોવી છે.”

તેની માતાએ કહ્યું, “મુન્ની ઉપરના રૂમમાં છે.”

વિપુલે તેની દાદીનો હાથ પકડી કહ્યું : “તમે પણ મારી સાથે ઉપર આવો.” તેની માતાએ વિપુલને રોક્યો કહ્યું, “બાને ભોજન કરી લેવા દે. મેં એમના માટે દાળમાં રોટલી પલાણી છે.”

દાદીએ વિપુલની માતાને કહ્યું : “શું તેં દાળમાં ખાંડ (sugar-સુગર) નાખી છે ?”

વિપુલની માતાએ કહ્યું : “મેં દાળ ચાખી છે, તે સારી જ બની છે.”

વિપુલે તેના દાદીની થાળી લીધી. તે દોડીને ઉપર ગયો. તેણે દાદીને પણ ઉપર આવવા કહ્યું.

દાદીએ કહ્યું : “હું તારી ઊમરની હતી ત્યારે થોડીક જ વારમાં પર્વત પર ચઢી જતી હતી.”

વિપુલ મકાઈડોડા ખાતો હતો. તેણે તેનાં મમ્મીને મકાઈ આપી. વિપુલે હાથ ધોઈ લીધા પછી નાની મુન્નીને ઊંચકી.

અચાનક મુન્ની રડવા લાગી. મામીએ કહ્યું : “તે ભૂખી થઈ છે.” મા મુન્નીને ખવડાવવા નીચે બેઠી.

વિચારો અને લખો :

* દાદી કેમ જલદી દાદર ચઢી શકતાં નથી ?

* દાદીને કેવી દાળ પસંદ છે ?

* તમને કેવી દાળ ભાવે છે ?

* વાર્તામાંના કેટલા સત્યો મકાઈડોડા ખાઈ શકે છે ? કેમ ?

* શું ઘરડાં લોકો મકાઈડોડા ખાઈ શકે ? કેમ ?

* ચાર મહિનાની મુન્ની તેની માતાના દૂધ (milk-મિલ્ક) પર રહે છે. એ તેનો એકમાત્ર ખોરાક કેમ હશે ?

પૂછો અને લખો :

	શું ખાઈ શકે ?	શું ના ખાઈ શકે ?
બાળક	_____	_____
યુવાન	_____	_____
વૃદ્ધ	_____	_____

આપણે શું ખાઈ શકીએ ! શું ના ખાઈ શકીએ તેના વિશે જોયું. આપણે બધું જ કાયમ ખાઈ શકતાં નથી.

ચાલો, આપણે જે વસ્તુઓ ખાઈ શકીએ તેના વિશે વાત કરીએ :

ભાવતી વસ્તુ ઉપર ○ કરો.

ભાત	ઘઉં	જવ	ચાંચા
મકાઈ	બાજરી	સાબુદાણા	નાગલી

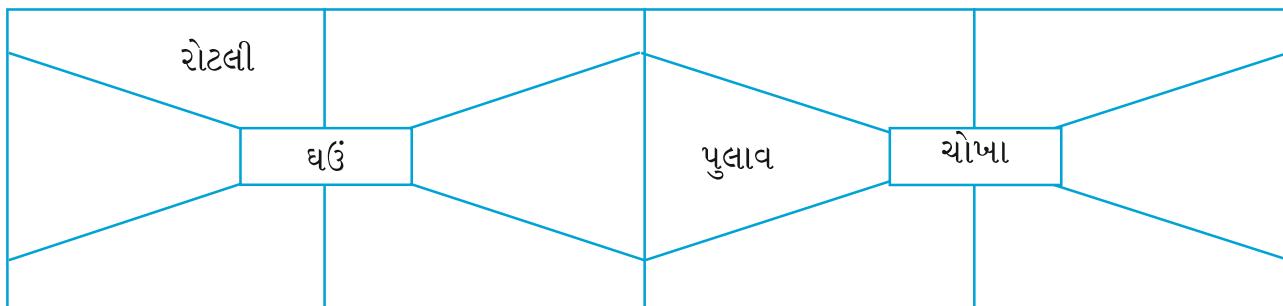
આપણો મોટાભાગનો ખોરાક વિવિધ વસ્તુઓનો બનેલો છે. કઈ વસ્તુ કઈ જગ્યાએ સરળતાથી તીવી શકે છે, તેના આધારે અલગ વસ્તુઓ વિવિધ વિસ્તારમાં ખવાય છે.

અગાઉ જણાવેલ વાનગીઓ વધારે ક્યાં જમવામાં આવે છે એ લખો.

આપણે સરખી વસ્તુઓ જુદા-જુદા પ્રકારની વાનગી બનાવવા પણ ઉપયોગ કરીએ છીએ.

ચોખા અને ઘઉંમાંથી બનાવી શકાય તે બધી વસ્તુઓનાં નામ લખો.

તમે કેટલી વસ્તુઓ લખી શકો?

આ જ રીતે કઠોળ (pulses- પલ્સીસ), શાકભાજી (vegetables- વેજિટેબલ્સ), ફળ (fruits- ફૂટ્સ), માંસ (meat- મીટ), વગેરે જુદી-જુદી વસ્તુઓ જમવામાં લેવાય છે. લોકોની પસંદ અને નાપસંદ અલગ હોય છે. ચાલો, આપણે તે વિશે વાત કરીએ.

વિચારો અને લખો :

તમને જમવામાં પસંદ અને નાપસંદ હોય તેવી ત્રણ વાનગીનાં નામ લખો :

પસંદ હોય

નાપસંદ હોય

વિચારો અને કહો :

- ◆ તમારી અને તમારા ભિત્રોની પસંદ સરખી છે?
- ◆ તમારી અને તમારા કુટુંબના સભ્યોની પસંદ સરખી છે?
- ◆ તમારા કુટુંબના ક્યા સભ્યોની પસંદ જુદી છે?

ચાલો, લોકોને શું-શું ખાવું ગમે છે, તેના વિશે જાણીએ :

હેન્સી

હું વલસાડમાં રહું છું. મને અને મારી માતાને ઉંબાડિયું ખાવું ગમે છે. જ્યારે અમને ઉંબાડિયું ખાવાની ઈચ્છા થાય, ત્યારે અમે ખેતરમાં જઈએ છીએ અને 'ઉંબાડિયું' બનાવીને ખાઈએ છીએ.

જેની

હું કશ્મીરમાં રહું છું. મને રાઈના તેલમાં બનાવેલી માછલી પસંદ છે. એકવાર હું ગોવા ગઈ હતી. અમે ત્યાં માછલી ખાધી હતી, પરંતુ તેનો સ્વાદ જુદ્દો હતો. મારી માતાએ કહ્યું : “આ દરિયાની માછલી નારિયેળના તેલમાં બનાવી છે, એટલે જુદ્દી જ લાગે.”

થોમસ

હું કેરલમાં રહું છું. મને બે વસ્તુઓ ખાવી ખૂબ જ પસંદ છે. બંને મારા આંગણામાં થાય છે. એક ઊંચા વૃક્ષ પર ઊગે છે અને બીજું જમીનની અંદર ઊગે છે. મને બાફેલા કંદમૂળ, નાળિયેરમાંથી બનાવેલી કઢી સાથે ખાવાની ખૂબ જ મજા આવે છે. તેનો સ્વાદ ખૂબ જ સરસ હોય છે.

ખોરાકમાં સાંસ્કૃતિક વિવિધતાની ચર્ચા તેમના કુટુંબના અનુભવોની ભાગીદારીથી કરો અને તેમનું માન જાળવો.

આપણો શું જમીશું તે નક્કી કરતાં કારણો ક્યાં છે ? તેના ઉપર ✓ કરો. યાદીમાં ઉમેરો.

વિચારો અને લખો :

◆ સરળતાથી શું મળી રહે છે ?

◆ આપણો શું ખરીદી શકીએ ?

◆ _____

◆ _____

◆ _____

યાદ કરો અને લખો :

* કેટલીક વस્તુઓનાં નામ આપેલાં છે.

જે ખાઈ શકાય તેની સામે કરો. કોઈ વિશે તમે ચોક્કસ ના હો, તો તમારા શિક્ષકને પૂછો.

કેળનાં ફૂલો	☐	મરધીનાં ઈંડાં	☐	કુલેવર	☐
સરગવાનાં ફૂલો	☐	અળવીનાં પણ્ઠો	☐	માંસ	☐
મશરૂમ	☐	ઉંદર	☐	ઝુંગાળી	☐
કમળનું પ્રકાંડ	☐	માછલી	☐	કરચલો	☐
લાલ કીડી	☐	દેડકો	☐	ઘાસ	☐
વાસી રોટલીઓ	☐	આમળાં	☐	નાણિયેરનું તેલ	☐
ગાંટીનું દૂધ	☐	રોટલો	☐	રોટલી	☐

* એવી વસ્તુઓનાં નામ લખો. જે તમે ક્યારેય ખાધી ન હોય, પરંતુ ખાવા ઈચ્છતા હો.

અજોખો સંવાદ

૭

રમત રમીએ :

ચાલો, એક રમત રમીએ. આ રમતમાં દરેકે બીજાને સમજાવવાનું છે. રમતમાં બોલ્યા વગર તમે જે કહેવા માંગતા હોય તે જણાવવાનું છે. બાળકોને નાનાં-નાનાં જૂથમાં વહેંચો.

શિક્ષક દરેક જૂથને એક ચિઠી આપશે, જેમાં વિવિધ પરિસ્થિતિ લખેલી છે.

દરેક જૂથની ચિઠીમાં જે લખ્યું છે તે જૂથના સભ્યો વાંચશે અને તેના પર મૂક અભિનય કરશે. તમારે બોલવાનું નથી. તમે ચહેરા અને શરીરના હાવભાવથી જ ચિઠીમાં લખેલી પરિસ્થિતિ વક્ત કરી શકો છો.

બધાં જૂથ તેમના અભિનય સાથે તૈયાર હોય, ત્યાર બાદ એક પદ્ધી એક બીજાં બાળકો સામે રજૂ કરશે. બાકીનાં બાળકોનાં જૂથ દ્વારા શું રજૂ થઈ રહ્યું છે તેનું અનુમાન કરશે.

વિચારો અને કહો :

- આ રમત તમને કેવી લાગી ?
- શું તમને બોલ્યા વગર અભિનયથી રજૂ કરવાનું મુશ્કેલ લાગ્યું ?
- શું તમે કોઈને અભિનય દ્વારા વાત કરતા જોયા છે ?
- લોકો આ રીતે ક્યારે વાત કરે છે ?

એવી પરિસ્થિતિ પસંદ કરો કે બાળકો સમજ શકે અને જોડી શકે, જેથી તેઓ આવી રમતમાં કે ડિયામાં સારી રીતે રજૂઆત કરી શકે.

નીચે આપેલા ચિત્રને જુઓ. ચિત્રમાં બાળકો એકબીજા સાથે ઈશારા દ્વારા વાત કરે છે.

D6M4C5

મોટે ભાગો બધાં બોલી અને સાંભળી શકે છે. પરંતુ કેટલાંક લોકો એવાં હોય છે કે જેઓ બોલી કે સાંભળી શકતાં નથી. આવાં લોકો ડિયા દ્વારા વાત કરે છે. તેઓ બીજાં લોકો શું કહેવા માંગે છે તે તેમના હોઠના હલનચલનથી અને હાવભાવથી સમજે છે.

આપણો બધાં વિવિધ કામ કરી શકીએ છીએ. આપણામાંથી ઘણાં સારું ગાઈ શકે, કોઈ સારી કવિતાઓ લખી શકે છે. ઘણાં ઝડપથી વૃક્ષ પર ચઢી શકે છે અને ઘણાં ઝડપથી દોડી શકે છે. ઘણાં સારું દોરી શકે, એટલે આપણો બધાં આપણી કેટલીક બાબતમાં વિશેષ છીએ. શાળામાં આપણો એકબીજા દ્વારા શીખી શકીએ છીએ. તેવી રીતે જે બાળકો બોલી કે સાંભળી શકતાં નથી, તેઓ પણ શાળાએ જઈ લખી અને વાંચી શકે છે. શાળામાં તેઓને ઈશારાની ભાષા શીખવવામાં આવે છે.

ચાલો, એક એવી બાળકી વિશે વાંચીએ જે સાંભળી શકતી નથી, છતાં પણ ઘણી બધી વસ્તુઓ કરી શકે છે.

મારી બહેન સાંભળી શકતી નથી

નાની છોકરી ચકુ,
તે સાંભળી શકે નહિ.
તે જનમથી જ બહેરી,
એનો મોટો ભાઈ નંદુ.
નંદુ અને ચકુ સાથે રમે
ચકુ સરસ મજાનો પિયાનો વગાડે.
તેને તારની ઝણઝણાટીનો
અનુભવ કરવો ગમે છે.
પરંતુ તે ક્યારેય ગાઈ શકશે નહિ.
તે સૂર સાંભળી શકશે નહિ.
તેને ઊછળકૂદ, ગબડવું આપોટવું
વાંદરાની જેમ ટોચ પર ચડવું ગમે છે.
હવે, મારી બહેને મારી જ શાળામાં
આવવાનું શરૂ કર્યું છે.
ઇતાં અમારી માતા તેને ઘરે
હોઠ ફ્ફડાવી વાંચવામાં મદદ કરે છે.

શિક્ષકો અને બાળકો તેના દરેક
શબ્દો સમજ શકતાં નથી.
ગઈ કાલે મેં મારાં કાળાં ચશમાં પહેર્યો હતાં.
તેની ફેમ ખૂબ જ મોટી હતી.
અને કાચ ખૂબ કાળા હતા.
હું જ્યારે બોલતો હતો ત્યારે,
મારી બહેને મને ચશમાં કાઢવા કહ્યું.
તેને જાણવું હતું કે,
નંદુની કથથઈ આંખો,
તેની કથથઈ આંખોને શું કહે છે?

— જ્ઞિન વ્હાઈટ હાઉસ પીટરસન
(‘મારે એક બહેન છે, મારી બહેન સાંભળી
શકતી નથી’ માંથી ગુજરાતી ભાવાનુવાદ)

આ એક વાર્તા હતી, ઇતાં પણ એની
ચર્ચા કરી શકાય, કેમ કે આપણા
બધાંમાં અલગ અલગ આવડત છે.
બાળકોના પોતાના અનુભવોનો સમાવેશ
કરીને, આ મુદ્દાની સંવેદનશીલતા વધારી
શકાય છે.

આપણી આંખો ઘણુંબધું કહે છે. બાળકો બોલતાં શીખે તે પહેલાં ચહેરા અને હાથથી ઘણુંબધું કહે છે. તેઓ ખૂબ સમજ પણ શકે છે.

ચહેરો આપણો
અરીસો છે

વિચારો અને કહો :

- * છથી આઈ મહિનાના બાળકનું અવલોકન (observation-ઓબ્જર્વેશન) કરો.
- * તેઓ અભિનય દ્વારા શું-શું સમજાવી શકે છે ?

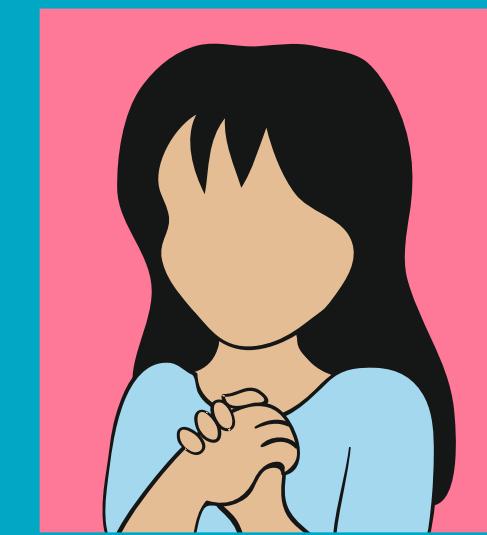

વાંચો અને દોરો : તમને આશ્ર્ય થશે કે, આ કેવા ચહેરા છે જેમાં ચિત્રમાં આંખ, નાક, મોઢું નથી.

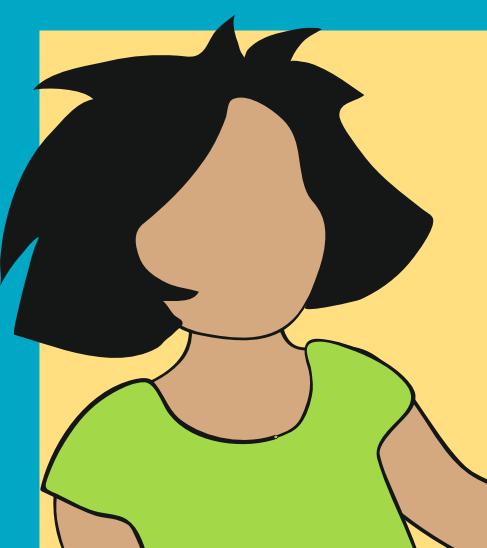
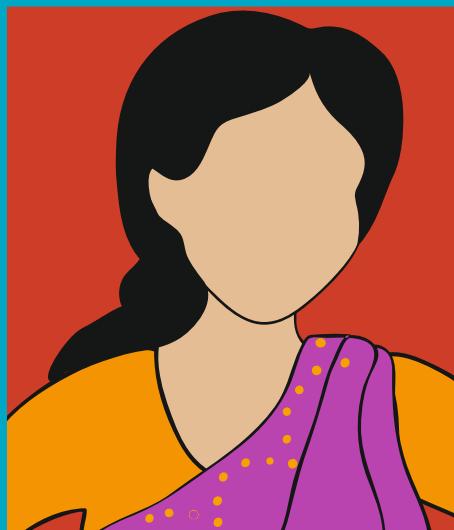
તમારે એ બનાવવું પડશો. આ માટે આપેલી વિગત વાંચો.

આ આફતાબ છે. તેનું મનપસંદ રમકુંઠ પડી ગયું છે અને તૂટી ગયું છે. તે ઉદાસ છે. તેનો ચહેરો કેવો લાગશે ?

આ ઋત્વાની માતા છે. આજે ઋત્વા રસોડામાં અથાણાંની બરણી લેવા ગઈ. બરણી નીચે પડી ગઈ અને તૂટી ગઈ. તેની માતાના ચહેરા પરનો ભાવ કેવો હશે ?

આ જૂલી છે. હજુ ગઈ કાલે જ તેની નાની બહેનનો જન્મ થયો છે. તે ઘણી ખુશ છે. તેનો ચહેરો કેવો હશે ?

આ રેહાના છે. તેને કૂતરાંથી ડર લાગે છે. જ્યારે તે રમતી હતી, ત્યારે અચાનક તેની સામે કૂતરું આવી ગયું ! રેહાનાનો ચહેરો કેવો દેખાશે ?

બાળકોને તેમની લાગણીઓ અલગ-અલગ રીતે દર્શાવવા પ્રોત્સાહિત કરો. આથી, તેમનામાં રહેલી સર્જનાત્મક આવડતની અભિવ્યક્તિ પ્રકટ થશે.

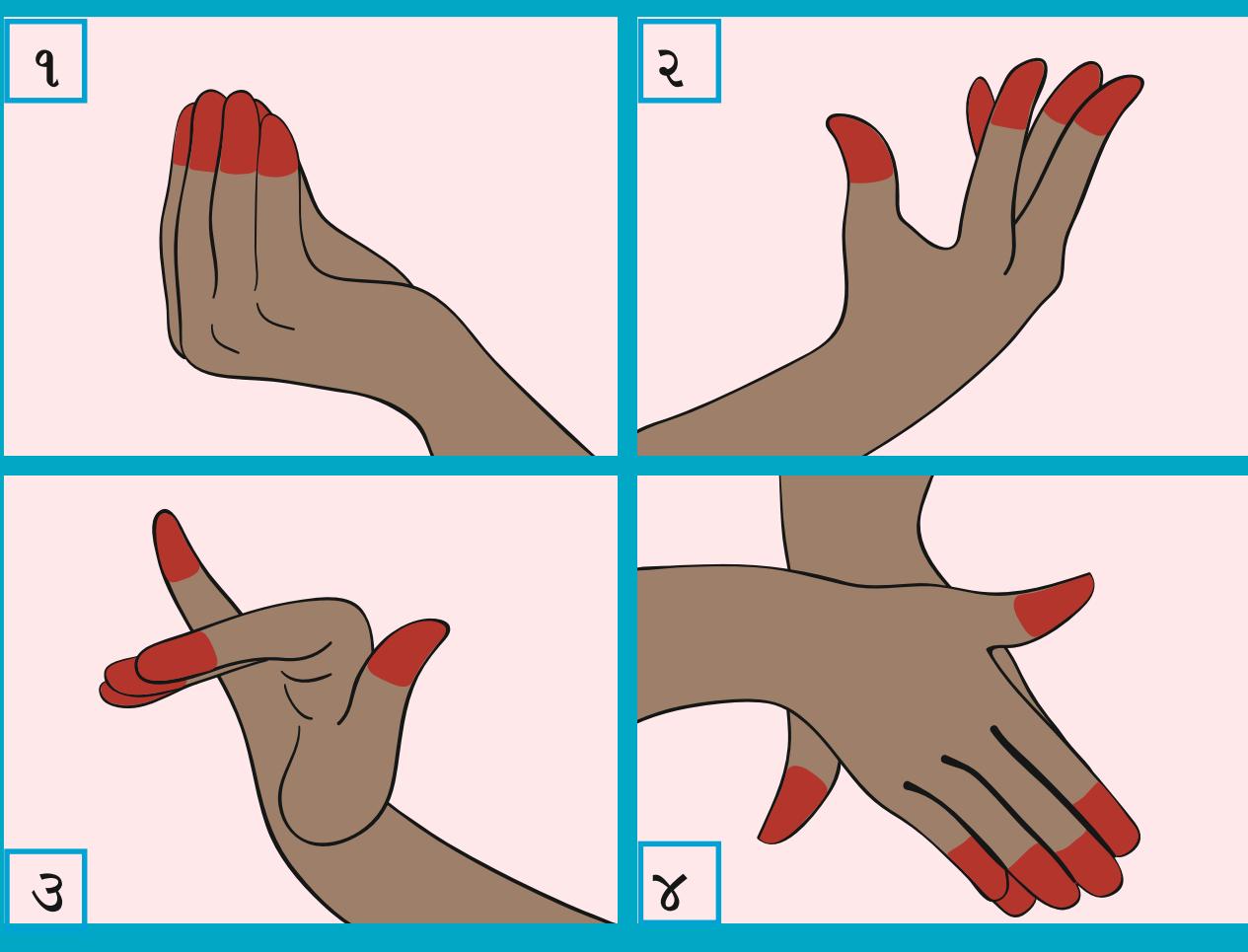
કોઈકના ચહેરા તરફ જોઈ, આપણે કહી શકીએ કે તે માણસ ખુશ (happy-હેપી) છે, દુઃખી (sad-સેડ) છે કે ગુસ્સામાં (angry-એન્ગ્રી) છે.

તમે કંઈક તોષાન કર્યું હોય અને તમારી માતા ખાલી તમારો ચહેરો જોઈને જાણી જાય ? આવું તમારી સાથે કદી બન્યું છે ?

આપણે નૃત્ય દ્વારા પણ વાતો કરી શકીએ. નૃત્યમાં હાથ અને ચહેરા વડે લાગણીઓ (feelings-ફીલિંગ્સ) પહોંચાડવામાં આવે છે. તેને 'મુદ્રા' અને 'ભાવ' કહેવાય છે.

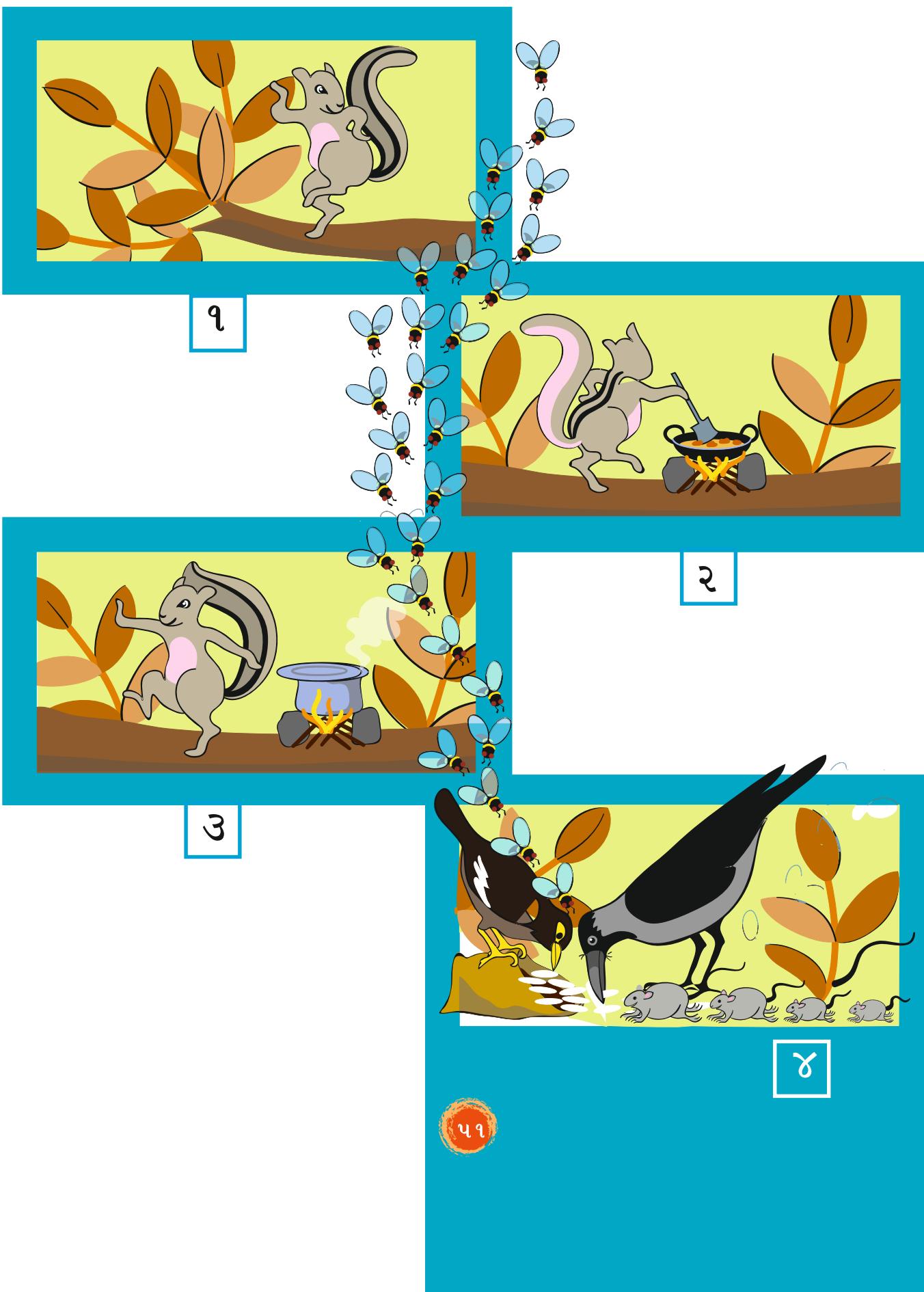
જુઓ અને આ મુદ્રા કરો. નૃત્યની થોડી વધુ મુદ્રાઓ શીખો અને બતાવો.

વિચારો અને કહો :

ચિત્રો જુઓ અને વિચાર કરો. આ પરથી તમારી પોતાની વાર્તા બનાવો. વાર્તા તમારા મિત્રોને કહો અને ચર્ચા કરો.

મારે માથે મુગટ છે,
હું નૃત્ય કરું છું.
પીંછાંનો મને ગર્વ છે,
વરસાદ પહેલાં હું ટહુકું છું.
લખો હું છું.

પુંછડી મારી લાંબી છે,
પુંછડીમાં મારે ખાંચા છે.
હું આકાશમાં ઉંચે ઉંચું છું,
ઉદરને હું ખાઉં છું.
લખો હું છું.

મારા પીંછાં લીલા રંગનાં,
ચાંચનો રંગ લાલ છે.
જામફળ'ને લીલાં મરચાં ભાવે,
અવાજની નકલ મને ખૂબું ફાવે.
લખો હું છું.

પીંછાં મારા કાળા રંગના,
કાળો મારો રંગ છે.
આખો દિવસ કાઉ...કાઉ બોલું,
રંગ મારો ચમકે છે.
લખો હું છું.

U6R2D1

કુઝૂકુઝૂ હું બોલું છું,
બધેય જોવા મળું છું.
મારો અવાજ ઓળખ અપાવે,
હું તો મીઠું ટહુકું છું.
લખો હું [redacted] છું.

મરેલાં જીવને ખાઉં છું,
ગંદકી સાફ કરું છું.
ઉંચે ઉંચે ઉડું છું.
હું પંખીનો રાજા છું.
લખો હું [redacted] છું.

ચાંચ મારી ગુલાબી છે,
પોંછાં મારાં ભૂખરાં છે.
ગૂટરગૂ હું બોલ્યા કરું,
હું ઘરમાં મારું ઘર બનાવું.
લખો હું [redacted] છું.

ચાંચ મારી ખૂબ તીણી છે.
ચાંચની સોય જ વાપરું છું.
પાંદડાં સીવી ઘર બનાવું,
હું અનોખું પંખી કહેવાઉં.
લખો હું [redacted] છું.

જાડના થડને કાંશું કરું,
છુપાયેલા કીડથી પેટ ભરું.
આખો દિવસ ટક...ટક કરું,
લાકું ખોદવાનું હું કામ કરું.
લખો હું [redacted] છું.

પંખીઓની સભા ભરાઈ. ઘુવડે વાત શરૂ કરી. તેણે કહ્યું : “આપણે બધાં અલગ દેખાઈએ છીએ. આપણાં નખ (nail – નેઈલ), ચાંચ (beak - બીક), પીંફાં (feathers - ફેફર્સ) અને અવાજ જુદાં-જુદાં છે. ઇતાં આપણે બધાં પંખીઓ છીએ. જો આપણાં બધાંનો દેખાવ સમાન હોય, આપણે સમાન ખોરાક લઈએ અને આપણા અવાજ પણ સમાન હોય, તો આ દુનિયા કેવી નીરસ લાગે ?

વિચારો અને લખો :

- * પાઠમાં બતાવેલ કયાં પંખીઓ તમે જોયાં છે ? તેમનાં નામ લખો.

શોધી કાઢો :

- * હવે બહાર જાઓ અને આજુબાજુમાં પંખીઓ જુઓ.
- * તમે બહાર કેટલાં પંખીઓ જોઈ શકો છો ?
- * તેમાંથી કેટલાં પંખીઓને ઓળખો છો ?

જો બાળકો પક્ષીઓ બહાર જુએ અથવા કાગળ ઉપર દોરેલા હોય તો તેને ઓળખી શકે છે. ખાલી જગ્યા ભરવા માટે બાળકો પક્ષીઓની લાક્ષણિકતાઓ વિશે જાણો જો તેઓ પક્ષીઓનાં નામ ન જાણતાં હોય, તો જાણો એ જરૂરી છે.

પંખીનું	તમે ક્યાં જોયાં છે ?					
	નામ	પાણીમાં	વૃક્ષ પર	જમીન પર	ઘરમાં	ઉડતાં

વિવિધ પંખીઓની ચાંચ જુદા-જુદા પ્રકારની હોય છે. નીચે પંખીઓની ચાંચનાં ચિત્રો આપેલાં છે. ચિત્રો જુઓ. પંખીને ઓળખો અને તેમનાં નામ લખો.

B8A2B2

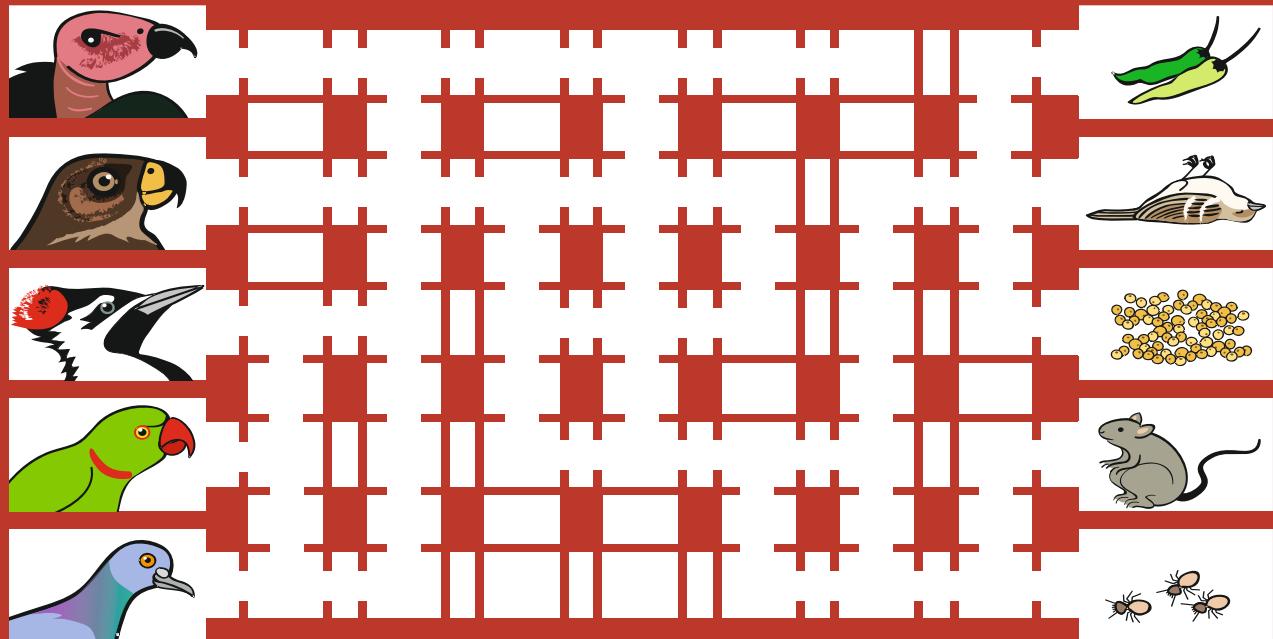
બાળકો પક્ષીઓમાં રસ લે તે માટે તેમને પક્ષીઓનાં લક્ષણોનું અવલોકન કરવા દો. તેઓ અવલોકનો લખતાં શીખો અને વર્ગાંડમાં બધાં સાથે આપું-લે કરો.

ખાલી આપેલી જગ્યામાં કોઈ પંખીની ચાંચ દોરો. રંગ પૂરો અને તેનું નામ લખો. જેમ પંખીઓની ચાંચ જુદા-જુદા પ્રકારની હોય છે, તેમ તેઓ ખોરાક પણ જુદા-જુદા પ્રકારનો ખાય છે. જેમ કે, કેટલાંક ફળ ખાય છે, કેટલાંક દાણા (grains-ગ્રેઇન્સ) ખાય છે. કેટલાંક જવજંતુ (insects-ઇન્સેક્ટ્સ) અથવા કેટલાંક ઈંડા (eggs-એગ્સ) ખાય છે, માછલી (fish-ફિશ) ખાય છે.

જુઓ અને જોડો :

પંખીઓની ચાલવાની અને ઉડવાની રીત પણ અલગ હોય છે. તેમની ડોકનું હલનચલન અલગ હોય છે. મેના તેની ડોક આગળ અને પાછળ આંચકાથી હલાવે છે. ઘુવડ તેની ડોક પાછળની તરફ ફેરવી શકે છે.

એવાં કેટલાંક પંખીઓ પણ છે, જે આપણા અવાજની નકલ કરી શકે છે ! શું તમે આવા કોઈ પંખીનું નામ જાણો છો ? તમારી નોટબુકમાં તે પંખીનું ચિત્ર દોરો, રંગ પૂરો અને તેનું નામ પણ લખો.

અવલોકન :

વર્ગની બહાર જાઓ, પંખીઓ કેવી રીતે ચાલે છે અને તેમની ડોક ફેરવે છે તે જુઓ. તેમનાં પીંછાં જુઓ અને તેઓ કેવો અવાજ કરે છે એ સાંભળો. કોઈ પણ ત્રણ પંખીઓના અવાજની નકલ કરો. તેમની ડોકના હલનચલનની પણ નકલ કરો. તમારા મિત્રને પૂછો - ‘તમે ક્યા પંખીની નકલ કરો છો ?’

પંખીઓનાં પીંછાં જુદા-જુદા રંગના, આકારના અને કદના છે. તેમનાં પીંછાં તેમને ઉડવામાં અને તેમને હૂંફાળાં (warm-warmer) રાખવામાં પણ મદદ કરે છે. કેટલાક સમય પછી પંખીઓ જૂનાં પીંછાં ખેરવી નાખે છે. તેની જગ્યાએ નવાં પીંછાં આવે છે. તમે ઘણી વાર પંખીઓનાં પીંછાં નીચે પડેલાં જોયાં હશે.

આસપાસ પડેલાં પીંછાં એકદાં કરો. તેમના કદ, આકાર અને રંગનું અવલોકન કરો. એક પંખીનું નામ લખો અને તેમાં પીંછાં ચોંટાડો.

* પંખીઓ સિવાય, એવાં ક્યાં પ્રાણીઓ છે, જે ઊરી શકે છે ?

વિચારો અને કહો :

* તમે પંખીની જેમ ઊડી શકો, તો ક્યાં જવા માંગશો ? તમે બીજું શું કરશો ?

* જો પંખીઓ ઊડી શકવાને બદલે તેમના પગ પર જ ચાલતાં હોત તો શું થાય ?

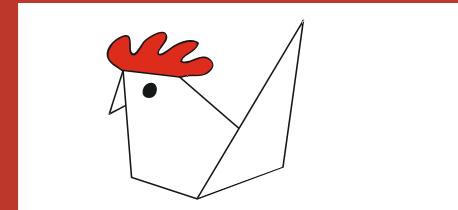
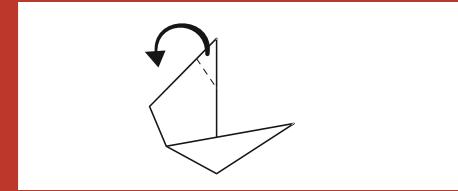
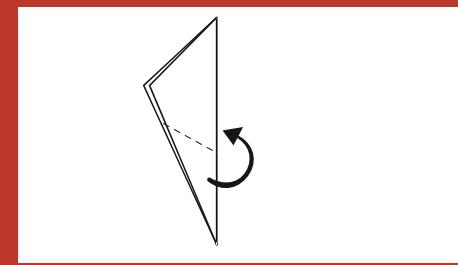
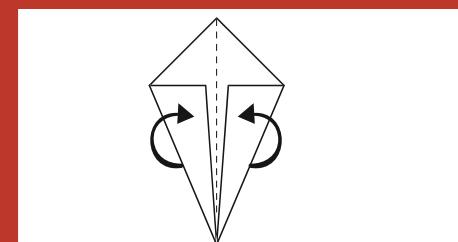
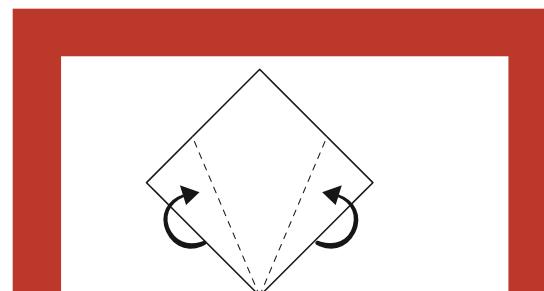

ચાલો, ફૂકડો બનાવીએ

કાગળનો ચોરસ ટુકડો લો.

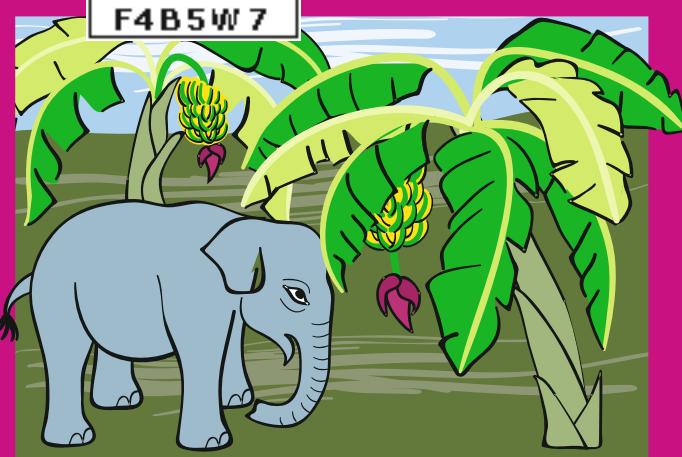
1. ચિત્ર મુજબ કાગળને બિંદુઓવાળી લાઈનથી ગડીવાળો.
2. કાગળને બિંદુઓવાળી લાઈનથી અહૃતું વાળી લો.
3. હવે, બિંદુઓવાળી લાઈનથી કાગળને તીરની દિશામાં વાળો.
4. ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ ફૂકડાની ચાંચ બનાવવા કાગળ વાળો.
5. હવે, લાલ રંગનો કાગળ લો. તેને ફૂકડાના મુગટનાં આકારમાં કાપો. તેને ફૂકડાના માથાના ભાગ પર લગાવો.
6. કાળા રંગના કાગળમાંથી નાનું ગોળ ટપકું કાપો. તેને ફૂકડાની આંખ બનાવવા લગાવો.

હવે જુઓ, ફૂકડો તૈયાર છે !

આવ રે વરસાદ

અપ્પુ કેળાં ખાય છે

અપ્પુને કેળાં પસંદ છે.

તે રોજ વૃક્ષ પરથી કેળાં તોડે છે અને ખાય છે.

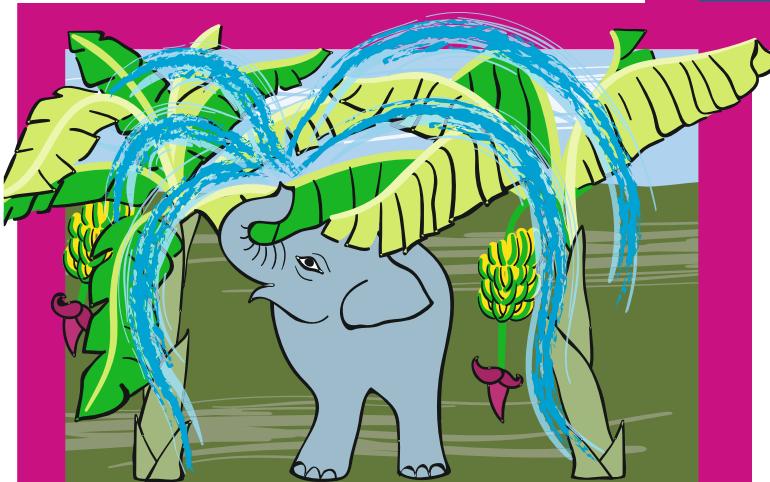
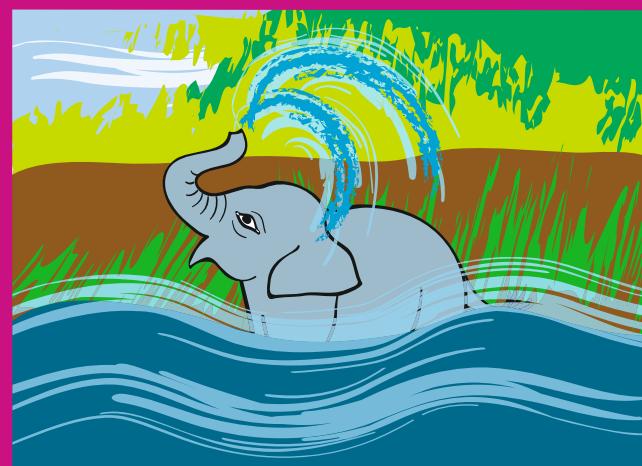
ધણા સમયથી વરસાદ પડ્યો ન હતો.
એક દિવસ તેણે જોયું કે, કેળાંનાં વૃક્ષો
નભી પડ્યાં છે.

અપ્પુને થયું : ‘મારે મારી સૂંઠ (trunk-ટ્રન્ક) માં
પાણી ભરીને લાવવું જોઈએ.’

તેણે નદી તરફ ચાલવાનું શરૂ કર્યું.

નદીમાં પાણી જોઈ અપ્પુ ખુશ થયો.

તેણે ધરાઈને પાણી પીધું. તેણે તેના
શરીરને સૂંઠમાં પાણી ભરી સ્નાન કરાવ્યું.

પછી તેણે સૂંઠમાં પાણી ભર્યું. કેળાંનાં
વૃક્ષોમાં નાખ્યું.

પાણી માખ્યું ને કેળાનાં વૃક્ષો જીવંત
(alive-અલાઈવ) બન્યાં.

અપ્પુએ કેળાંના વૃક્ષને કહ્યું : “તમે
પણ મને સ્વાદિષ્ટ અને પાકાં કેળાં
આપો છો. હવેથી હું દરરોજ તમારા
માટે પાણી લઈ આવીશ.”

* કેળાંનાં વૃક્ષને પાણી ન મળે તો શું થાય?

* આસપાસ ઊગતાં વૃક્ષોને પાણી ક્યાંથી મળે છે ?

* શું તમે પ્રાણીઓને પાણી પીતાં જોયાં છે ? કયાં કયાં ?

* તમે કોઈ પ્રાણીને પાણી પાયું છે ? તે કઈ રીતે પાણી પીએ છે ?

તમે વાંચ્યું કે અખુઅે કેળાંનાં વૃક્ષોને પાણી પાયું. પણ, બીજાં વૃક્ષો પાણી ક્યાંથી મેળવે છે ? વૃક્ષો મોટા ભાગે વરસાદ (rain-રેઇન)થી પાણી મેળવે છે. જ્યારે વરસાદ પડે છે ત્યારે વૃક્ષોનો દેખાવ નવો થઈ જાય છે.

ચાલો, આપણે કવિતા વાંચીએ અને ગાઈએ.

“આવ્યાં વાદળ જાહુ લઈ”

ગોરાં થઈને કાળાં થઈને;
આવ્યાં વાદળ જાહુ લઈને.

શાન હરણાં હાથી ઘોડા;
આવ્યાં હંસ-હંસલીનાં જોડાં.
ક્યારેક હરણાં થઈને આવે;
દોડાડોડી કરતાં આવે.

આવ્યાં વાદળ જાહુ લઈને...
પળમાં આવે ને પળમાં જાય;
ક્યારેક મહિનાઓ ના દેખાય.

ક્યારેક પાછાં એવાં ઠરતાં;
ટાળો તોયે વાદળ ના ટળતાં

આવ્યાં વાદળ જાહુ લઈને...
ક્યારેક ગરજે ક્યારેક વરસે;
ક્યારેક મેઘધનુષ્ય થઈ દિસે.

ક્યારેક કરા સ્વરૂપે વરસે;
ત્યારે ઝડુ પાનને તરસે... !

આવ્યાં વાદળ જાહુ લઈને...
ગોરાં થઈને કાળાં થઈને.

– હરોશ નિગમ

(ગુજરાતી ભાવાનુવાદ)

ગીતમાં જોયું...

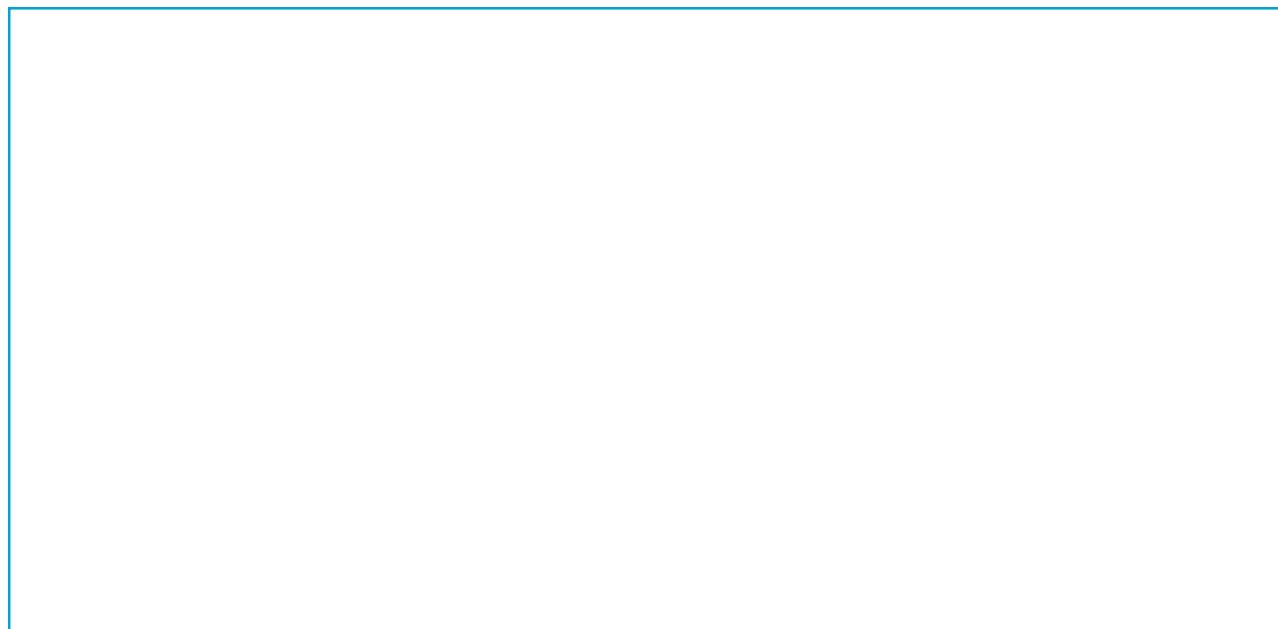
- * વાદળોમાં કેવા આકારો દેખાય છે ?
- * બધાં વાદળો શું કરે છે ?
- * વરસાદ પડે ત્યારે તમને કેવું લાગે છે ?
- * તમે ક્યારેય મેઘધનુષ્ય (rainbow-રેઈનબો) જોયું છે ?
- * મેઘધનુષ્ય તમે ક્યારે જોઈ શકો છો ?
- * વરસાદ પડે ત્યારે શું થાય છે ?
- * જ્યારે વરસાદ પડતો હોય ત્યારે તમે શું-શું જોયું છે ?
- * વાદળો સિવાય વરસાદ આવે ત્યારે તમે શું જોઈ શકો છો ?

જ્યારે વરસાદ આવે, ત્યારે કાગળની હોડી બનાવીને તેને પાણી પર તરતી મૂકવાની ખૂબ મજા આવે છે.

કાગળની હોડી બનાવો અને તેને પાણીમાં તરતી મૂકો.

તમને વરસાદના સમયે કોઈ અગવડ પડી છે ? તમે વરસાદના સમયે કોઈને મુસીબતમાં જોયાં છે ? વરસાદના તમારા અનુભવ દર્શાવતું ચિત્ર દોરો.

બાળકોના વરસાદ સંબંધિત અનુભવો સાંભળો. વરસાદની સારી અને માઠી અસરો પર ચર્ચા ગોટવી શકાય.

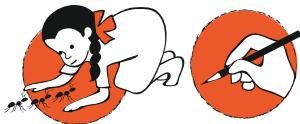

રસોડાની વાત

૧૦

ચિત્ર જુઓ. જ્યાં ટપકાં દેખાય છે ત્યાં રંગ પૂરો. જે વાસણો (utensils-યુટેન્સિલ્સ) દેખાય છે તેનાં નામ લખો.

રસોઈમાં વપરાતાં ઘણાં બધાં વાસણ તમે જોયાં. તમારા ઘરમાં રસોઈ બનાવવા બીજાં ક્યાં વાસણ વપરાય છે? તેમનાં નામ નોંધો.

વાસણો શાનાં બનેલાં છે?

કોઈ વડીલને પૂછો કે, પહેલાંના સમયમાં કેવાં પ્રકારનાં વાસણોનો ઉપયોગ થતો હતો. તે વાસણ શામાંથી બનેલાં હતાં?

વિચારો અને કહો :

- આપણે રાંધીને (cooked-કૂકડ) શું ખાઈએ છીએ?
- આપણે કાચું (raw-રો) શું-શું ખાઈ શકીએ છીએ?
- આપણે કાચું અને રાંધીને શું ખાઈએ છીએ?

કાચી ખાઈ શકાય તેવી વસ્તુઓ	રાંધીને ખાઈ શકાય તેવી વસ્તુઓ	કાચી અને રાંધીને ખાઈ શકાય તેવી વસ્તુઓ

તમે રસોડામાં કે બીજે ક્યાંય રોટલી બનતાં જોઈ હશે. આ માટે વાસણમાં લોટ લઈ, આ લોટમાં પાણી ઉમેરવાનું. લોટ અને પાણીનો કણક બાંધી મસળવાનું, કણકમાંથી નાના ગુલ્લાં(લુઆ) બનાવવાનાં, તેને વણીને રોટલી બનાવવાની. રોટલી કે રોટલો ગેસ પર તવી (લોઢી) મૂકીને શેકવાની. આવા અનેક પ્રયત્નો પછી રોટલી આપણી થાળી સુધી પહોંચે છે.

જુઓ અને લખો :

રસોડામાં જઈ રસોઈ બનાવવાની રીતનું અવલોકન કરો. આ માટે શું-શું કર્યું ?

વાનગીનું નામ

જરૂરી સામગ્રી

શું-શું કર્યું ?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

તમે જોયું કે ઘણી બધી વાનગીઓ અલગ-અલગ રીતે બને છે. કેટલીક શેકીને, કેટલીક તળીને અને કેટલીક બાફીને પણ બનાવાય છે.

વિચારો અને લખો :

રાંધવાની અમુક રીતો આપેલી છે. આ દરેક રીતથી બનેલી વાનગીઓનાં બે-બે નામ લખો. હજુ થોડી વધારે વાનગી બનાવવાની રીત ઉમેરો અને ઉદાહરણ આપો :

વાનગી બનાવવાની રીત	વાનગીનાં નામ	
શેકવાથી (by roasting-બાય રોસ્ટિંગ)	_____	_____
બાફવાથી (by boiling-બાય બોઇલિંગ)	_____	_____
તળવાથી (by frying-બાય ફ્રાઈંગ)	_____	_____
ગરમીથી શેકેલી/ભૂંજવાથી (by baking-બાય બોકિંગ)	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

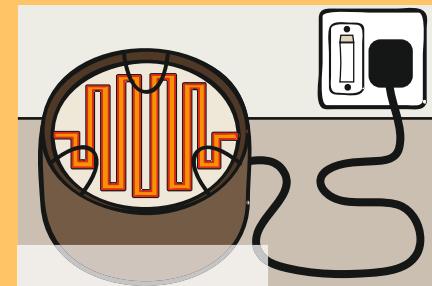
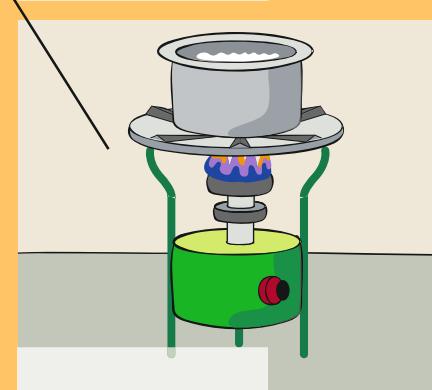
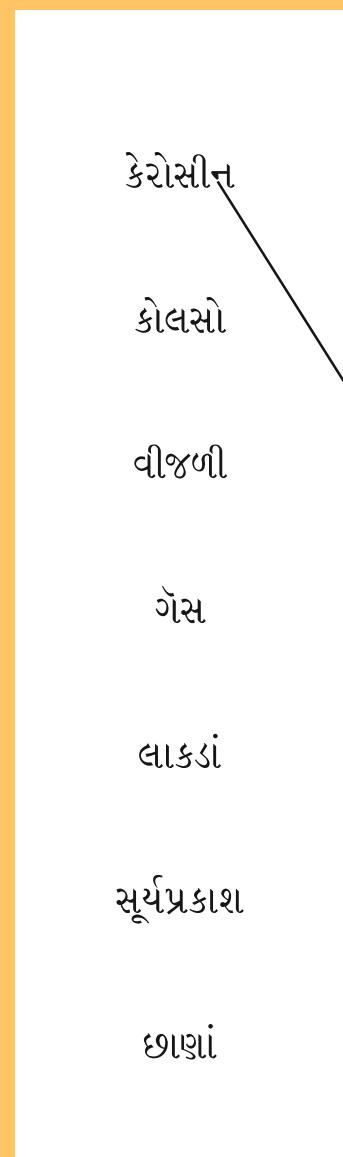
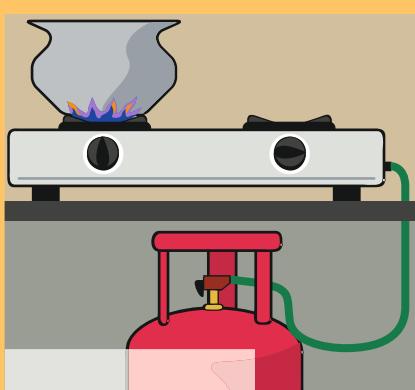

બાળકો તેમના કુટુંબના સભ્યોને પૂછી શકે છે. આનાથી તેમનામાં એ સમજણનો વિકાસ થશે કે શિક્ષક સિવાય બીજાં લોકો પાસેથી પણ જાણી શકાય છે.

વિચારો અને લખો :

- * તમારા ઘરમાં રસોઈ બનાવવા માટે કયું બળતણ (fuel-ફ્યુલ) વપરાય છે?
- * તમારી નોટબુકમાં ચિત્ર દોરો અને તેનાં નામ લખો.
- * નીચે આપેલાં ચિત્રો ઓળખો અને તેમનાં નામ લખો. આપેલાં ચિત્રોને યાદી સાથે જોડો. એક કરતાં વધારે વસ્તુઓ પણ સાથે જોડાઈ શકે છે.

બાળકોને રસોઈ બનાવવાની રીતોનો અનુભવ રસપ્રદ હશે. ઘરે જે ઇંધણ વપરાય છે તે પર્યાવરણને કેવી રીતે અસર કરે છે, તેના ઉપર ચર્ચા ગોઠવી શકાય છે.

વાંચો અને કરો :

મગને આખી રાત પાણીમાં પલાળી રાખો. સવારે પલાળેલા મગને ભીના કપડામાં વીટાળી અને ઢાંકી દો. એક દિવસ પછી તમને કોઈ ફેરફાર દેખાય છે? તૈયાર થયેલ મગમાં કુંગળી, ટામેટાં, મીઠું અને લીંબુનો રસ ઉમેરો અને ભેળવો. તમારા મિત્ર સાથે મગની મજા માણો.

જુઓ અને લખો :

તમે રાંધ્યા વગર શું બનાવી શકો?

- લીંબુ-પાણી

પાણીમાં
ખાંડ
ભેળવો

→

લીંબુનો
રસ
ઉમેરો

→

તેને
ગાળી
લો

→

લીંબુ
પાણી
તૈયાર છે.

- [Empty box]

[Empty box]

→

[Empty box]

→

[Empty box]

→

[Empty box]

- [Empty box]

[Empty box]

→

[Empty box]

→

[Empty box]

→

[Empty box]

બાળકો સાથે રસોઈ બનાવવાનો આનંદ માણો. તેઓ સહેલાઈથી જે મળી શકે અને કયા પ્રકારની વસ્તુ એ વિસ્તારમાં ખવાય છે, તેના આધારે રસોઈ તૈયાર કરશો.

રેલગાડી

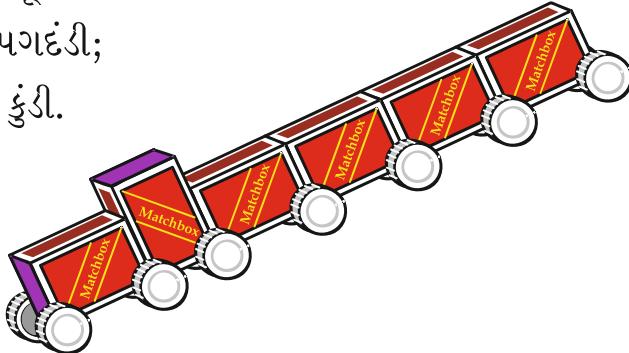
આવો છોકરાં ખેલ બતાવો;
છુક..છુક..છુક..છુક.. રેલ ચલાવો...
સીટી વગાડી સીટ પર બેસો;
એકબીજાની પીઠ પર બેસો.
કોઈ આપણી લાઈન ન તોડે.
કોઈ આગળ-પાછળ ન દોડે;
બધા સીધી લાઈનમાં ચાલો;
બંને આંખો મીંચી ચાલો.

બંધ આંખે બધું દેખાય;
આંખ, ખોલતાં ખોવાઈ જાય.
બંધ આંખે જોવાની મજા પડી જાય.

રેલગાડી રેલગાડી, છુક-છુક, છુક-છુક, છુક-છુક-છુક-છુક
વચ્ચે આવતા સ્ટેશન બોલે, રૂક-રૂક, રૂક-રૂક, રૂક-રૂક-રૂક-રૂક
તપતા બળતા પાટા ઉપર,
અહીંથી ત્યાં, ત્યાંથી ઉપર,
છુક... છુક... છુક... છુક... છુક...
લાઈટ કરતી સરસર સરતી,
અજવાળામાં છુક... છુક... કરતી
અંધારામાંય છુક... છુક... કરતી.
બાટાનું ખેતર ને રણની રેત,
ઘરડો ખેડૂત ને બાજરીનો ખેત;
ખેડૂત-ખેતર લીલાં મેદાન;
મંદિર, મકાન, ચાની દુકાન.

રેલગાડી રેલગાડી છુક-છુક, છુક-છુક, છુક-છુક-છુક-છુક
વચ્ચે આવતા સ્ટેશન બોલે, રૂક-રૂક, રૂક-રૂક, રૂક-રૂક-રૂક-રૂક

આવું બધું આવે છે ખૂબ,
 કોઈ ન મારો જોરથી બૂમ.
 ટેકરા પર ઝડી, પુલની પગદંડી;
 પંખીનાં ટોળાં ને, પાણીની કુંડી.
 જુંપડાં ને જાડી, ખેતર ને વાડી;
 ભાક છુક... ભાક છુક દોડી ગાડી.
 કૂવા પાછળ બાગબગીચા,
 ધોબી ઘાટ, નાનકડી હાટ
 ગામમાં મેળા, લોકોનાં ટોળાં;
 તૂટેલી ભીંતો, ઘેટાંનાં ટોળાં.
 રેલગાડી રેલગાડી છુક-છુક, છુક-છુક, છુક-છુક-છુક-છુક
 વચ્ચે આવતા સ્ટેશન બોલે, રૂક-રૂક, રૂક-રૂક, રૂક-રૂક-રૂક-રૂક
 (હરેન્દ્રનાથ ચંદ્રોપાઠ્યાયની હિન્દી કવિતા ‘રેલગાડી’ નો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ)

વિચારો અને કહો :

તમને કવિતા કેવી લાગી ?

- * તમે ક્યારેય રેલગાડીમાં મુસાફરી કરી છે? ક્યારે?
- * શું રેલગાડી ગમે ત્યાં જઈ શકે? કેમ?
- * ‘લોખંડના રસ્તાઓ’ માટે કવિતામાં કયો શબ્દ વપરાયો છે ?

વાંચો અને લખો :

- * રેલગાડી કઈ-કઈ જગ્યાએથી પસાર થઈ હતી? યાદી બનાવો.

- * તમે કયાં-કયાં વાહનો (vehicles-વિકલ્સ) માં મુસાફરી કરી છે ?

વાંચો અને સમજો :

વેકેશનમાં બધાં ફરવા જાય. કોઈ નજીકનાં સ્થળોએ જાય. કોઈ દૂર જાય. કોઈ બસમાં, રેલગાડીમાં કે વિમાનમાં જાય. બીજી કેટલી રીતે મુસાફરી થઈ શકે છે. અહીં, કેટલાંક છોકરાંઓએ તેમની રજા અંગે વાત કરી છે.

હું મારા કાકાને ત્યાં દિલ્લી ગઈ હતી. પહેલાં અમે રેલવે સ્ટેશન જવા માટે નો ઉપયોગ કર્યો હતો. આ વખતે અમને ખૂબ જ મજા આવી. અમે માં ગયાં, જે ભૂગર્ભના રસ્તા પર ચાલતી હતી. અમને એ પણ ખબર ન હતી કે અમારી ઉપરના રસ્તા ઉપર ચાલતી હતી.

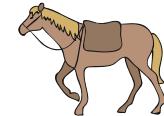

મારી ફોઈનાં લગ્ન હતાં. હું ઘણાં સગાં-સંબંધીઓને મળ્યો. ખાવા-પીવા અને રમવા માટે એ ખૂબ જ સરસ સમય હતો. મોટાભાઈ અમેરિકાથી માં આવ્યા. તેઓ કેટલા દૂરથી આવ્યા ! અમેરિકાથી આવ્યા છતાં અહીં એક દિવસમાં પહોંચ્યો ગયા. ફોઈ જ્યારે માં જતાં હતાં, ત્યારે ખૂબ જ સુંદર લાગતાં હતાં !

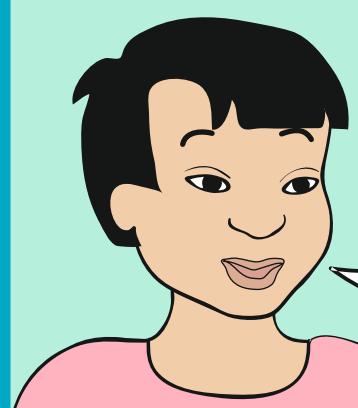
હું મારાં નાનીમાનો ત્યાં કેરલ ગઈ હતી. તેઓ જ્યાં રહે છે ત્યાં બધે પાણી જ જોવા મળે છે. અમે સ્ટેશનથી તેઓના ઘર સુધી પહોંચવા કે લઈ શકતા હતા. તેને બદલે, અમે તેઓના ઘરે જવા માટે લીધી. આ થોડું અનોખું લાગ્યું, પરંતુ ખૂબ જ મજા આવી.

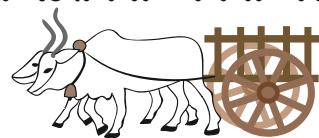

અમે રજાઓમાં શિમલા ગયાં. ત્યાંના વાંકાચુંકા રસ્તાથી પર્વતો ઉપર જવા લાગી. જ્યારે અમે નીચે જોતા ત્યારે બહુ ડર લાગતો. અમારે શિમલામાં ઘણું ચાલવાનું હતું. મારાં દાઈ ખૂબ જ જલદી થાકી જતાં હતાં. અમે દાઈને પર સવારી કરાવી. હું ક્યારેય થાક્યો નહિ. અહીં ચાલવાનું મને ગમ્યું.

મારાં માસી અને હું એક જ શહેરમાં રહીએ છીએ. અમે ખૂબ જ નજીક રહીએ છીએ. જ્યારે પણ મારે એમના ઘરે જવું હોય. હું જડપથી મારી લઈને ત્યાં પહોંચી જાઉં છું. માં અને છોટુએ નાનીના ઘરે પહોંચવાને લેવી પડે છે.

હું મારા મામાના ગામડે ગયો. રેલવે સ્ટેશનથી એમના ઘર તરફ કોઈ બસ જતી નથી. તેથી અમે માં ગયા. ગામડે જવાના રસ્તે અમે લીલાંછમ ખેતર બાજુથી પસાર થયા. મને બળદોનાં ગળામાં બાંધેલી ઘંટડીઓનો અવાજ ખૂબ જ ગમ્યો.

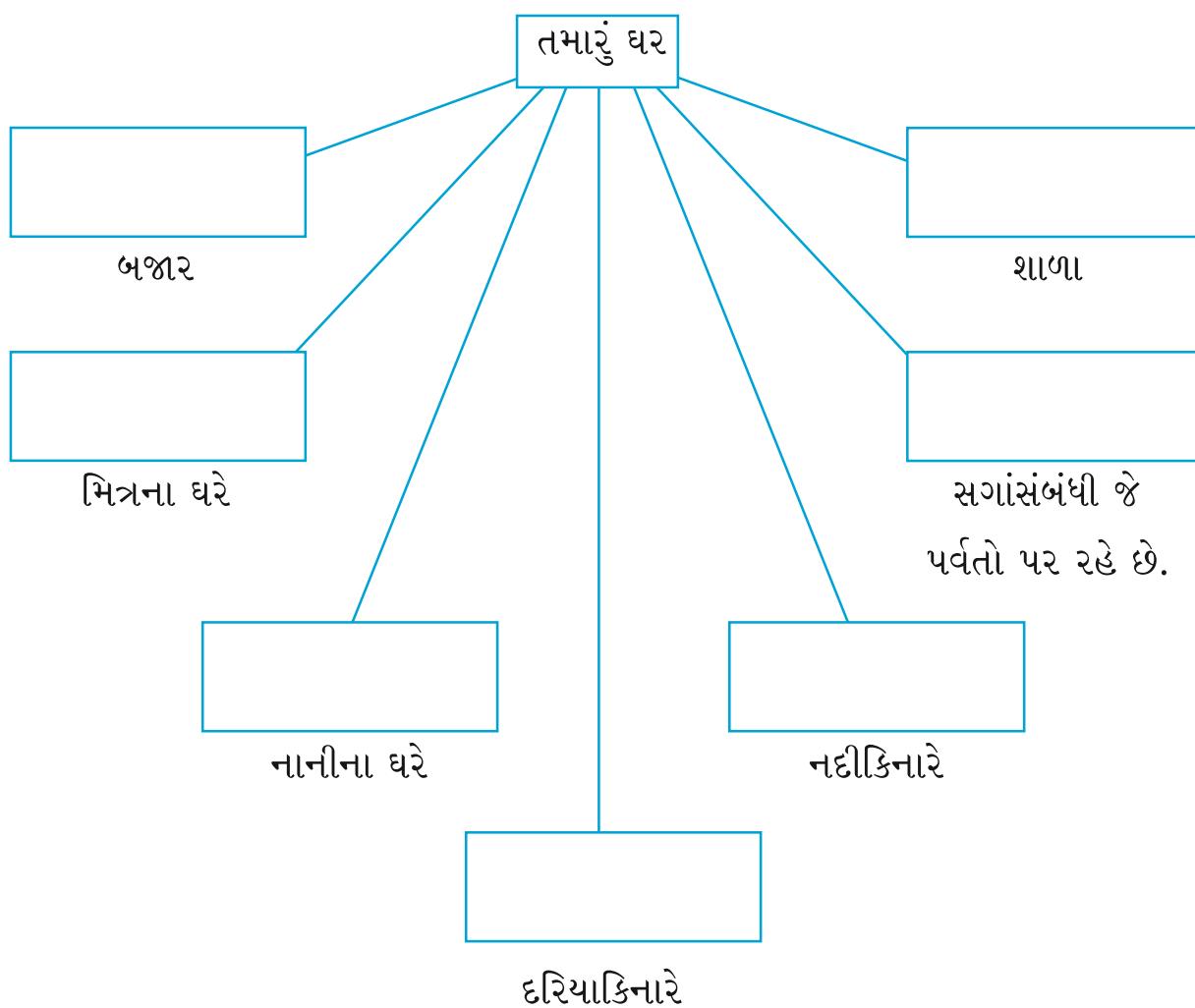
આપણી આસપાસનાં પ્રાણીઓની સાર-સંભાળ રાખવી જોઈએ. આ વિશે ચર્ચા જરૂરી છે.

* ક્યાં ક્યાં વાહનોની વાત લખી છે?

વિચારો અને લખો :

* તમારા ઘરેથી કેવી રીતે જશો? માં લખો.

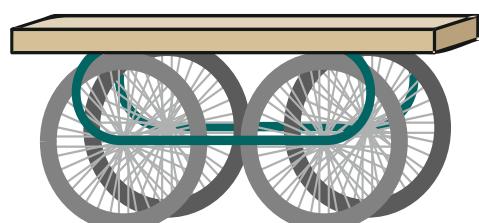
આળકોએ તેમના જીવનમાં, ફિલ્મોમાં અને પુસ્તકો વગેરેમાં ઘણાં બધાં વાહનો જોયાં હશે. આ અનુભવો ચર્ચામાં મદદ કરશે.

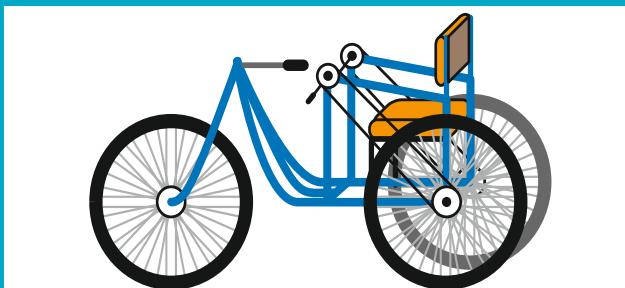
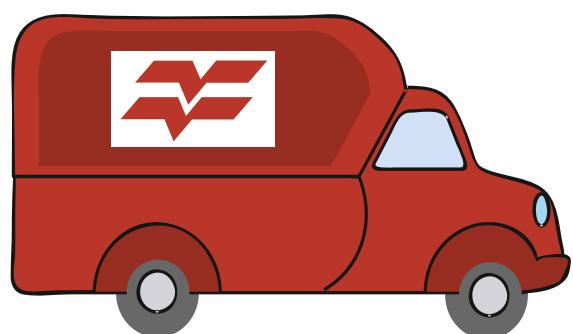
યાદ કરો અને લખો :

ચિત્રાની સામે વાહનનો ઉપયોગ લખો. જગ્યામાં બીજા વાહનનું ચિત્ર દોરો.
વાહન કયાં કામ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે તે અંગે નોંધ કરો.

વાહન

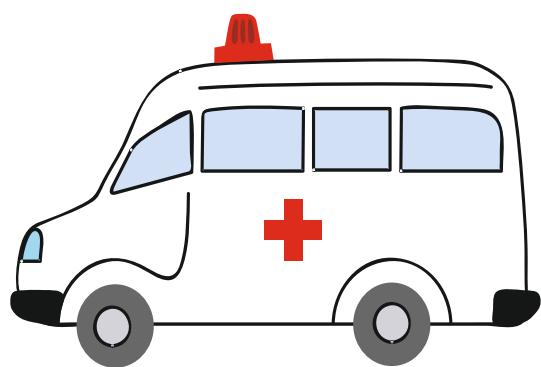
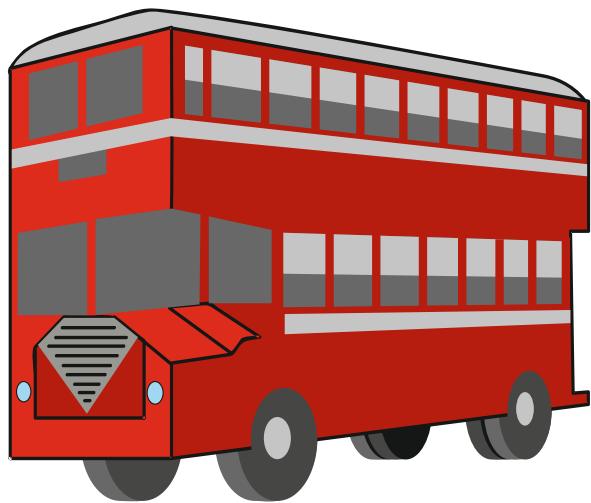

તેનો ઉપયોગ

વाहन

तेनो ઉપયોગ

વाहनोनां नाम આપेलां છે. તेनી એકબાજુ વાહનનાં પैડાં (tyres-ટાર્યર્સ) ની સંખ્યા લખો. બાજુના ખાનામાં તેના ઉપયોગ અંગે લખો.

બસ		<ul style="list-style-type: none">* મુસાફરી કરવા.* પ્રવાસ જવા માટે.* જાન લઈ જવા માટે.
બળદગાડું	બે પैડાં	
રિક્ષા		
મોટરગાડી		
વિમાન		
સાઈકલ		

વિચારો અને કહો :

- * અત્યારે કેવાં વાહનોનો ઉપયોગ થાય છે ?
- * વીસ વર્ષ પહેલાં કેવાં વાહનો ઉપયોગમાં લેવાતાં હતાં ?
- * વાહનો ન હતાં ત્યારે લોકો કઈ રીતે મુસાફરી કરતા હતાં ?

વિચારો અને લખો :

તમે કોણે પૂછ્યું ?

તેઓનો જવાબ

મમ્મી

મિત્ર

કાકા

શિક્ષક

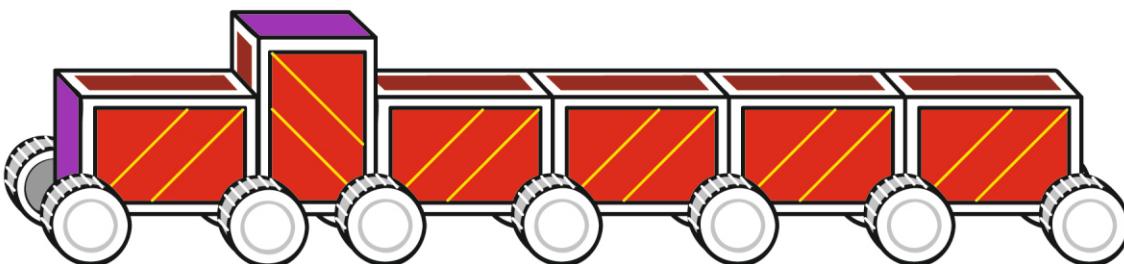

વડીલોની મદદથી મેળવેલી માહિતી, ચર્ચાના આધારે બાળકો વાહનોમાં સમયે-સમયે આવેલાં બદલાવને સમજી શકે છે. તેના માટે જ, પુસ્તકમાં, બાળકોને તેમના દાદા-દાદીને પૂછવા પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે. આથી, તેઓ સમય સાથે વાહનોના ઉપયોગમાં થયેલા બદલાવને સમજી શકે.

તમારી પોતાની રેલગાડી

ખાલી દીવાસળીની પેટીઓનો ઉપયોગ કરો. ચિત્રની મદદથી તમારી રમકડાંની રેલગાડી બનાવો.

જો કોઈ ‘છુક-છુક’ અવાજ કરે તો તમે તરત જ કહી શકો કે, તે ‘રેલગાડી’ માટેનો અવાજ છે.

નીચે આપેલા અવાજો પરથી તમે વાહનોનાં નામ કહી શકો ? એક ઉદાહરણ આપવામાં આવેલ છે.

છુક-છુક	-	<input type="text" value="રેલગાડી"/>	પીપ-પીપ	-	<input type="text"/>
---------	---	--------------------------------------	---------	---	----------------------

પોમ-પોમ	-	<input type="text"/>	ટપ-ટપ	-	<input type="text"/>
---------	---	----------------------	-------	---	----------------------

ઘરરૂ-ઘરરૂ	-	<input type="text"/>	ટ્રિન-ટ્રિન	-	<input type="text"/>
-----------	---	----------------------	-------------	---	----------------------

* આ વિવિધ વાહનોના અવાજ છે. જો બધાં વાહનો એકસાથે રસ્તા પર દોડતાં હોય તો કેવો અલગ-અલગ અવાજ થાય ? શું ત્યાં ખૂબ જ અવાજ નહિ હોય ?

વિચારો અને કહો :

- * તમે ક્યાં વધારે અવાજ સાંભળ્યો છે ?
- * શું તમને વધારે અવાજ પસંદ છે ? કેમ ?

રમકડાંની ટ્રેન બનાવવા દીવાસળીની પેટીના બદલે ટિનના ડબા ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. પૈડાં બનાવવા બોટલનાં ઢાંકણાં અથવા બટનોનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

* ચિત્રમાં શું જોઈ શકાય છે ?

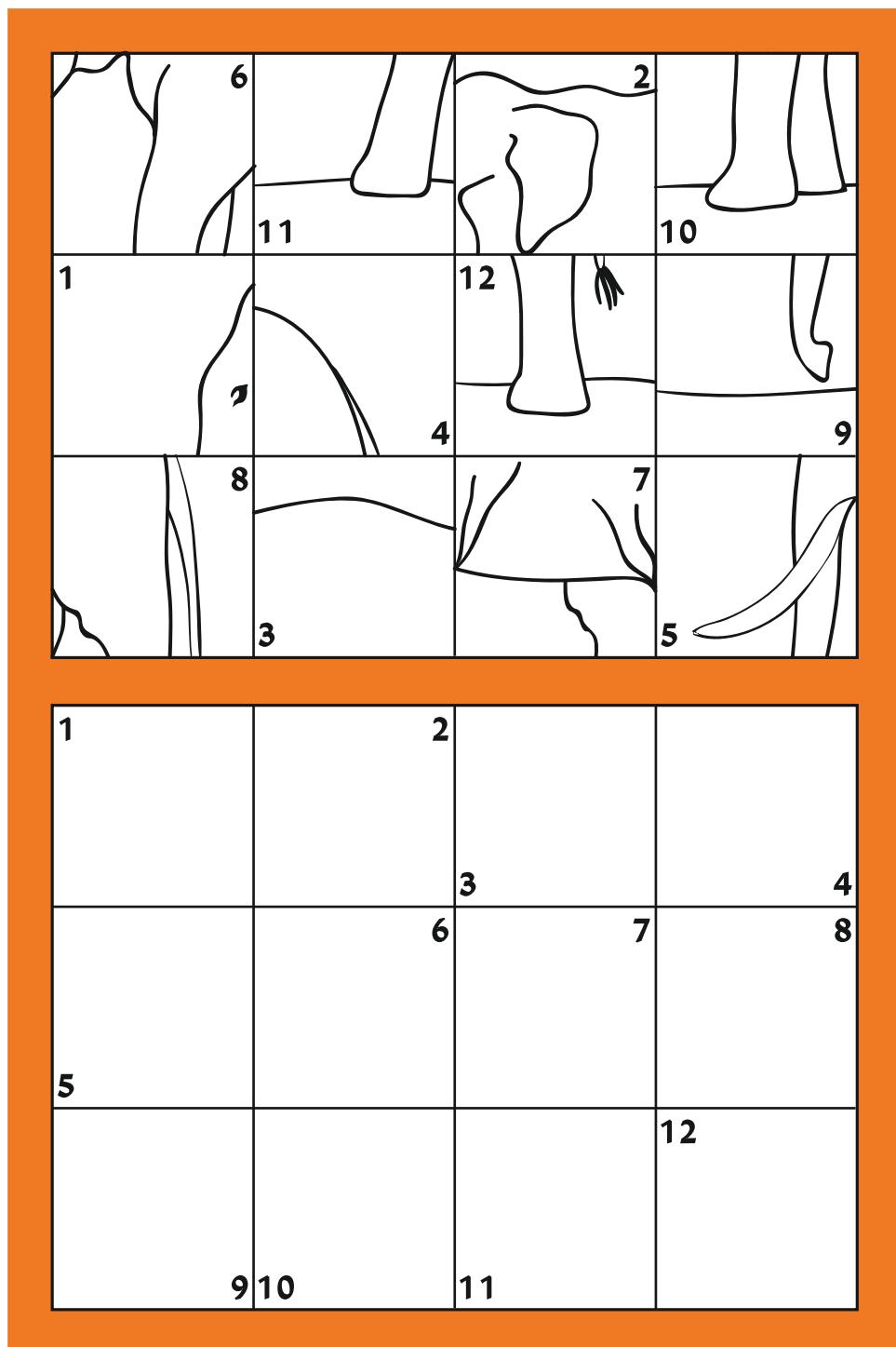
* તમે ક્યાં-ક્યાં વાહનો જોઈ શકો છો ?

* આ બધાં વાહનો કેવાં કામ માટે વપરાય છે ?

ચિત્રની મદદથી તત્કાલીન સેવા (emergency services-ઇમર્જન્સી સર્વિસ) માટે ચર્ચાની પહેલ કરી શકાય છે.

નીચે આપેલા ચિત્રમાં બોક્સ જુઓ. તેની નીચે આપેલી જગ્યામાં તેમને સાચા કમમાં દોરો અને રંગ પૂરો. તમને શું જોવા મળ્યું ? તેનું નામ લખો.

જૂથમાં અથવા એકલા આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિને તક આપો. આ ચિત્ર દોરાવવા શિક્ષકે માર્ગદર્શન આપવું. જરૂર જણાય તો ચિત્ર દોરવા સીધી મદદ કે સહયોગ કરવાનું રાખવું.

રમેશ કઢિયાકામ (mason work-મેસન વર્ક) કરે છે. દરરોજની જેમ, રમેશ સવારનો નાસ્તો કર્યો પછી ચાની દુકાને પહોંચ્યો. આજે તેનો ભાઈ રાજેશ પણ સાથે હતો. તે ગમદેથી આવ્યો હતો. ચાવાળાએ તેઓને ચા આપી અને કહ્યું, “લો, આજનું છાપું છે.”

રાજેશે પૂછ્યું, ‘તમે આખો દિવસ અહીંયાં કેવી રીતે પસાર કરશો ? તમે કંટાળી નહિ જાઓ’ ? રમેશે કહ્યું : “અરે ના, મારું કામ પણ કરીશ અને જો... આસપાસ કેટલાં બધાં લોકો જુદાં-જુદાં કામ કરે છે.”

કોઈને ખબર પણ નથી કે સમય ક્યાં જાય છે. પેલાં બાળકોને જુઓ. તે આજે શાળા માટે મોડાં પડ્યાં છે. એટલે એ બધાં દોડે છે. જુઓ, જેમનું ચંપલ તૂટી ગયું છે તે શાળાનાં શિક્ષકા (teacher-ટીચર) છે. કદાચ એમને એટલે મોહું થયું હશે. તે જગ્ગુભાઈ પાસે ચંપલ ઢીક કરાવવા જઈ રહ્યાં છે. જગ્ગુભાઈને પણ વહેલી સવારમાં થોડા પૈસા મળી જશે.

પાઠ ભણાવતાં પહેલાં બાળકોને ચિત્રનું અવલોકન કરવાની અને સમજવાની તક આપવી. બાળકોમાં ચિત્રનું અવલોકન કરવાનાં કૌશલ્યોનો વિકાસ થાય એ મહત્વનું છે.

ચંપા ફૂલ ભરેલાં ટોપલા સાથે ત્યાં બેઠી છે. પોસ્ટ-ઓફિસમાં કામ કરતી મહિલા તેની પાસેથી દરરોજ ફૂલ ખરીદે છે.

બાંધકામ ફરીથી ચાલુ થઈ ગયું છે. ટ્રકો સામાન લાવી રહી છે. કારીગરો ફરીથી આખો દિવસ કામમાં વસ્ત થઈ જશે.

ત્યાં જુઓ, ડોક્ટર (doctor) અને નર્સ (nurse) એકસાથે દવાખાનામાં જઈ રહ્યાં છે.

જુઓ રાયજી તેનાં ફળોની લારી સાથે છે. આ દિવસોમાં તે પોતાની સાથે મમતાને લાવે છે. મમતા ફળો આપવા અને પૈસા ઉઘરાવવા આજૃભાજુ દોડે છે.

નાનુ વાળંદે (barber-બાર્બર) તેની દુકાન ખોલી દીધી છે, પણ એ કોની દાઢી બનાવશે ?

ચાર રસ્તાની વચ્ચે ઈકબાલ સિંધ ઉભા છે. આખો દિવસ, તેઓ એમની સિસોટી વગાડે અને બૂમો પાડે છે - 'તમારું વાહન અહીંથી ખસેડો. એએ...એ...એ... ઓય તમે મને સાંભળ્યો નહિ... ગાડું દૂર લઈ લો.'

આમ કહી રહેશ પોતાનો ખાલી કપ મૂકીને નજીકની દુકાન તરફ ગયો.

માણસો ચાર રસ્તા ઉપર અને અઠવાડિક બજારમાં કઈ રીતે પોતાની સામગ્રી વેચે છે ? અભિનય કરો.

વિચારો અને લખો :

* ચિત્ર જુઓ અને અલગ-અલગ લોકો શું કામ કરી રહ્યાં છે તે લખો :

V8Y9F2

* તમારા પડોશમાં રહેતા લોકો કેવા પ્રકારનાં કામ કરે છે ? કોઈ પણ પાંચ કામનાં નામ લખો. આ કારીગરોને શું કહેવાય છે ?

કામ	તેઓને શું કહેવાય ?
કાર અને સ્કૂટરને ઠીક કરતાં _____ _____ _____ _____ _____	મિકેનિક _____ _____ _____ _____ _____

નીચે યાઈમાં, પ્રકરણની શરૂઆતમાં આપેલા ચિત્રમાં દર્શાવેલા મકાનો પર કરો.
તમારા આસપાસના વિસ્તારમાં આવેલાં મકાનો પર કરો.

☐ પોસ્ટ-ઓફિસ	☐ દવાખાનું	☐ મંદિર
☐ ટેલિફોન બૂથ	☐ શાળા	☐ કોલેજ
☐ સરકારી કચેરી	☐ ચર્ચ	☐ બહુમાણી મકાન
☐ ધર્મશાળા	☐ હોટેલ	☐ બસ-સ્ટેન્ડ
☐ સિનેમા હોલ	☐ પોલીસ-સ્ટેશન	☐ બેંક
☐ પેટ્રોલ પંપ	☐ દુકાન	☐ ગુરુદ્વારા
☐ માસ્ઝિંડ	☐ રેલવે-સ્ટેશન	☐ ન્યાયાલય (કોર્ટ)

વિચારો અને કહો :

* કોઈ પણ પાંચ મકાનનાં નામ અને તેમાં કયાં-કયાં કામ થાય છે તે લખો.

મકાનનું નામ	થયેલું કામ
દવાખાનું	<ul style="list-style-type: none"> દર્દની સારવાર (treatment-ટ્રીટમેન્ટ) બાળકો માટે રસીકરણ (vaccination-વેક્સિનેશન)

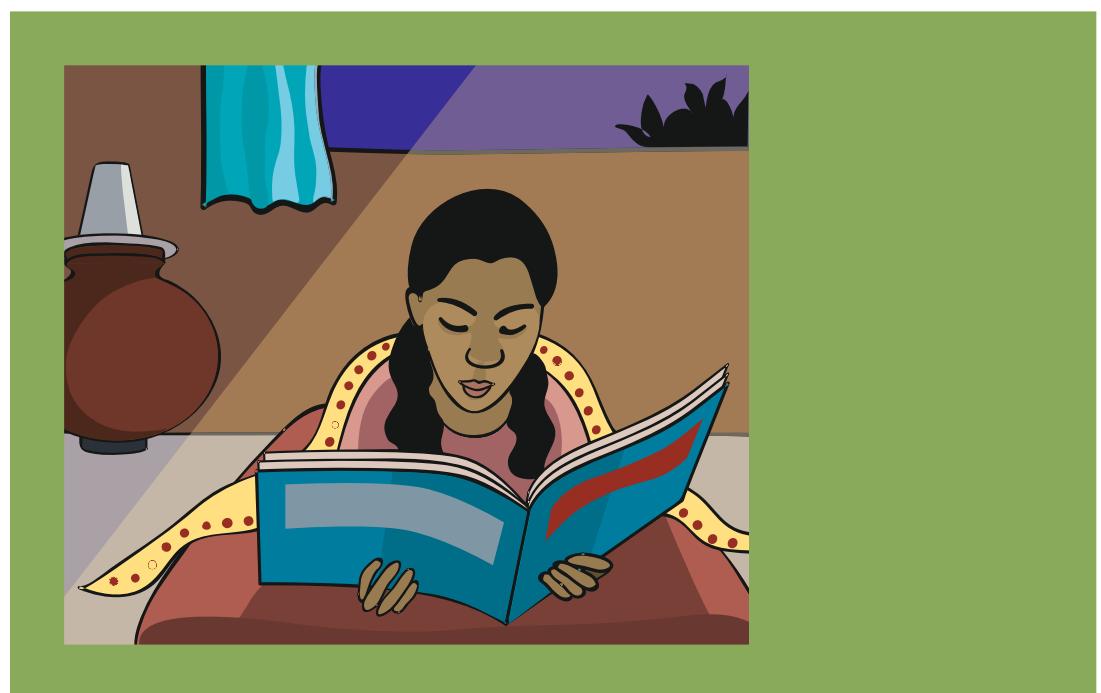
ચિત્રમાં તમે જોયું કે, નવું મકાન બનાવવા માટે ઘણાં લોકો સાથે કામ કરી રહ્યાં હતાં.
શાળા પણ એવી જગ્યા છે, જગ્યાં ઘણાં લોકો જોડાયેલાં હોય છે.

* શાળામાં કયાં કામ થાય છે તે લખો.

* ચિત્રમાં કોઈ એવાં બાળકો છે જેઓ શાળાએ જતાં નથી ? તેઓ શું કરે છે ?

ઘરકામ :

દીપાલી પણ એક એવી જ છોકરી છે, જે શાળાએ જતી નથી. ચાલો તેના વિશે જાણીએ : દીપાલી એના કુટુંબમાં સૌથી મોટી છે. તેના પિતા શાકભાજી વેચે છે તે શાકના બજારમાં જવા વહેલી સવારમાં જ નીકળી જાય છે. તેની માતા કેટલાંક ઘરનાં વાસણો ધૂએ છે. તે પણ વહેલી સવારમાં કામ માટે નીકળી જાય છે. દીપાલી તેનાં ભાઈઓ અને બહેનો માટે જમવાનું બનાવે છે. તે ઘર સાફ કરે અને વાસણ પણ સાફ કરે. તેને રેડિયો સાંભળવો ખૂબ જ પસંદ છે. તે કામ કરતાં-કરતાં ગીતો સાંભળે છે. કામ કર્યા બાદ તે તેના ભાઈને પિતા પાસે મૂકવા જાય છે, પછી તે તેની નાની બહેનો સુમન અને શૈલાને શાળાએ લઈ જાય છે.

દીપાલી તેની માતાને ઘરનાં કામમાં મદદ કરે છે. બપોરે, તે તેનાં ભાઈ અને બહેનોને ઘરે પાછાં લાવે છે. સાંજે તે પડોશનાં બીજાં બાળકો સાથે રમે છે. તેની માતા સાંજે ઘરે મોડાં આવે છે. દીપાલી તેની માતાને સાંજનું જમવાનું બનાવવામાં મદદ કરે છે. તેના પિતા રાત્રે ખૂબ જ મોડા આવે છે.

રાત્રે દીપાલી પથારીમાં સૂતાં-સૂતાં તેની બહેનની શાળાનું પુસ્તક વાંચવાનું પસંદ કરે છે. તે ધોરણ ઉ સુધી જ ભણી છે. ત્રણ વર્ષ પહેલાં જ્યારે તેના નાના ભાઈનો જન્મ થયો

એટલે તેની સંભાળ રાખવા દીપાલીને ઘરે રહેવું પડ્યું. આ કારણે તે વધારે ભણી શકી નહિ. તેને લાગે છે કે, પુસ્તકો વાંચવાથી તેને જાણવા મળશે. હવે, તે ફરી શાળામાં દાખલ થઈ છે અને નિયમિત શાળાએ જાય છે.

યાદ કરો અને લખો :

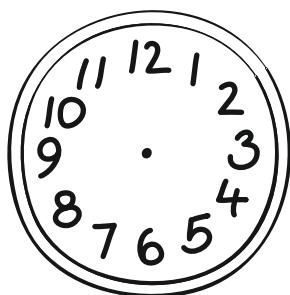
* દીપાલી તેના પોતાના ઘરમાં કયાં-કયાં કામ કરે છે ?

* શું તમે પણ ઘરનાં કામ કરો છો ? જો હા, તો કયાં-કયાં ?

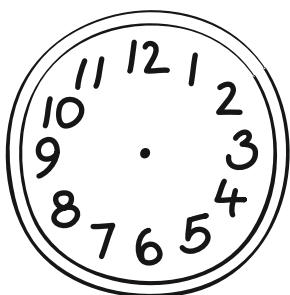
* ઘરનાં કામ સિવાય બીજાં કોઈ કામ તમે કરો છો ? જો હા તો કયાં-કયાં ?

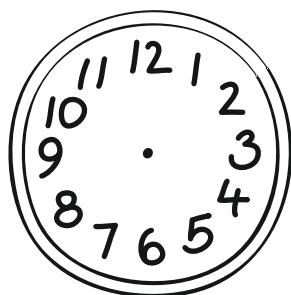
નીચે વિવિધ કિયાઓ આપેલી છે. દિવસના કયા સમયે તમે કઈ કિયાઓ કરો છો તે ઘડિયાળમાં નોંધો.

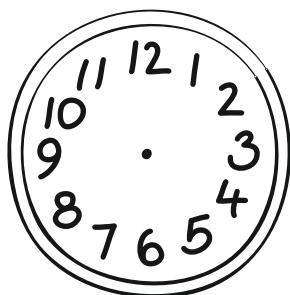
સવારમાં ઉઠવું

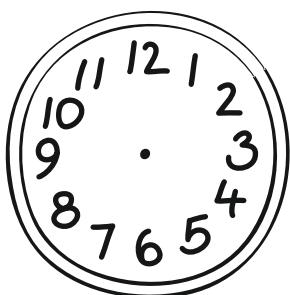
શાળાએ જવું

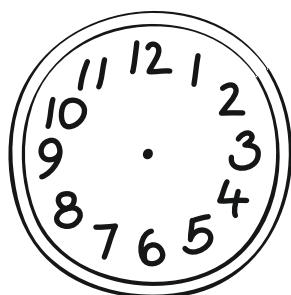
શાળાએથી પાછા ફરવું

ઘરે ભણવા બેસવું

રમવા જવું

રાત્રે સૂઈ જવું

* તમારા ઘરના કયા સભ્યો ઘરનાં કામ કરે છે ? તેઓ કયાં કામ કરે છે ?

કુટુંબના સભ્યો	તેઓનાં કામ
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

ચર્ચા દ્વારા અલગ-અલગ કામ તેનું ચોક્કસ મહત્વ ધરાવે છે. કોઈ પણ કામ સારું અથવા ખરાબ હોતું નથી. જ્યારે ઘરમાં કુટુંબના સભ્યોનાં કામ વિશે વાત કરીએ ત્યારે જતિનો બેદભાવ હોવો ન જોઈએ. આ માટે બાળકો સાથે ચર્ચા કરો.

તમારા કુટુંબના કયા સત્યો પૈસા કમાવાનું કામ કરે છે ?

કુટુંબના સત્યો	તેઓનાં કામ
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

તમારા કુટુંબના કયા સત્યો કામ કરે છે, પરંતુ તેઓને તેના પૈસા મળતા નથી ?

તમારાં દાદા-દાદી પાસેથી જાણો, તેઓ જ્યારે બાળક હતાં ત્યારે કેવાં કામ કરતાં હતાં ?

સરલા તેનાં બાને આ જ પ્રશ્ન પૂછે છે. બાઅે જવાબ આયો, “જ્યારે હું નાની હતી ત્યારે મારા વડીલોને લાકડાં વીણવામાં, છાણાં બનાવવામાં અને છાણથી દીવાલ લીંપવામાં મદદ કરતી હતી. હવે આપણી પાસે સગડી છે, જે ગોસથી ચાલે છે. આપણાં ઘરની દીવાલો અને છત સિમેન્ટની છે.” સરલાને તેના બાઅે બાળપણમાં જે કામ કર્યાં, એવાં કોઈ કામ કરવાની જરૂર નથી.

* તમે અને તમારા વડીલોએ બાળપણમાં કરેલાં કામ વિશે લખ્યું. એમાં તફાવત છે ?

* દીપાલીએ ઘરનું કામ કરવા શાળાએ જવાનું છોડવું પડ્યું. તમારા પડોશમાં પાંચ વર્ષથી ઉપરનાં બાળકો જે શાળાએ જતાં ન હોય, તે શોધી કાઢો.

* કોઈ પણ બે બાળક સાથે વાત કરી તેમનું શાળાએ ન જવાનું કારણ શોધો.
* આ બાળકને કેવી શાળા ગમે એ અંગે લખો.

પ્રથમ બાળકનું નામ

શાળાએ ન જવાનું કારણ
(reason-રિઝન)

શાળામાં શું ગમે તેની વિગત

બીજા બાળકનું નામ

શાળાએ ન જવાનું કારણ

શાળામાં શું ગમે તેની વિગત

લખો :

* આ બાળકને શાળામાં આવતા કરવા તમે શું કરશો ?

શાળામાં ન ગયેલું બાળક ન હોય, તો આ વખતે ગેરહાજર બાળકની મુલાકાત લેવાનું માર્ગદર્શન આપવું.

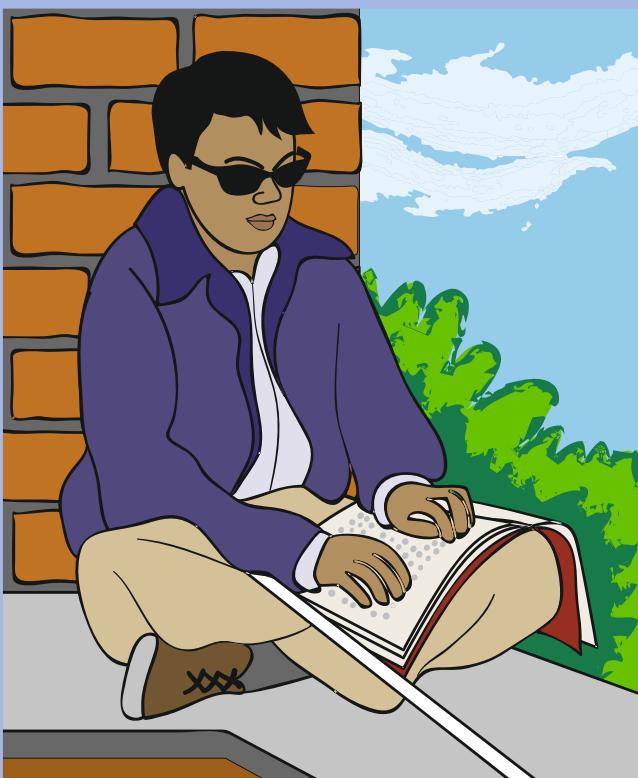

૭૩

આપણી લાગણીઓની ભાગીદારી !

હું સીમા. હું ત્રીજા ધોરણમાં ભાણું છું. મને શાળાએથી પાછા આવીને, ઘરમાં બે માણસો સાથે વાતો કરવી ગમે છે. તેઓને મારી વાતમાં મજા પડે છે.

પહેલા વ્યક્તિ મારાં દાઈમા છે. તે હંમેશાં મને સાંભળવા ઉત્સુક હોય છે. હું શાળાએથી આવું તેની તેઓ રાહ જુએ છે. તે ઘરડાં છે. અવારનવાર તેમને પીઠનો દુઃખાવો રહે છે. મારાં દાઈ સરખું જોઈ કે સાંભળી શકતાં નથી. રોજ સવારમાં મારા પિતાજી તેઓને મોટેથી સમાચાર વાંચી સંભળાવે છે. તે બાકીનાં બધાં કામ જાતે કરે છે. જો કોઈ તેમની મદદ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો દાઈમા નારાજ થઈ જાય છે. શાકભાજી સમારવાં દાઈને પસંદ છે. તેઓ કહે છે : “આજકાલનાં છોકરાં જાણતાં જ નથી કે શાકભાજી કેવી રીતે કપાય ?”

મને વાતો કરવી ગમે એવી બીજી વ્યક્તિ રવિ છે. તે અમારી સાથે રહે છે. હું તેઓને રવિભાઈ કહું છું. તે મારાં માતાપિતાને ભાઈ-ભાભી કહે છે. મને અમારા સંબંધોની ખબર નથી. પરંતુ તે ઘણા પ્રેમાળ છે. તે હંમેશાં મારા પ્રશ્નોના જવાબ આપવા તૈયાર હોય છે. ‘હું પછી કહીશ’ એમ મને ક્યારેય કહેતા નથી.

રવિભાઈ કોલેજમાં ભાણાવે છે. કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ તેમને ખૂબ જ માન આપે છે. રવિભાઈને સંગીત સાંભળવું ખૂબ જ પસંદ છે. તે નાટકોમાં પણ ભાગ લે છે. તેઓને તેમના ભિત્રો સાથે વાત કરવી અને તેઓની સાથે બહાર જવું ખૂબ ગમે છે. તે ખૂબ રમૂજ છે. અમને બધાંને ખૂબ હસાવે છે.

વિચારો અને કહો :

- * તમારા ઘરમાં કોણ-કોણ છે ?
- * ઘરના દરેક સત્યની વિશેષતા જાણાવો.

સીમાના ભાઈની વાત :

મારા ભાઈ જ્યારે બહાર જાય ત્યારે સફેદ લાકડી રાખે છે. તેમને ઘરમાં ફરતાં જોઈ, કોઈ કહી શકે નહિ કે તેઓ જોઈ શકતા નથી. તેમને તેમનાં બધાં કામ જાતે જ કરવાં ગમે છે. જો કોઈ તેમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેમની મદદ કરે, તો એમને ગમતું નથી. જ્યારે પણ એમને મદદ જોઈએ, ત્યારે તેઓ મદદ માટે કહે જ છે.

ભાઈના થોડા વિદ્યાર્થીઓ તેમની પાસેથી પુસ્તકો લઈ જાય છે. આ પુસ્તકને વાંચી અવાજ રેકર્ડ કરી ભાઈને આપી જાય છે. રવિભાઈ આ સાંભળે છે. ભાઈ પાસે બીજાં ઘણાં બધાં પુસ્તકો છે. આ પુસ્તકોનાં પાનાં જાડાં અને તેમાં ઉપસેલાં ટપકાંઓની હાર છે. તે ઉપસેલાં ટપકાંઓ ઉપર આંગળીઓ ફેરવીને વાંચે છે.

ઘણી વાર ભાઈ સાથે મજાક કરવા, હું તેમની લાકડી મૂકવાની જગ્યા બદલી નાખું છું. તે અકળાય છે, પરંતુ ગુસ્સો કરતા નથી. કારણ, હું એમની નાની બહેન છું.

હું હજુ ઘરમાં પહોંચું, ત્યાં ભાઈ બોલ્યા : “સીમા, આજે તું ખૂબ જ ખુશ જાણાય છે!”

ભાઈ ફક્ત મને જ નહિ, પરંતુ કુટુંબના બધા સર્બોને તેમના હલનચલનના અવાજથી ઓળખી જાય છે. તેઓ હલનચલન અને અવાજથી એ પણ કહી શકે છે કે ઘરમાં કોણ ખુશ છે કે નાખુશ.

મેં ભાઈને કહ્યું : “ભાઈ, આખરે હું ફૂટબોલની ટીમમાં પસંદ થઈ છું.” તેઓએ મને શાબાશી આપી અને પ્રેમથી કહ્યું : “આજથી તું મને ફૂટબોલની તાલીમ આપનાર કોચ છે.”

વિચારો અને લખો :

* સીમાના પિતા દાદી માટે સમાચારપત્ર મોટેથી વાંચે છે. તમે ઘરડાં માણસોની મદદ કેવી રીતે કરો છો ?

* ઘડપણમાં લોકોને કેવા પ્રકારની મુશ્કેલીઓ પડે છે ?

બાળકો વાર્તામાં રસ લે છે. આ વાર્તાનાં પાત્રોની ચર્ચાથી બાળકોને ઘણી બધી જાણકારી આપી શકાય છે.

* રવિભાઈ ઘણી બધી વસ્તુઓ જોયા વગર કેવી રીતે જાણી લેતા હશે ?

* તમને ક્યારેય લાકડીની જરૂર પડી છે ? ક્યારે ?

* તમે ક્યારેય વિચાર્યું છે કે, તમને લાકડીની જરૂર ક્યારે-ક્યારે પડી શકે છે ?

* જે લોકો જોઈ શકતાં નથી, તેમને આપણે કેવી રીતે મદદ કરી શકીએ ?

યાદ કરો અને કહો :

શું તમારા કુટુંબના સભ્યોમાં કોઈ એવી વ્યક્તિ છે - જે સાંભળી, બોલી કે જોઈ શકતા ન હોય ? આવી કોઈ વ્યક્તિને તમે જાણો છો ? તેઓને તેમનાં કામમાં અન્ય લોકો કેવી રીતે મદદ કરે છે ?

તમે વાર્તામાં વાંચ્યું કે રવિભાઈ જોઈ શકતાં નથી, પરંતુ તેઓ તેમનાં બધાં જ કામ જાતે કરે છે. તેઓ અલગ પ્રકારનાં પુસ્તકોથી ભણો છે. તેઓ કેવી રીતે તેમનાં કામ કરી શકે છે, તે સમજવા તમારી આંખો બંધ કરો અને આ રમત રમો.

આંખે પાટા :

જૂથમાં કોઈ એક બાળકને આંખે પાટા બાંધી દો. એક પછી એક બીજાં બાળકો તેની સામે શાંતિથી આવશે. આંખે પાટા બાંધેલ બાળકે બીજાં બાળકોને સ્પર્શ કરીને એ કોણ છે તે કહેવાનું છે. કોઈ પણ અવાજ ન થાય તેનું ધ્યાન રાખવું.

આ રીતે બીજાં બાળકોને પણ એક પછી એક, આંખે પાટો બાંધો. દરેક બાળકને સ્પર્શ કરી બીજું બાળક કોણ છે તેનું અનુમાન કરાવવાનું છે.

આપણે બીજાંની મુશ્કેલીઓમાં આપણી જાતને તેમની જગ્યાએ રાખી સારી રીતે સમજ શકીએ છીએ.

ચર્ચા કરો અને કહો :

- ◆ કેટલાં બાળકો બીજાં બાળકોને સ્પર્શ દ્વારા ઓળખી શકે છે ?
- ◆ કેટલાં બાળકો બીજાં બાળકોને ફક્ત સાંભળીને ઓળખી શકે છે ?
- ◆ સામેની વ્યક્તિને ઓળખવા તમને આ બેમાંથી શું સરળ લાગે છે ?

વિચારો અને કહો :

- * તમારા મોંમાં કેટલા દાંત છે ?
- * વર્ગમાં ક્યા બાળકને સૌથી વધારે દાંત છે ?
- * તમે ફક્ત સ્પર્શ દ્વારા કેટલી વસ્તુઓ ઓળખી શકો છો ?
- * ક્યા માણસોને તમે તેઓના ચાલવાના અવાજ દ્વારા ઓળખી શકો છો ?
- * તમે સુગંધ દ્વારા કોઈ વ્યક્તિ તમારી નજીકમાં છે, એ અનુમાન કરી શકો ?
- * તમારી આંખો બંધ કરો અને સાંભળો. તમને ક્યો અવાજ સાંભળાય છે ?

જે લોકો જોઈ શકતાં નથી, તેઓના માટે વાંચવાની ને લખવાની એક વિશેષ રીત છે. તેને બ્રેઇલ લિપિ કહે છે. તે જાડા પેપર ઉપર ઊપસેલાં (raised-રેઇઝ્ડ) ટપકાં (points-points) ઓની હારથી લખેલી હોય છે. બ્રેઇલ લિપિ ઊપસેલાં ટપકાંઓ ઉપર આંગળી ફેરવીને વાંચવામાં આવે છે.

આટલું કરો : જોયા વગર આકાર ઓળખવો સરળ છે કે મુશ્કેલ છે ?

એક કાચપેપર (sand paper-સેન્ડ પેપર) લો. તેના ઉપર જાડું ઊન અથવા જાડો દોરો દબાવી આકાર બનાવો. આ આકાર ઉપર મિત્રને આંખો બંધ કરી, કાગળ ઉપર હાથ ફેરવવા કહો. આ રીતે આકારની ઓળખ સરળ છે કે મુશ્કેલ ? તમારા મિત્રને પૂછો.

- * તમારા મિત્રને આ જ રીતે કાગળ ઉપર આકાર બનાવવા કહો. હવે તમે તમારી આંગળીઓથી તે ઓળખો.

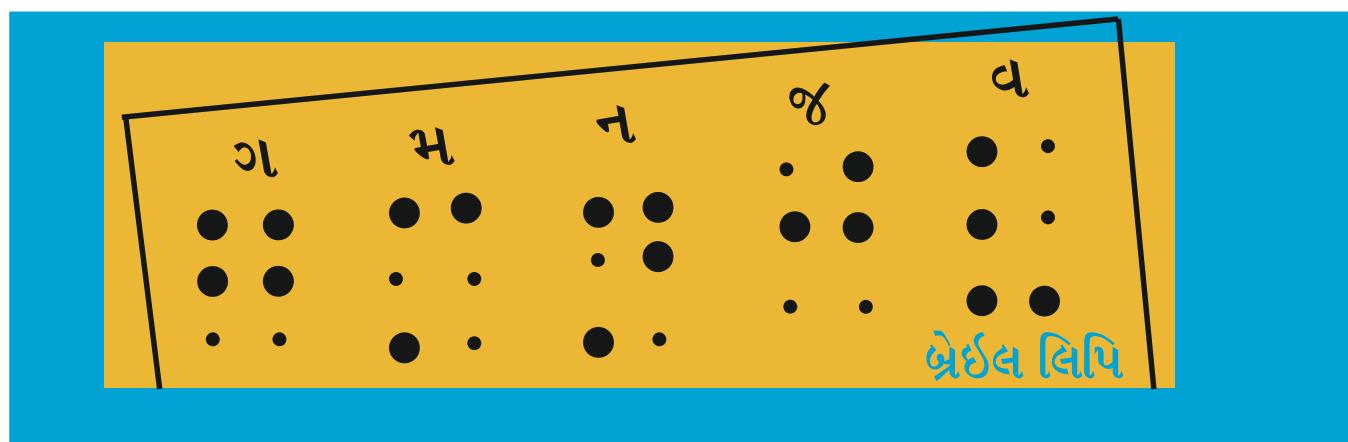
કાગળનો જાડો ટુકડો લો. તેના ઉપર સોય (needle-નીડલ) અથવા પરિકરની મદદથી લીટી બનાવો. લીટી ઉપર નાના અંતરે બિંદુઓ બનાવો. તમે જોઈ શકો છો કે, કાગળ પાછળની બાજુ ઊપસી આવશે. હવે, તમારા મિત્રને આંખો બંધ કરી અને તેના ઉપર આંગળી ફેરવી તમે ક્યો

આકાર બનાવેલ છે તે જણાવવા કહો. આ રીતે આકારની ઓળખ સરળ છે ?

વિચારો, જે લોકો જોઈ શકતાં નથી, તેઓ કેવી રીતે વાંચી શકતાં હશે ?

ચાલો, બ્રેદ્લ લિપિ વિશે જાણીએ :

તમે જોયું કે, રવિભાઈ વિશેષ પ્રકારનાં પુસ્તકો વાંચે છે. આ પુસ્તકો કેવી રીતે બને છે ? આ પુસ્તકોનો સૌપ્રથમ વિચાર કોણે કર્યો ? આપણે તેના વિશે જાણીએ.

બોલવા ઉપરાંત અભિનય કે ઈશારા દ્વારા આપણે સંવાદ કરીએ છીએ.

વર્ગમાં બોલ્યા વગર વાત કરવાની પ્રવૃત્તિનું આયોજન કરવું.

લુદ્ધસ બ્રેદ્લ ફાન્સના હતા. તેઓ જ્યારે ત્રાણ વર્ષના હતા ત્યારે તે તેમના પિતાજીનાં ઓજાર સાથે રમત કરતા હતા. એકાએક, કોઈ અણીદાર સાધન તેમની આંખોને વાગ્યું. તેમણે આંખો ગુમાવી. લુદ્ધસ બ્રેદ્લને ભણવામાં ખૂબ જ રસ હતો. દેખાતું ન હતું છતાંય તેમણે હાર ન માની. તેઓ વાંચવા અને લખવા માટે અલગ-અલગ રીતે વિચારવા લાગ્યા. તેઓને જણાયું કે, સ્પર્શ અને અનુભવથી વાંચી શકાય છે. આખરે તેઓને રસ્તો મળ્યો. વાંચવા, લખવાની આ રીતને બ્રેદ્લ લિપિ તરીકે ઓળખીએ છીએ.

આ પ્રકારની લિપિમાં જાડા કાગળ ઉપર ઉપસેલાં ટપકાંઓની હાર બનાવવામાં આવે છે. તેના પર આંગળી ફેરવી વાંચી શકાય છે. આ લિપિ છ ટપકાંઓ પર આધારિત છે. બ્રેદ્લ લિપિમાં હાલના સમયે ઘણા ફેરફાર થઈ રહ્યા છે. આનાથી વાંચવું અને લખવું સરળ બનશે. બ્રેદ્લ હવે કમ્પ્યુટરની મદદથી પણ લખી શકાય છે.

જો તમે બાળકોને બ્રેદ્લ લિપિમાં લખાયેલું સાહિત્ય બતાવો તો તેઓ વધુ સારી રીતે સમજ શકશે.

આપણો ખોરાક

૧૮

વેણુનું કુટુંબ

રાણીનું કુટુંબ

જુઓ અને કહો :

આપેલા બે કુટુંબનાં ચિત્રો જુઓ.

* બંને કુટુંબમાં લોકો કેવા પ્રકારનાં કામ કરે છે ?

* શું તમારું કુટુંબ પણ આ બંનેમાંથી કોઈ એક જેવું છે ?

જો હા, તો તમારું કુટુંબ કોના જેવું છે ? તમારું કુટુંબ તેમના જેવું કેવી રીતે છે ?

જાતિ, ધર્મ કે લિંગના ભેદભાવ વગર એકબીજાની લાગણીને દુઃખ ન પહોંચે એ રીતે ઘરના સભ્યો તેમનું કામ અને ખોરાક જેવા મુદ્દાને ધ્યાનમાં રાખી ચર્ચા કરવી.

૮૫

વિચારો અને લખો :

* તમારા કુટુંબના બધા સત્યો સાથે જમે છે ? જો ના, તો કેમ ?

* તમે રસોઈકામમાં કઈ-કઈ મદદ કરી શકો છો ?

* કુટુંબમાં રસોઈકામમાં કોણ મદદ કરતું નથી ? કેમ ?

પૂછો અને લખો :

* અહીં કેટલાંક કામ જણાવેલાં છે. તમારા ઘરમાં અને તમારા મિત્રના ઘરમાં તે કામ કોણ કરે છે તે પૂછો અને નોંધ કરો. તમે પણ યાદીમાં બીજાં કામ ઉમેરી શકો છો.

કામ	કામ કોણ કરે છે	
	તમારા ઘરમાં	તમારા મિત્રના ઘરમાં
રસોઈ બનાવવી	_____	_____
બજારમાંથી વસ્તુઓ લાવવી	_____	_____
કચરો વાળવો	_____	_____
વાસણો સાફ કરવાં	_____	_____
પાણી ભરવું	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

આપણે ખાઈએ છીએ, તે ખોરાક ક્યાંથી આવે છે ?

D2X4Y9

નીચે કેટલીક વાનગીઓનાં નામ આપ્યાં છે. થોડાં વધારે નામ યાદીમાં ઉમેરો. જે વસ્તુ છોડ, વૃક્ષ અને વનસ્પતિમાંથી મળે છે, ત્યાં કરો. જે વસ્તુ પ્રાણીઓમાંથી મળે છે ત્યાં કરો.

મધ	☐	હળદર	☐	માઇલી	☐	_____	☐
મકાઈ	☐	દૂધ	☐	લીંબુ	☐	_____	☐
પાલક	☐	બટાટા	☐	અજમો	☐	_____	☐
ઈંડાં	☐	માંસ	☐	કેળાં	☐	_____	☐
ટામેટાં	☐	કુંગળી	☐	_____	☐	_____	☐

વિચારો અને લખો :

તમે જ્યારે બીમાર પડો ત્યારે વનસ્પતિમાંથી બનતી દવા (medicine-medicine) લો છો ?
જ્યારે -

◆ ઈજા થાય ત્યારે

◆ પેટમાં દુખાવો હોય ત્યારે

◆ શરદી અને ઉધરસ હોય ત્યારે

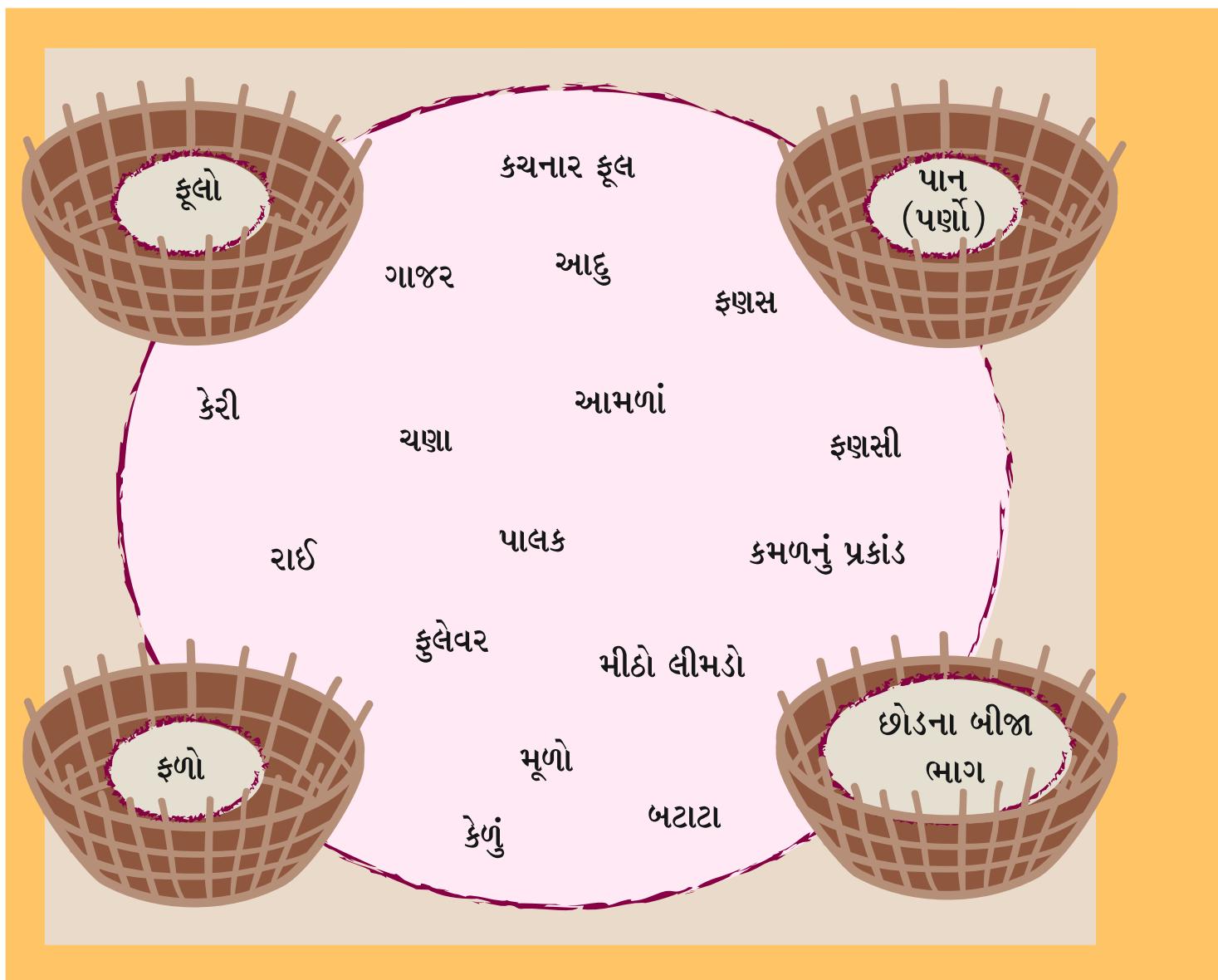
◆ દાંતમાં દુખાવો હોય ત્યારે

બાળકોને તેમની નજીકના પર્યાવરણમાંથી મળતી વનસ્પતિઓ અને જે દવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે તે ઓળખવામાં મદદ કરો. આ પ્રવૃત્તિ તેમના ઔષધીય વનસ્પતિનું પરંપરાગત જ્ઞાન વધારવામાં મદદ કરશે.

દરેક ટોપલા માટે સાચી વસ્તુ પસંદ કરો અને જોડવા માટે લીટી દોરો.

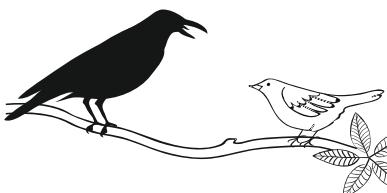

ખોરાક તરીકે વપરાતા વનસ્પતિના કેટલાક ભાગ સ્વાધ્યાયમાં આપેલ છે. ચર્ચા દરમિયાન યાદીમાં વધારે નામો ઉમેરી શકાય છે.

માટીની મજા

એક હતું કોઈંબું.
તે વાડચે વાડચે દોડતું જતું હતું.
ત્યાં એક કાગડો ઉડતો ઉડતો આવ્યો.
કોઈંબાને જોઈને કાગડાને તે ખાવાનું મન
થઈ ગયું.
કાગડો જ્યાં ચાંચ લાંબી
કરીને કોઈંબાને ખાવા જાય
ત્યાં તો કોઈંબું કહે :
“બાપુ! આવી ગંદી (dirty-ડારી)
ચાંચે મને ન ખવાય. કયાંકથી
પાણી લઈ ધોઈ આવો.”
કાગડો તો ચાંચ ધોવા ફૂવા પાસે ગયો. જઈને
ફૂવાને કહે :

“ફૂવા, ફૂવા, ફૂવાદેવા!
આંગાણ આવ્યા કાગદેવા.
આલો પાણીડાં,
ધોઉં ચાંચૂડી
ખાઉં કોઈંબું ,
બડુક બડુક લાગે.”

ફૂવો કહે : “પાણી જોઈતું
હોય તો કુંભાર (potter-પોટર) ને
ત્યાંથી ઘડુલો (pot-પોટ) લઈને આવ ને પાણી
સીંચી લે.” કાગડો તો ઉડતો-ઉડતો કુંભારવાડે
ગયો. જઈને કુંભારને કહે :

“કુંભાર, કુંભાર, કુંભારદેવા!
આંગણ આવ્યા કાગદેવા.

આલો ઘડૂલો
સીંચું પાણીડાં,
ધોઉં ચાંચૂડી,
ખાઉં કોઈંબું,
બડુક બડુક લાગે.”

કુંભાર કહે : “માટી (clay-કલે)
લાવ તો રૂપાળો ઘડૂલો ઘડી દઉં.”

એટલે કાગડો ગયો ટીબા પાસે. જઈને
ટીબાને કહે :

“ટીબા, ટીબા, ટીબાદેવા!
આંગણ આવ્યા કાગદેવા.

આલો માટુડી
આપું કુંભારને,
ઘડે ઘડૂલો,
સીંચું પાણીડાં,
ધોઉં ચાંચૂડી,
ખાઉં કોઈંબું,
બડુક બડુક લાગે.”

ટીબો કહે : “મરગલાની
શિંગડી (horn-છોર્ન) લઈને ખોઢી
લે. ના કોણ પાડે છે?”

કાગડો તો ઉડતો-ઉડતો
ગયો મરગલા પાસે.

મરગલાને કહે :

“મરગ, મરગ, મરગદેવા!
આંગણ આવ્યા કાગદેવા.

આલો શિંગલડી,

ખોઢું માટુડી,
દઉ કુંભારને,
ઘડે ઘડૂલો,
સીંચું પાણીડાં,
ધોઉં ચાંચૂડી,
ખાઉં કોઈંબું,
બડુક બડુક લાગે.”

મરગ કહે : “મને ડરાવીને મારું શિંગડું
લઈ લે; કૂતરાને બોલાવી આવ એટલે તે મને
ડરાવશે .”

કાગડાભાઈ તો કૂતરા પાસે ગયા, ને કહે :

“કુતા, કુતા, કુતાદેવા!
આંગણ આવ્યા કાગદેવા.

ડરાવી મરગલા,
લઉ શિંગલડી,
ખોઢું માટુડી,
આપું કુંભારને,
ઘડે ઘડૂલો,
સીંચું પાણીડાં,
ધોઉં ચાંચૂડી,
ખાઉં કોઈંબું,
બડુક બડુક લાગે.”

કૂતરો કહે : “ભાઈ! હું બહુ ભૂખ્યો
છું માટે ગાયનું દૂધ (milk-મિલ્ક) લાવી દે
તો દૂધ પીને હરણ ડરાવવા જાઉં.”

કાગડો ગાય પાસે ગયો. જઈને કહે :

બાળકો વાર્તાની રચનાથી ઘટના કમને સમજે અને માણે. તેમને સર્જનાત્મક અભિવ્યક્તિની તક પૂરી
પાડો અને તેઓને પ્રવૃત્તિ તેમના હાથે કરવા પ્રોત્સાહિત કરો.

“ગવરી, ગવરી, ગવરીદેવા!
આંગણ આવ્યા કાગદેવા.
આલો દૂધલડાં,
પાઉં કુતલાં,
ડરાવે મરગલા,
લઉં શિંગલડી,
ખોદું માટુડી,
આપું કુંભારને,
ઘડે ઘડૂલો,
સીચું પાણીડાં,
ધોઉં ચાંચૂડી,
ખાઉં કોઈંબું,
બડુક બડુક લાગે.”

ગાય કહે : “હું બહુ ભૂખી છું. મને
સારી પેઠે ખડ (grass-ગ્રાસ) ખવરાવીને દૂધ
દોઈ લે.”

પછી કાગડો સીમમાં ખડ લેવા ગયો.
જઈને સીમને કહે :

“સીમ, સીમ, સીમદેવા!
આંગણ આવ્યા કાગદેવા.
આલો ખડલાં,
નીરું ગવરીને,
દોઉં દૂધલડાં,
પાઉં કુતલાં,
ડરાવે મરગલા,
લઉં શિંગલડી,
ખોદું માટુડી,
આપું કુંભારને,
ઘડે ઘડૂલો,
સીચું પાણીડાં,
ધોઉં ચાંચૂડી,

ખાઉં કોઈંબું,
બડુક બડુક લાગે.”

સીમ કહે : “ભાઈ લુહાર (blacksmith - બ્લેકસ્મિથ) ને ત્યાંથી દાતરડું લઈ આવ અને
ખડ વાઢી લે.”

કાગડો તો લુહાર પાસે ગયો. જઈને
લુહારને કહે:

“લુહાર, લુહાર, લુહારદેવા!
આંગણ આવ્યા કાગદેવા.

આલો દાતરડાં,

વાહું ખડલાં,

નીરું ગવરીને,

દોઉં દૂધલડાં,

પાઉં કુતલાં,

ડરાવે મરગલા,

લઉં શિંગલડી,

ખોદું માટુડી,

દઉં કુંભારને,

ઘડે ઘડૂલો,

સીચું પાણીડાં,

ધોઉં ચાંચૂડી,

ખાઉં કોઈંબું,

બડુક બડુક લાગે.”

K4Y1P1

લુહાર કહે : “લે આ દાતરડું.”

કાગડો દાતરડું લઈને સીમમાં ગયો; ત્યાંથી ખડ
લઈને ગાયને ખવરાવ્યું ને પછી દૂધ લઈને
કૂતરાને પાયું; કૂતરો મરગલાને ડરાવવા દોડ્યો
એટલે તેણે શિંગઠું આપી દીધું; કાગડે શિંગઠું લઈ
ટીબેથી માટી લીધી અને કુંભાર પાસેથી ઘડૂલો
લીધો, પછી કૂવામાંથી પાણી કાઢીને પોતાની
ચાંચ ધોઈ નાખીને કોઈંબું ખાયું.

વિચારો અને લખો :

* કાગડાને ઘડો શા માટે જોઈતો હતો ?

* કાગડાને ઘડો બનાવવા કોણો-કોણો મદદ કરી ?

* કુંભારને ઘડો બનાવવા કઈ-કઈ ચીજવસ્તુઓની જરૂર પડી ?

* શું તમારા ઘરે માટીમાંથી બનાવેલાં વાસણો છે ? કયાં-કયાં છે ?

તમને જો કોઈ માટી આપે તો તમે માટીમાંથી વાસણો બનાવી શકો ?

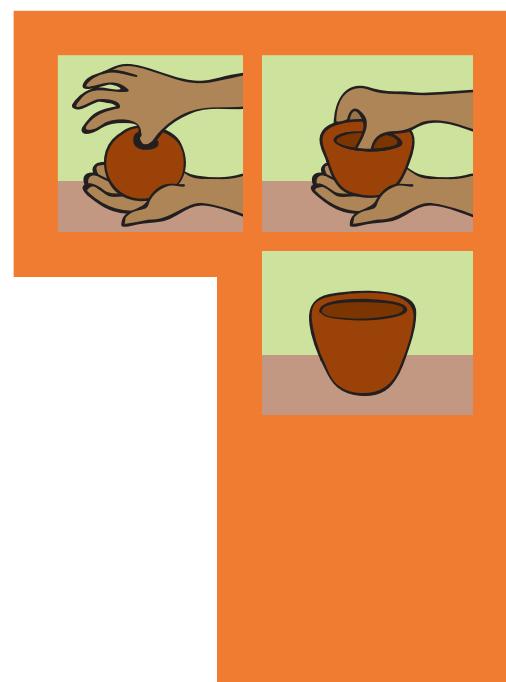

માટીની વાટકી :

માટી ભીની કરો. તેમાંથી મોટો પીડા બનાવો.

તમારા અંગૂઠાનો ઉપયોગ કરી પીડાને વચ્ચેથી દબાવી ખાડો બનાવો. હવે તે વાટકી જેવું લાગશે.

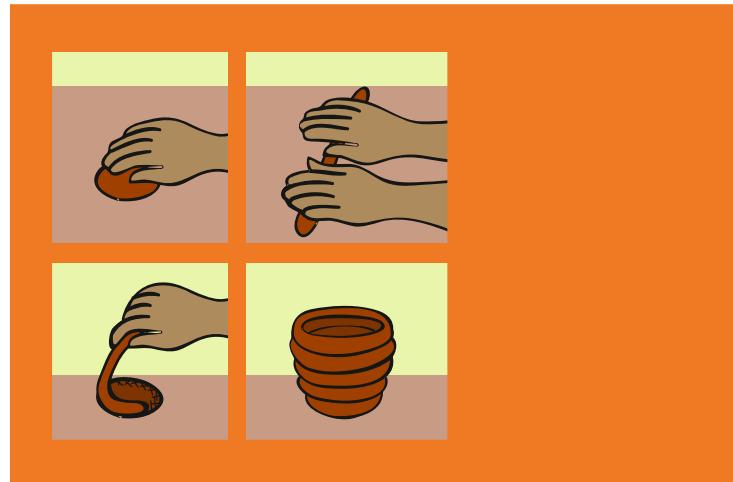
તેને સુકાવા દો. પછી તેને સજાવો. તમને જે વસ્તુઓ પસંદ હોય તે વાટકીમાં મૂકો.

* માટીમાંથી કટોરો

માટીમાં પાણી ઉમેરી ગુંડો બનાવો. પાણી સાથે ભેળવેલી થોડી માટી બાજુ પર રાખો. તે બે ગુંડેલી માટીને જોડવા ગુંદર જેવું કામ કરશો.

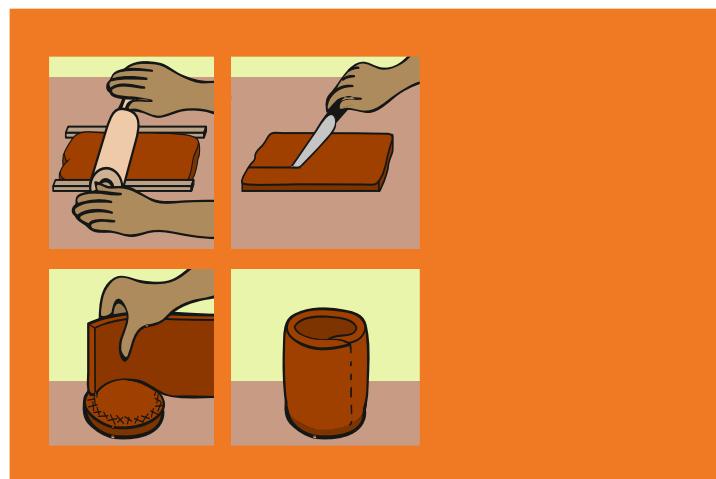
થોડી ગુંડેલી માટી લો અને રોટલીની જેમ પાતળી વણો. એ કટોરાનું તળિયું થશે. બાકી વધેલી માટીનો ભાગ સાપની જેમ વણો. ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ ઘડો બનાવવા આ માટીના બનાવેલ સાપને તળિયા સાથે ચોંટાડો.

વિચારો અને કહો :

* માટીનો ઘડો

- * તમે આ ઘડામાં આખી રાત પાણી ભરી રાખશો તો શું થશે ?
- * આપણે શાળામાં અને ઘરમાં માટીના ઘડામાં પાણી રાખીએ છીએ. આ ઘડા પાણીથી કેમ બગડી જતા નથી ?
- * તમે ઈંટો (bricks-બ્રિક્સ) કે ઘડાને ભડી (kiln-કિલ્ન) માં શેકાતા જોયાં છે ?

જ્યારે માટીમાંથી ઘડા બનાવતા હોય ત્યારે બાળકોનાં કપડાં ગંદાં થશે, પરંતુ તેઓને 'પ્રવૃત્તિ' દ્વારા શીખવામાં મજા આવશે.

* પહેલાં ઘડા ન હતા, ત્યારે પાણી ભરવા સૌ શું કરતા હશે ?

વિચારો અને લખો :

* દુનિયામાંથી બધા ઘડા ગાયબ થઈ જાય તો...

શું તમે જાણો છો ?

વર્ષો પહેલાં એવો સમય હતો જ્યારે લોકો પાસે ઘડા ન હતા. તેઓએ ખોરાક રાંધવાનું અને સંગ્રહ કરવાનું ચાલુ કર્યું. ઘણા પ્રયત્નો અને વિચારો પછી લોકો ઘડા બનાવતા શીખ્યા. શરૂઆતમાં ઘડા પથ્થરો અને માટીમાંથી બનાવાયા હતા. લોકોએ પથ્થરમાંથી ઘડા ખોદકામ કરીને અને પથ્થરને હાથ વડે કોતરીને બનાવ્યા. તેઓએ માટીના ઘડા, માટી ભીની કરી તેના પીડિને હાથ વડે આકાર આપી બનાવ્યા. લોકોએ એવું પણ શોધી કાઢ્યું કે, માટીના ઘડાને સખત બનાવવા આગ (fire-ફાયર) માં પકવી શકાય.

મારું ઘર

૧૬

મારું નામ નસીમ છે. હું શ્રીનગરમાં રહું છું. ગઈ કાલથી અમારી શાળામાં ઘણી બધી પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. તે અઠવાડિયા સુધી ચાલવાની છે. અમારી શાળામાં કેમ્પ છે એટલે આવું આયોજન છે. બાળકો બીજી જગ્યાએથી પણ કેમ્પ માટે અહીં આવ્યાં છે. બધાંને રહેવા માટે મેદાનમાં તંબુ (tent-ટેન્ટ) બાંધ્યા છે.

અમે શાળા ખૂબ જ સુંદર રીતે શાળગારી છે. કેટલાંક બાળકોએ કપડાંના ટુકડામાંથી બારણાંનાં તોરણ બનાવ્યાં. કેટલાંકે બદામનાં ફોતરાંનો ઉપયોગ કરી સુશોભન કર્યું. કેટલાંકે સૂકાં પાંડડાં અને લાકડાંનાં વહેરનો ઉપયોગ કરી રંગોળી બનાવી.

K7Q4J8

મકાનોમાં વિવિધતા બતાવવા, ઉદાહરણોમાં અસમ, રાજ્યસ્થાન, દિલ્હી અને પર્વતીય પ્રદેશોનો ઉપયોગ થયો છે. જો બાળકો મકાનોનાં માળખાં, મકાનો કેવી આબોહવા (climate-કલાઈમેટ) ને અનુરૂપ બાંધવામાં આવ્યાં છે, તે જાણતા હોય તો રીતે સારી સમજ શકે છે.

૧૦૫

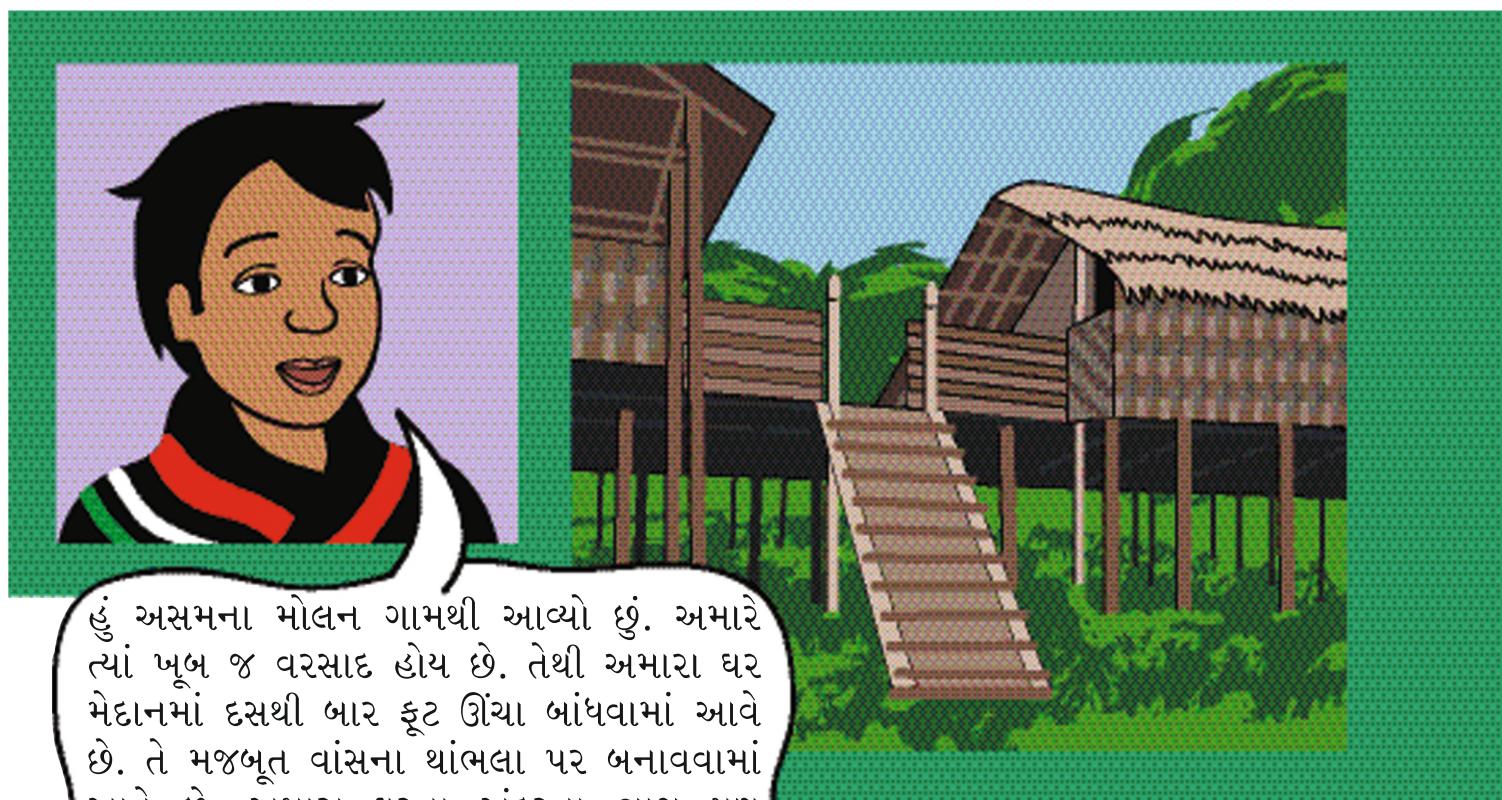
આજે કેમ્પનો પ્રથમ દિવસ છે. અમે બધાં ખૂબ ખુશ છીએ. સવારમાં અમે બધાં લેગાં મળીને મેદાનમાં વર્તુળ બનાવી બેઠાં હતાં. દરેકે પોતાનો પરિચય આપવાનો હતો. પોતે ક્યાંથી આવ્યાં અને પોતાને શું ભાવે તેની વાત કરવાની હતી. બધાં બાળકો તેમના ફુટુંબના અને ઘરના ફોટા લાવ્યા હતાં. દરેકે પોતાના ઘર વિશે વાત કરી. ભુપેનના જૂથનો પહેલો જ વારો હતો.

ચર્ચા :

ભુપેન પોતાનો પરિચય આપ્યો અને કહ્યું :

વાંસ કે લાકડાંના ઘરમાં રહેનારને શું ધ્યાન રાખવું પડે ?

હું અસમના મોલન ગામથી આવ્યો છું. અમારે ત્યાં ખૂબ જ વરસાદ હોય છે. તેથી અમારા ઘર મેદાનમાં દસથી બાર ફૂટ ઊંચા બાંધવામાં આવે છે. તે મજબૂત વાંસના થાંબલા પર બનાવવામાં આવે છે. અમારા ઘરના અંદરના ભાગ પણ લાકડાંના બનેલા હોય છે. ઘરમાં આવવા માટે લાકડાંના દાદર બનાવેલ હોય છે. રાત્રે દાદર લઈ લેવામાં આવે છે.

* ભુપેન જ્યાં રહે છે, ત્યાં ઘર કેમ વાંસના થાંબલા પર બનાવાય છે ?

* ભુપેનના ગામનાં ઘરનાં છાપરાં કેવાં હોય છે ? તે કેમ એવાં બનાવવામાં આવે છે ?

* આ ઘરમાં પ્રવેશ કરવા શું કરવું પડતું હશે ?

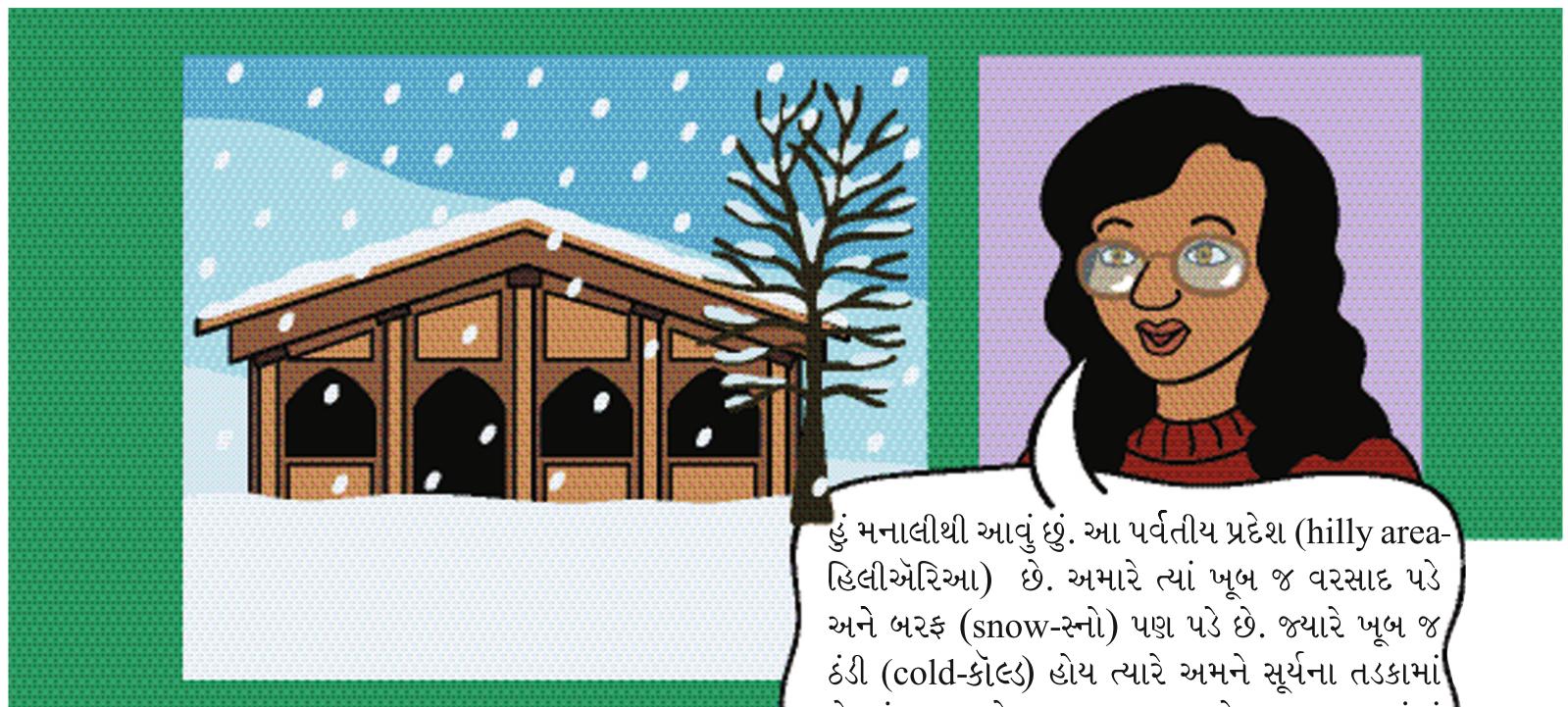

ચર્ચા :

* ભુપેનના ઘરમાં રાત્રે દાદર કેમ લઈ લેવામાં આવતો હશે ?

* પથ્થરના ઘર બનાવવામાં શું અગવડ પડે છે ?

હવે, ચમેલીનો વારો આવ્યો. તોણીએ કહ્યું :

* ચમેલીનું ઘર ક્યા વિસ્તારમાં છે ?

* ચમેલી અને ભુપેનનાં ઘરનાં છાપરાંમાં શું સમાનતા છે ?

* આ વિસ્તારમાં છાપરાં કેવી રીતે ઉપયોગી છે ?

ચર્ચા :

* પાકા મકાનમાં રહેવાથી ક્યા-ક્યા લાભ થાય છે ?

મિતાલી અને અનુજે કહ્યું :

મિતાલી અને અનુજ રાજકોટથી આવ્યાં છે. તેઓએ દરેકને રાજકોટનાં ચિત્રો બતાવ્યાં. એક ચિત્રમાં ઊંચી બિલ્ડિંગો જોઈ, ભુપેને કહ્યું : “ઓહ ! કેટલાં ઊંચાં મકાન, તમે લોકો કેવી રીતે ચડો છો ?”

આ મકાનો જુઓ અને શોધો કે તમારા વિસ્તારનાં મકાનો જેવાં મકાનો છે ?

બહુમાળી મકાનોમાં ઉપર જવા માટે શું વ્યવસ્થા હશે ?

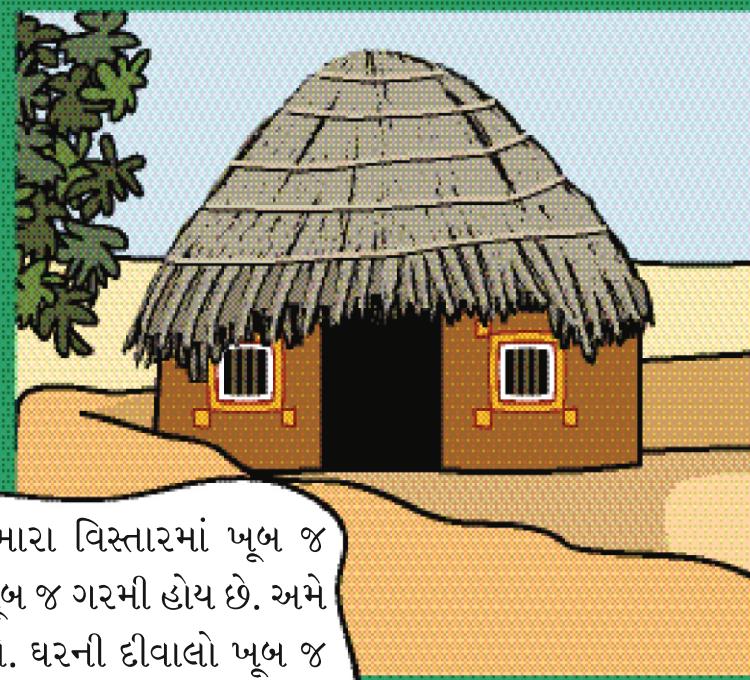
નવી દિલ્લી એ ભારતનું પાટનગર છે. નગરો અને ગામડાઓમાંથી લોકો દિલ્લી જેવાં મોટાં શહેરોમાં કામની શોધમાં આવે છે. આ લોકો શહેરમાં સ્થાયી થાય છે. અહીંયાં ઘણાં લોકો ખૂબ જ ઓછી જગ્યામાં રહે છે. ઘણા લોકો પાસે મકાન જ હોતાં નથી. તેઓ ઝૂપડપણીમાં રહે છે. કેટલાંકની પાસે ઘર પણ હોતું નથી. આવા માણસોને જ્યાં જગ્યા મળે ત્યાં સૂઈ જાય - રોડ પર, ફૂટપાથ પર, સ્ટેશન પર...

ચર્ચા :

* માટીના મકાનમાં રહેનારે શું-શું ધ્યાન રાખવું પડે ?

કશીરામે બધાંને કહ્યું :

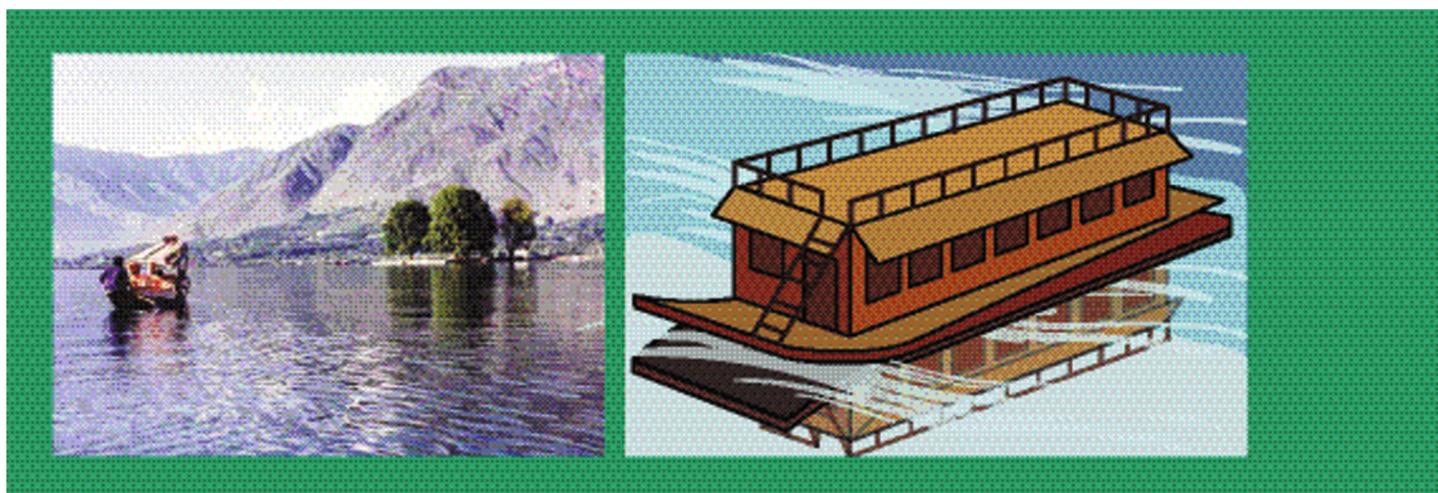
હું રાજસ્થાનથી આવું છું. અમારા વિસ્તારમાં ખૂબ જ ઓછો વરસાદ પડે છે. અહીં ખૂબ જ ગરમી હોય છે. અમે માટીના મકાનમાં રહીએ છીએ. ઘરની દીવાલો ખૂબ જ જડી હોય છે. આ દીવાલો માટીથી લીંપણ કરેલી હોય છે. છાપરાં કાંટાવાળાં ઘાસનાં બનેલાં હોય છે.

ઘર વગરના માણસોની મુશ્કેલીઓની ચર્ચા બાળકો કરતાં હોય, ત્યારે એ ચર્ચા ખૂબ જ સંવેદનશીલતાથી થાય એ ખૂબ મહત્વનું છે.

તेवी જ રીતે, બધાં જૂથોએ પોતાના ઘર-મકાનો વિશે કહ્યું. પરિચય પછી સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ ચાલુ થયો. બાળકોએ જુદાં-જુદાં નૃત્યો રજૂ કર્યાં. તેઓએ પોતાની ભાષામાં લોકગીતો રજૂ કર્યાં. દરેકને બદામ અને ઈલાયચી સાથે કશ્મીરનું પીણું ‘કાહવા’ અપાયું. અમે ખૂબ જ મજા માણી.

સાંજે અમે દાલસરોવર ગયાં. અમે નાવડીમાં બનાવેલું ઘર (હાઉસબોટ) જોયું અમે શિકારામાં બેઠાં અને તેને પાણીમાં ચલાવવા કેટલાંક બાળકોએ હલેસાં માર્યાં. અમે વાદળો, પર્વતો વચ્ચે ‘ચાર ચિનાર’ જોયું.

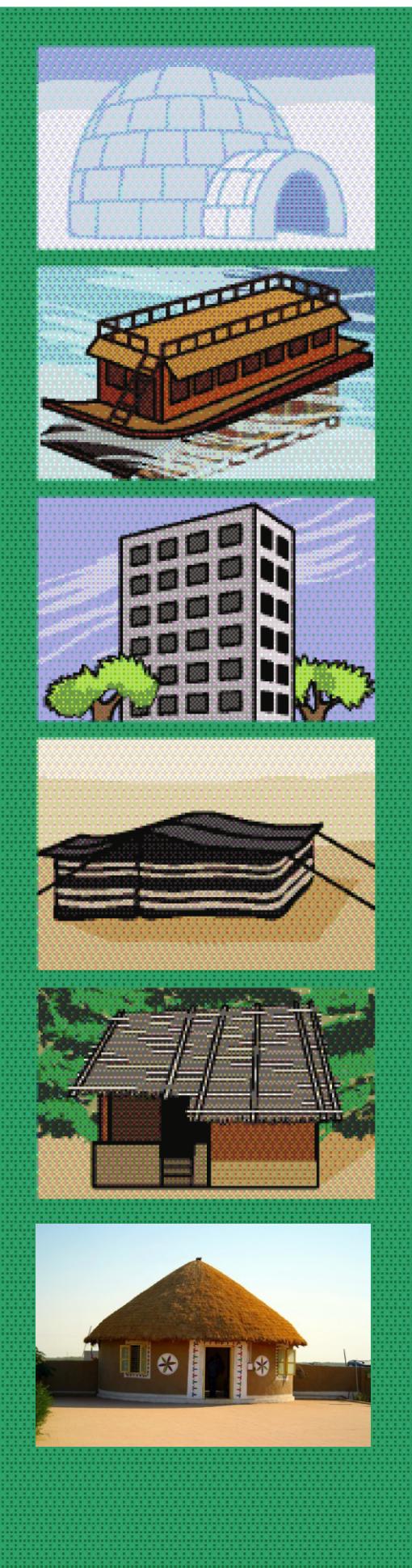

* હાઉસબોટ બીજાં મકાનોથી કેવી રીતે અલગ છે ?

* શું તમને એવા ઘરમાં રહેવું ગમે ? કેમ ?

ચિત્રો જુઓ અને જોડો :

તમે જોયેલાં ઘર અહીં દોરો.

ઝૂપડી

બરફનું ઘર (ઇગલુ)

તંબુ

ભૂંગો

હાઉસબોટ

બહુમાળી મકાન

* તમારું ઘર જે વસ્તુઓ બનેલું હોય તેના પર કરો.

ધાસ	છાણ	લાકું	સિમેન્ટ	કેનવાસ	લોખંડ
☐					

પ્લાસ્ટિક	ચૂનાના પથ્થર	વાંસ	ઈંટો	કાચ	પથ્થર
☐					

તમારા પડોશના ઘરો જુઓ. તે શાનાં બનેલાં છે ? યાદી બનાવો.

* ઘર બનાવવા વપરાતી વસ્તુઓના નમૂનાનો સંગ્રહ કરો.

ચાલો, ઈંટ બનાવીએ :

માટી એકઢી કરો. તેમાં પાણી ઉમેરી માટી ગૂંદો. ખાલી દીવાસળીની પેટી ભરો અને દબાવો. સુકાય ત્યાર બાદ કાઢી લો. તમારી નાની ઈંટ તૈયાર છે.

તમારી બનાવેલી ઈંટોને રંગ કરો. તેમના પર તમારું નામ લખો. બધી ઈંટો રંગીન ઘર બનાવવા ઉપયોગમાં લો. આ ઘરના છાપરાને સજાવો.

◆ જુદા-જુદા પ્રકારનાં ઘરનાં ચિત્રોનો સંગ્રહ કરો અથવા દોરો. એક સુંદર ચાર્ટ બનાવવા તેનો ઉપયોગ કરો. તમારા વર્ગખંડમાં મૂકો.

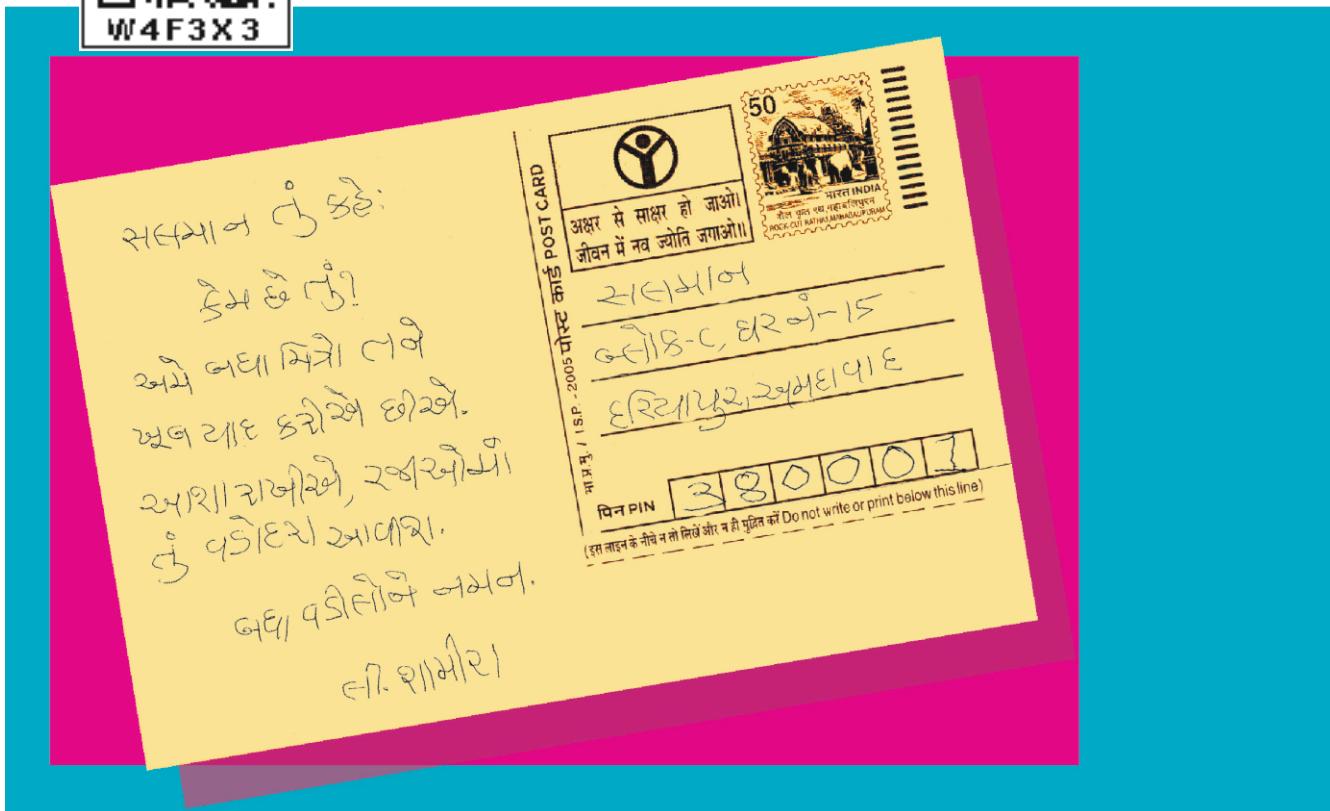

સ્થાનિક ઉપલબ્ધ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી બાળકો ઘર બનાવવા માટે કઈ વસ્તુઓ જોઈએ તેના વિશે સારી રીતે સમજ શકશો.

પત્રનો પ્રવાસ

૧૭

હું પત્ર (letter-લેટર) છું. મને શામીરાએ તેના મિત્ર સલમાનને પેન વડે લખ્યો છે. મને ટપાલપેટીમાં (letterbox-લેટરબોક્સ) મૂકવામાં આવ્યો. ટપાલી (postman-પોસ્ટમેન) એ મને બહાર કાઢ્યો. મને બેગ(થેલા)માં મૂક્યો. ટપાલીની સાઈકલ ઉપર સવારી કરીને હું પોસ્ટ-ઓફિસ પહોંચ્યો. ત્યાં મને બેગમાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યો અને મારા ઉપર સખત છાપ (stamp-સ્ટેમ્પ) પાડવામાં આવી. છાપ વડોદરાની હતી, જ્યાંથી મારી સફર શરૂ થઈ.

મારા ઉપર છાપ લાગ્યા પછી મને મોટી બેગમાં મૂક્યો. આ બેગમાં બીજા ઘણા પત્રો હતા, બધા અમદાવાદના હતા. લાલ રંગની ટપાલવિભાગની ગાડીએ મને રેલવે-સ્ટેશન ઉત્તાર્યો. ત્યાંથી મને અમદાવાદની ટ્રેન મળી.

એક દિવસની યાત્રા પછી, હું અમદાવાદ પહોંચ્યો. સરનામા પર લખેલા વિસ્તાર મુજબ મને અલગ કરવામાં આવ્યો. અહીં મારા પર બીજી છાપ પાડવામાં આવી. છેવટે, ટપાલીએ મને સલમાનના ઘરે પહોંચાડ્યો.

૧૧૩

નીચે ચિત્રોમાં પત્રની મુસાફરી આપેલ છે. અહીં ચિત્રો કમ મુજબ નથી. તેને યોગ્ય કમમાં ગોઠવવા, વર્તુળમાં કમાંક લખો.

શામીરાએ સલમાનને પત્ર લખ્યો. વર્ગમાં તમારા મિત્રને પત્ર લખ્યો. તમારા મિત્રનું નામ લખવું ભૂલશો નહિ.

દરેકે પત્ર લખ્યો, પરંતુ તે આપણે ક્યાં પોસ્ટ કરવો ?

વર્ગ માટે ટપાલપેટી બનાવો :

- એક ખાલી ખોખું લો.
- તેને લાલ રંગ કરો અથવા લાલ રંગનો કાગળ ચોંટાડો.
- ખોખાના કવર ઉપર કાતરની મદદથી કાપો કરો. પત્ર નાખી શકાય એટલો કાપો ખોખા ઉપર હોવો જોઈએ.

હવે, ટપાલપેટી તૈયાર છે !

તમારો પત્ર ટપાલપેટીમાં નાખો. તમારા મિત્રએ તમને લખેલા પત્રની રાહ જુઓ.

એક બાળક ટપાલી બનશે. તે ટપાલપેટીમાંથી પત્રો લઈ લેશે અને બધાં બાળકોને વહેંચશે.

શું તમે તમારા મિત્રના પત્રને વાંચી મજા માણી ?

જેવી રીતે તમે તમારા મિત્રને પત્ર લખ્યો, તેવી જ રીતે તમારા મિત્રો અને સગાં-સંબંધીઓઓ પણ તમને પત્રો લખ્યા જ હશે. થોડા પત્રો ધરેથી લઈ આવો. જુઓ કેટલા અલગ પ્રકારના પત્રો છે !

- * આ પત્રોમાં તમે શું અલગ જોયું ?
- * ક્યા-ક્યા પત્રો પર ટિકિટ છે ?
- * શું બધી ટિકિટ એક જેવી છે ? શું અલગ છે ?
- * શું તમે પત્ર પર પોસ્ટ-ઓફિસનો સિક્કો જોયો ?

બાળકો તેમના મિત્રોને લખેલા પત્રના સમાચાર એકબીજાને જણાવી મજા માણશે. તેઓને પત્રો લખવા પ્રોત્સાહિત કરો. અલગ-અલગ પ્રકારના પોસ્ટનો ટિકિટનો સંગ્રહ કરો. પૃષ્ઠ ૧૧૪, ઉપર એક મહિલા પોસ્ટ-ઓફિસમાં કામ કરતી બતાવી છે. કુટુંબ અને સામાજિક રીતે ચર્ચા કરી જાતિની વાખ્યા કરો.

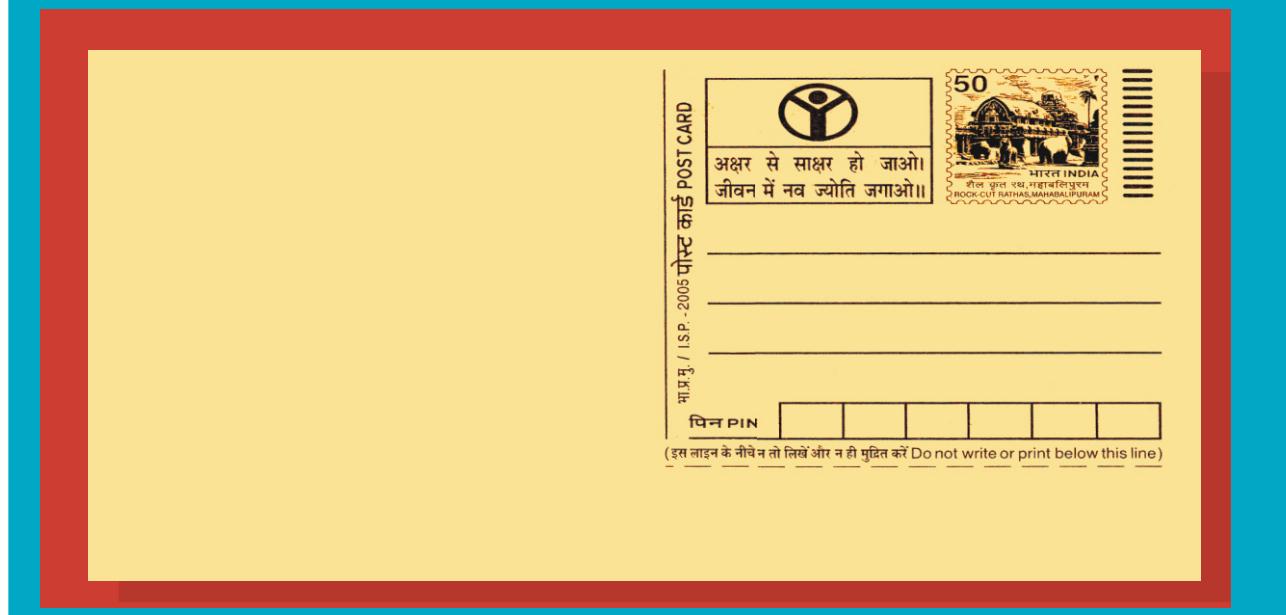

જુદા-જુદા પ્રકારની સ્ટેમ્પ (ટપાલની ટિકિટ) સંગ્રહ કરી અને નીચે લગાવો :

પોસ્ટ-ઓફિસમાંથી મળતી હોય તેવી વસ્તુઓને ઓળખો અને તેનું નામ લખો.

નીચે આપેલા પોસ્ટકાર્ડમાં તમારું પૂરું સરનામું લખો :

વિચારો અને લખો :

શામીરાનો પત્ર વડોદરાથી ટ્રેન દ્વારા પહોંચ્યો. જ્યારે ટ્રેન ન હતી ત્યારે પત્રો કેવી રીતે પહોંચતા હશે? ચર્ચા કરો.

* પોસ્ટ-ઓફિસમાં શું-શું જોવા મળે છે ?

* શું પોસ્ટકાર્ડ લખીને વિદેશમાં સંદેશ પહોંચાડી શકાય ?

* પોસ્ટ-ઓફિસમાં બીજાં કયાં-કયાં કામ થાય છે ?

પોસ્ટ-ઓફિસની મુલાકાત :

નજીકની પોસ્ટ-ઓફિસની મુલાકાત લો. ત્યાં પત્રો કેવી રીતે આવે છે અને ત્યાંથી કેવી રીતે જાય છે તે નિષાળો. બીજું ત્યાં કયું કામ થાય છે ?

જૂના સમયમાં પત્રો કેવી રીતે પહોંચતા હતા, તે બાળકોને થોડા ધરડાં માણસો પાસેથી જાણવા કહો. બાળકોને કદાચ પોસ્ટકાર્ડ પર સરનામું લખવા મદદની જરૂર પડે.

ધરડાં માણસો ભૂતકાળ વિશે જાણવા ખૂબ જ મહત્વના છે, તે સમજાવી, બાળકોને તેમની સાથે વાત કરવા પ્રોત્સાહિત કરો.

રીના અને રાધા પત્ર વિશે શું વાતચીત કરી રહી છે?

રીના અને રાધા ગામમાં આવેલી એક દુકાને ફોન કરવા ગયાં. રાધાએ નંબર લગાવ્યો. બંનેએ તેમની દાઢી સાથે વાત કરી. તેઓએ દુકાનદારને પૈસા આપ્યા. ખૂબ જ આનંદ સાથે ઘરે પાછાં આવ્યાં.

વિચારો અને લખો :

* તમે બધાએ ટેલિફોન કે મોબાઈલ ક્યાં-ક્યાં જોયો છે ?

* ટેલિફોન કે મોબાઈલ પર તમે કોની-કોની સાથે વાત કરો છો ?

* તમને પત્ર લખવો અથવા ફોન કરવો, બંનેમાં શું પસંદ છે ? કેમ ?

ઘણાં કામમાં મહિલાઓ અને પુરુષો દ્વારા ટેક્નોલોજીનો ઉપયોગ થાય છે. આધુનિક સમયમાં કમ્પ્યુટર અને ઇન્ટરનેટ દ્વારા જરૂરી પત્રવ્યવહાર શક્ય બન્યો છે. આ અંગે બાળકો સાથે ચર્ચા કરવી.

ચિત્ર દોરો અને રંગ પૂરો :

* ટેલિફોન અલગ પ્રકારના હોઈ શકે છે. તમે જોયેલા ટેલિફોનના ચિત્રો દોરો.

--	--	--

તમારો પોતાનો ટેલિફોન બનાવો :

શું જોઈશે ? : ખાલી દીવાસળીની પેટીઓ અથવા આઈસકીમના કપ અને દોરો(thread-શ્રેડ).

બંને દીવાસળીની પેટી અથવા આઈસકીમનાં કપમાં કાણું પાડો. બંને કાણાંમાંથી દોરો પસાર કરો. દોરાના બંને છેડે ગાંઠ મારો. તમારો ટેલિફોન તैયાર છે. તમારા મિત્રને ટેલિફોનનો એક છેડે તેના કાન નજીક રાખવા કહો અને બીજો છેડે તમે તમારા મોં પાસે રાખો. ધ્યાન રાખો દોરો ખેંચાયેલો રહે અને ક્યાંય અડે નહિ. વાતચીત ચાલુ કરો.

વિચારો અને લખો :

શું સરખું?

શું જુદું?

ટેલિફોન	પત્ર

ટેલિફોન	પત્ર

બાળકના વાતાવરણને ધ્યાનમાં રાખી, વાતચીતનાં બીજાં સાધનો જેમ કે મોબાઇલ, ઈ-મેઇલ,

ફેસ્બુક વગરેની ચર્ચા કરો.

રમતાં-રમતાં

બધાં બાળકો શેરીમાં ‘પગથિયાંની રમત’ (hopscotch-હોપસ્કોચ) રમતાં હતાં. અવંતિકા અને તેની બહેન નંદિતા પણ રમતી હતી. પરંતુ નંદિતા આ રમત સારી રીતે રમી શકતી ન હતી. તેને આ રમત અંગે ખાસ જાણ ન હતી.

અવંતિકા : નંદિતા, મને ધ્યાનથી સાંભળ. રમતને સમજ, ઢીકરું પહેલા ખાનામાં નાખ. પછી એક પગે એક ખાનું કૂદી બીજા ખાનામાં પગ મૂક. યાદ રાખ, જ્યાં ૪-૫ અને ૭-૮ લઘ્યું છે ત્યાં જ રમનાર બંને પગ મૂકી શકે છે. તારા પગ દોરેલી લીટીને અડે નહિ તેનું ધ્યાન રાખજો. જો અડી જશો, તો તું રમતમાં આઉટ (out) થઈશ. જ્યારે તું છેલ્લા ખાના પાસે પહોંચે ત્યારે રમનારે પાછું ફરવું. જ્યારે તું પાછી ફરે ત્યારે ઢીકરું ઉઠાવી તેને પાછું લાવવું. એક વખત આ રીતે કરી લીધા પછી હવે, ઢીકરું તેના પછીના ખાનામાં નાખવું. આ જ રીતે, ઢીકરું વારાફરતીએક પછી એક ખાનામાં નાખીને રમત આગળ વધારવી.

આ પાઠમાં સ્થાનિક રમતો જેમ કે પગથિયાંની રમત, સાતોઓયું વગેરે રમત રમવા માટે વસ્તુઓ ઉપયોગમાં લેવાતી હોય, જેમ કે ઢીકરું બતાવેલ છે. હજુ પણ ધાણી બધી રમતોની સ્થાનિક વિવિધતા અને સ્થાનિક બોલીના આધારે નામ છે. તેના પરની ચર્ચાથી આ પાઠ બાળકોને વધુ સુસંગત થશે.

બાળકોએ ફરીથી રમવાનું શરૂ કર્યું. ઘણા સમયથી કાકી તેમને રમતા જોઈ રહ્યાં હતાં. કાકીને પણ તેમની સાથે રમવાની ઈચ્છા થઈ. તે પૂછ્યાં વગર રહી શક્યાં નહિ. કાકીએ કહ્યું: “હું તમારી સાથે રમી શકું ?” આ સાંભળી રમતાં બધાં બાળકો મોટેથી હસવા લાગ્યાં.

અવંતિકા : કાકી, તમે રમશો ?

કાકી : શું તું એમ વિચારે છે કે, હું પગથિયાંની રમત ના રમી શકું ? તારી જેટલી ઉંમરે હું ઘણી બધી રમતો રમતી હતી.

નંદિતા : કાકી, તમે કઈ-કઈ રમતો રમતાં હતાં ?

કાકી : લંગડી, સંતાકૂકડી, સાતોઢિયું અને બીજી ઘણી રમતો અમે રમતાં. કબડીમાં અમારી ટુકડી આસપાસનાં ગામની ટુકડીઓમાં સૌથી સારી કહેવાતી હતી.

રજત : કાકી, તમને રમવા આટલો સમય કેવી રીતે મળતો હતો ? અમને તો રમવા માટે સમય જ નથી.

કાકી : ન જ મળે. તમે આખો દિવસ ટી.વી. જોવામાં જ રહો છો.

નંદિતા : કાકી, કાકા પણ આ બધી રમતો રમતા હશે ?

કાકી : તેઓ લખોટીઓ, સાતોઢિયું, કુસ્તી, કબડી, ગિલ્લીંડા અને બીજી ઘણી રમતો રમતા. જ્યારે તે પતંગ ઉડાડે, ત્યારે તો તે જમવાનું પણ ભૂલી જતા!

નંદિતા : કાકી, વાતો ન કરો અહીં આવો. આપણે રમીએ.

કાકીએ બાળકો સાથે રમવાનું શરૂ કર્યું. તેઓ થોડો સમય રમ્યાં અને વરસાદ ચાલુ થઈ ગયો.

વિચારો અને લખો :

તમે કઈ-કઈ રમતો રમો છો?

બધાં બાળકો : અરેરે !

કાકી : ચાલો, બાળકો ઘરમાં રમવા જઈએ. બધાં બાળકો આ સાંભળી રાજી થઈ ગયાં.

બધાં બાળકો : હા ચાલો, કાકીનાં ઘરમાં રમવા જઈએ.

બધાં કાકીનાં ઘરમાં આવ્યાં. ઘરમાં અંદર કાકા અને ફોઈ ચેસ રમતાં હતાં.

અવંતિકા : આપણે શું રમીશું ?

રજત : ચાલો, આપણે 'ઘર ઘર' રમીએ.

બધાં બાળકો : 'ઘર ઘર' રમવા તૈયાર થયાં.

રજત : જો આપણી પાસે ઢીંગલી હોય તો આપણે તેની સાથે રમી શકીએ.

કાકી : શું તમને ઢીંગલી જોઈએ છે ? ચાલો, આપણે ઢીંગલી બનાવીએ.

કાકી થોડાં જૂનાં કપડાં લઈ આવ્યાં. કાકીની મદદથી બાળકોએ ઢીંગલી બનાવી.

થોડાં બાળકોને કેરમ અને બીજાંને યેસની રમત રમવી હતી. તેઓએ જૂથ બનાવ્યાં અને રમવાનું ચાલુ કર્યું.

વિચારો અને લખો :

નીચે આપેલા કોષ્ટકમાં પાઠમાં આપેલી બધી રમતોનાં નામ લખો. જે રમતો ઘરમાં રમાતી હોય તેની સામે દોરો. જે રમતો ઘરની બહાર રમાતી હોય તેની સામે દોરો. રમત રમવા જોઈતા ખેલાડીઓની સંખ્યા લખવાનું ભૂલશો નહિ. જો બીજુ વસ્તુઓ રમત માટે જરૂરી હોય તો નામ લખો.

ઘણાં બાળકોને કોષ્ટક પૂરું કરવા મદદની જરૂર પડે. બાળકોને એકબીજાંની મદદ કરવા પ્રોત્સાહિત કરો. બાળકો એકબીજાં પાસેથી સરળતાથી શીખે છે.

શું તમે પગથિયાંની રમત જેવી બીજી કોઈ રમત રમો છો ?

આ રમતનું નામ શું છે ?

રમતનું ચિત્ર દોરો.

યાદ કરો અને લખો :

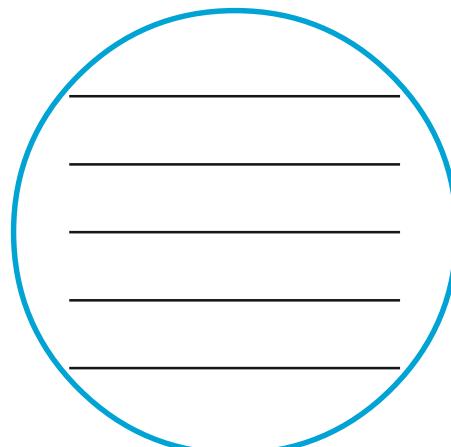
* શું તમે તમારા કુટુંબના સત્યો સાથે રમતો રમો છો ?

કુટુંબના સત્ય

રમતનું નામ

- * તમારા વિસ્તારના કોઈ પ્રભ્યાત રમતવીરને જાણો છો ? હા, તો તેઓનું નામ અને રમત અંગો લખો.
-
-

- * દડા (ball-બોલ)થી રમી શકાય એવી કેટલી રમતો તમે જાણો છો ? તેમનાં નામ દડામાં લખો.

- * શું તમે લજજા ગોસ્વામી વિશે સાંભળ્યું છે ? તે કઈ રમત રમે છે ? રમત શોધી કાઢો અને તેનું નામ લખો.
-

- * બીજી કઈ-કઈ રમતો તમને વધુ પસંદ છે ?
-

પૂછો અને લખો :

વડીલોને પૂછો. જ્યારે તેઓ બાળક હતા ત્યારે કઈ રમતો રમતા હતા ?

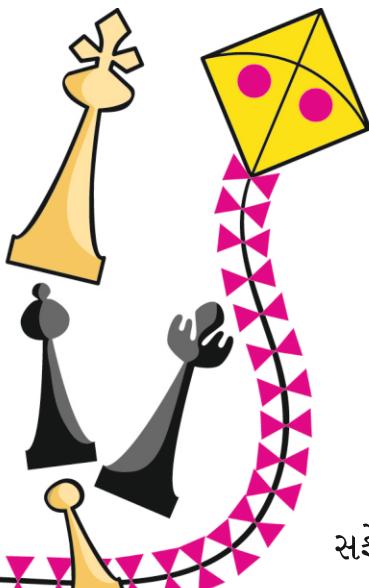
પ્રભ્યાત સ્થાનિક રમતવીર વિશે માહિતી એકત્ર કરી, બાળકોમાં રમતો વિશે જ્ઞાનમાં વધારો થાય અને તેમનામાં તે લોકો વિશે માન પેદા થાય તેવી ચર્ચાનું આયોજન કરવું.

વિચારો અને લખો :

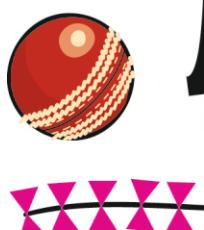
ઉખાણાં (riddles-રિડલ્સ)ને ચિત્રો સાથે જોડો. આપેલી જગ્યામાં રમતનું નામ લખો.

કાચના એ કંચા નાનાં,
જે જીતે એ રહે ન છાનાં.
જે કંચાને તાકી જાય,
એ વિજેતા જાહેર થાય.

જો સાપ પર તમે આવી જાવ,
આનાથી તો ન ગભરાવ.
રમતમાં સીડી પણ આવી જાય,
તુરંત આગળ પહોંચી શકાય.

તેને પાંખો નથી પણ ઊરી શકે,
દૂર-દૂર સુધી એ જઈ શકે.

રાજા, રાણી, એક્કો ને ગુલામ,
બધાં મળીને થાય કુલ બાવન.

ચોંગાં અને દિક્કાના રન મળે,
રન મળે તો શતક બને.

સફેદ-કાળા પાટિયા પર,
રાજા, રાણી ને ઘોડો છે.
નાનામોટા સૈનિક અનેકો,
મગજ વાપરે તે થાય છે એક્કો.

બાળકોએ પાઈમાં દર્શાવેલી અમુક રમત રમી હશે. કેટલીક રમતો તેમણે જોઈ હશે, સાંભળી હશે, વાંચ્યું હશે
અથવા ચલાયિતોમાં રમાતી જોઈ હશે. આ બધી તમારી ચર્ચામાં લઈ શકો છો.

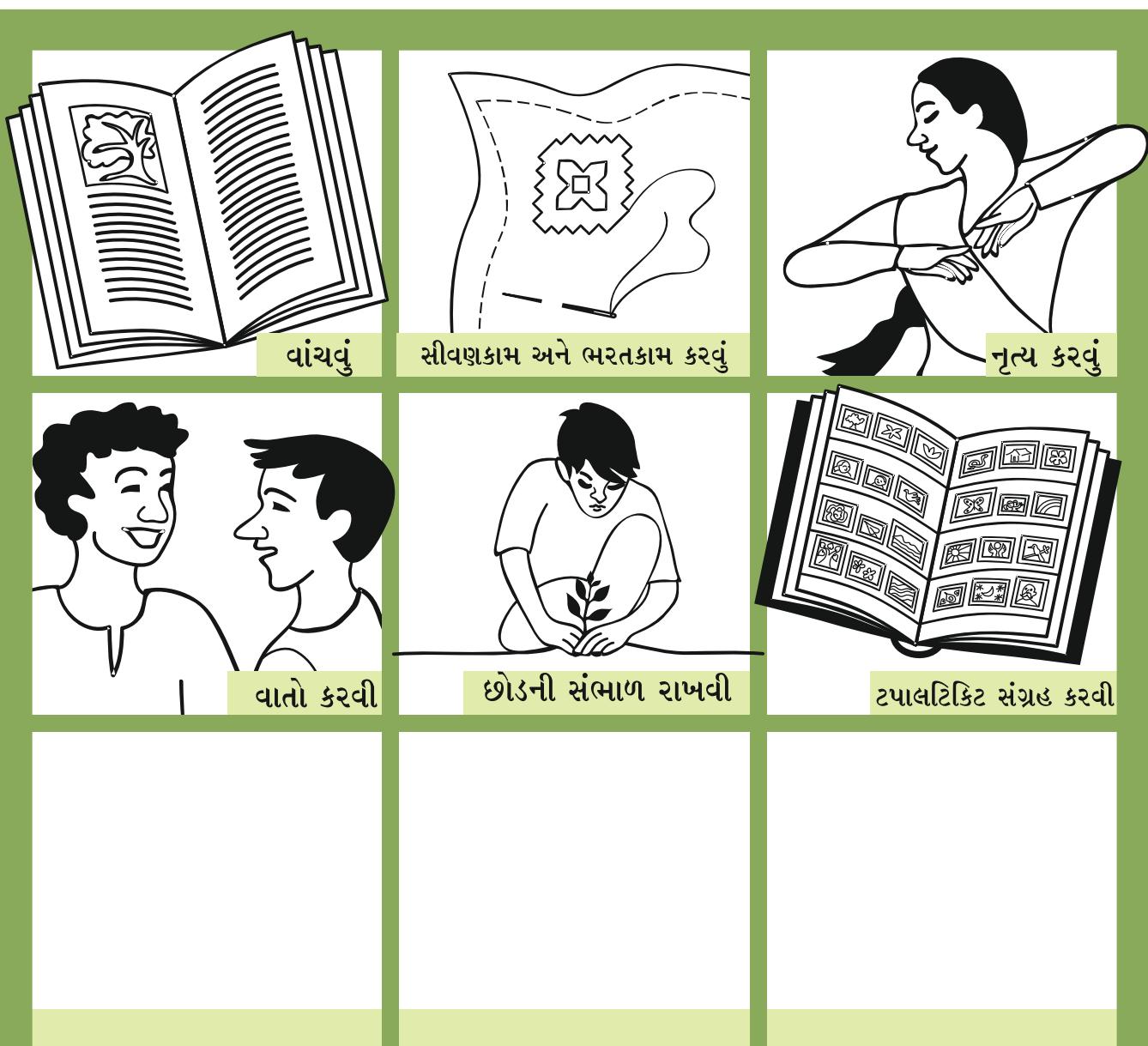

રમત રમવા ઉપરાંત, તમને બીજું શું કરવું ગમે છે ?

રંગ પૂરો :

તમારા કુટુંબના સભ્યો બીજું શું કામ કરે છે ? તમારા કુટુંબના સભ્યો નવરાશની પળોમાં શું કરે છે ? તે ચિત્રોમાં રંગ ભરો. જરૂર જણાય ત્યાં ચિત્ર દોરો અને લખો.

ઇતના પંખામાંથી ટક્ક... અવાજ આવ્યો હતો. બધાંએ અવાજ સાંભળ્યો. કલ્યાણીએ બૂમ પાડી : “જુઓ, જુઓ એક પંખીને ઈજા થઈ.” પિટરે તરત જ ઉભા થઈ, પંખીને પકડી લીધું. પંખી પીડાતું હતું.

નવજોત અને હરભજન ઝડપથી વાટકામાં પાણી લાવ્યા. પિટરે ખૂબ જ પ્રેમથી પંખી પર હાથ ફેરવ્યો. તેઓએ પંખીની ચાંચ આગળ વાટકો ધર્યો. પંખીએ થોડું પાણી પીધું. તે પાંખો છલાવતું હતું. નવજોતે બધાંને પાછું ખસી જવા કહ્યું. બધાંએ જોયું, પંખી ઉડવાની મથામણ કરતું હતું.

થોડી જ વારમાં, પંખી ઉડી ગયું.

બીજા દિવસે શાળામાં બાળકોએ એક પંખીને વર્ગબંડમાં ઉડતું જોયું. બધાંને જાણવું હતું કે, આ ઈજા થઈ હતી એ જ પંખી હતું કે બીજું. તેઓએ જલદીથી પંખો બંધ કરી દીધો. પંખીને જોવા તેઓ તાળી પાડવા માંડ્યાં.

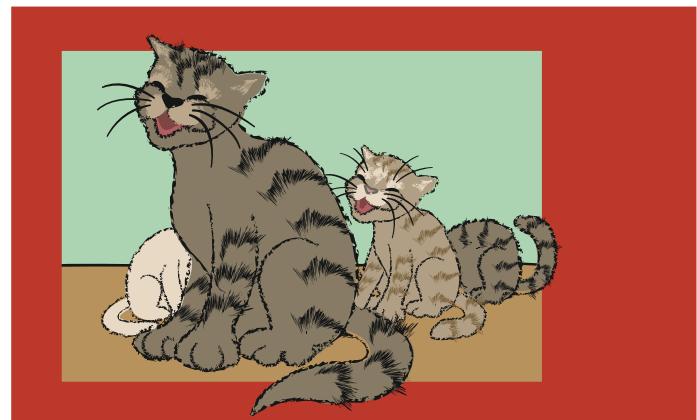
યાદ કરો અને લખો :

- ૫ પંખી ઉડી ગયું.
- પંખીને પંખાથી ઈજા થઈ હતી.
- પિટરે પ્રેમથી પંખી પર હાથ ફેરવ્યો.
- બાળકોએ પંખીને વર્ગબંડમાં ફરતું જોયું.
- નવજોત અને હરભજન જલદીથી વાટકામાં પાણી લઈ આવ્યા.

શંકરની બિલાડી :

શંકર ખૂબ જ ખુશ છે. એના ઘરના વાડામાં બિલાડીએ ચાર બચ્ચાં (kittens-કિટન્સ) ને જન્મ આપ્યો છે. શંકર તેનો નવરાશનો સમય તેમની પાછળ પસાર કરવા લાગ્યો.

એક સવારે શંકર બિલાડીના રડવાના અવાજથી ઉઠી ગયો. તે વાડા તરફ દોડ્યો. તેણે જોયું બિલાડી રડતી-રડતી ત્રણ બચ્ચાંને પંપાળતી હતી. એક બચ્ચું ખોવાયું હતું. શંકર વાડાની બહાર ગયો. તેની બહેન માલિની એક બચ્ચાને રમાડી રહી હતી.

શંકરે માલિનીને વાડામાં બોલાવી. માલિનીએ જોયું, બિલાડી બચ્ચાં માટે જ રડતી હતી.

વિચારો અને કહો :

- બિલાડીનો અવાજ કેવો હોય છે ?
- તમને ક્યાં પ્રાણી ગમે છે ? કેમ ?

પ્રાણીઓની લાગણીઓની ચર્ચા બાળકોને તેમના પ્રત્યે સંવેદનશીલ બનાવશે.

મીનુની ગાય :

મીનુને ગાય છે. ગાયનું નામ ગંગા. મીનુ ગંગાને ચરાવવા રોજ ખેતર લઈ જાય છે.

એક દિવસ ઝડપથી આવતું સ્કૂટર ગંગા સાથે અથડાયું. તેના પગને ઈજા થઈ. પગના ધા (wound-વાઉન્ડ) માંથી ખૂબ જ લોહી (blood-બ્લડ) નીકળતું હતું.

વિચારો અને કહો :

મીનુના કુટુંબના લોકો શું કરશે ?

જુઓ અને લખો :

* ચંદુ ધોબી તેના ગધેડાનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખે છે. ગધેડો પણ તેનાં ઘણાં કામ કરે છે.

ચિત્રો જુઓ અને ચંદુ તેના ગધેડા માટે શું કરે છે. તે લખો :

વિચારો અને લખો :

* તમારા ઘર કે પડોશમાં કોઈના ઘરે પાલતુ (pet-પેટ) પ્રાણી છે ? કયું ?

* તમારા પાલતુ પ્રાણીનું નામ શું છે ?

* તમે તમારા પાલતુ પ્રાણી માટે શું કરો છો ? જ્યારે એ -

◆ ભૂખ્યું હોય

◆ કોઈ એને ખીજવે

◆ ઈજાગ્રસ્ત થાય

◆ ઠંડી કે ગરમી અનુભવે

યાદ કરો અને લખો :

ઘણાં લોકો પાલતુ પ્રાણી રાખે છે. તેમનું ધ્યાન પણ રાખે છે. નીચે કોષ્ટકમાં આવાં પ્રાણીઓનાં નામ આખ્યાં છે. ખૂટતી વિગત લખો :

પ્રાણીનું નામ	આપણે તેને કેમ રાખીએ છીએ ?
કૂતરો	તે દૂધ આપે છે.
	તે ગાડું ખેંચે છે.
બિલાડી	
મરધી	
માધલી	આપણે તેને ખૂબ પસંદ કરીએ છીએ.
મધમાખી	

ઘણાં લોકો પાલતુ પ્રાણી રાખે છે અને તેમનું ધ્યાન પણ રાખે છે. વિવિધ પ્રાણીઓના ખોરાક લેવાની ટેવોના અવલોકન સાથે સજવો પર્યાવરણમાં એકબીજા પર નભે છે, એ બાળકોને સમજાવવા ચર્ચા કરવી.

પંખી-પરબ :

મોટા મોઢાવાળું માટીનું વાસણ લો. માટીના વાસણને બાંધી દો. ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ લટકાવો. વાસણમાં થોડું પાણી ભરો અને તેને વૃક્ષની ડાળી સાથે અથવા હૂકની મદદથી તમારા ઘર કે શાળામાં લટકાવો. દરરોજ તેમાં પાણી ભરો. કયું પંખી પાણી પીવા આવે છે તેનું અવલોકન કરો.

વિચારો અને લખો :

* આપણી જેમ પંખીઓને પણ જવવા માટે પાણીની જરૂર છે. ઘણી બધી વस્તુઓ માનવીઓ અને પ્રાણીઓ બંનેને જરૂરી છે. આવી ત્રણ વસ્તુઓનાં નામ લખો :

ક્રમ	માનવીને ઉપયોગી	પ્રાણીને ઉપયોગી
1.		
2.		
3.		

વિચારો અને કહો :

આપણે વિવિધ ખોરાક ખાઈએ છીએ. તેવી જ રીતે, પ્રાણીઓ પણ વિવિધ ખોરાક ખાય છે.

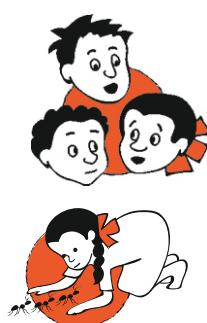
બાળકોને પંખી-પરબ બનાવવા મદદ કરો. પંખી-પરબને ઘરની બહાર કે શાળામાં સૌ જોઈ શકે તે રીતે રાખો. બાળકો પંખીનું નજીકથી અવલોકન કરી શકે અને તેમના વિશે વધુ જાણો તે માટે પ્રયત્ન કરવાનું રાખવું.

- * તમે કોઈ પ્રાણીને ખવડાવ્યું છે ?
- * કોઈ પ્રાણીને ખવડાવતા તમે જોયા છે ?

તમે જે પ્રાણીને ખવડાવ્યું હોય તેનું નામ

શું ખવડાવ્યું ?

વિચારો અને લખો :

- * પંખીને શું ખવડાવી શકાય?
- * તમે કયાં પંખીઓને ખવડાવ્યું ?
- * બાળકો સૌથી વધુ ક્યા પંખીને ખવડાવે છે ?
- * તમારી પાસે યાદીમાં આ નામ છે ? શોધો, તે શું ખાય છે ?

ઉંદર	વંદો	ભૂંડ	ચામાચીઝિયું	કાગડો
ખિસકોલી	વાંદરો	કરોળિયો	ગરોળી	

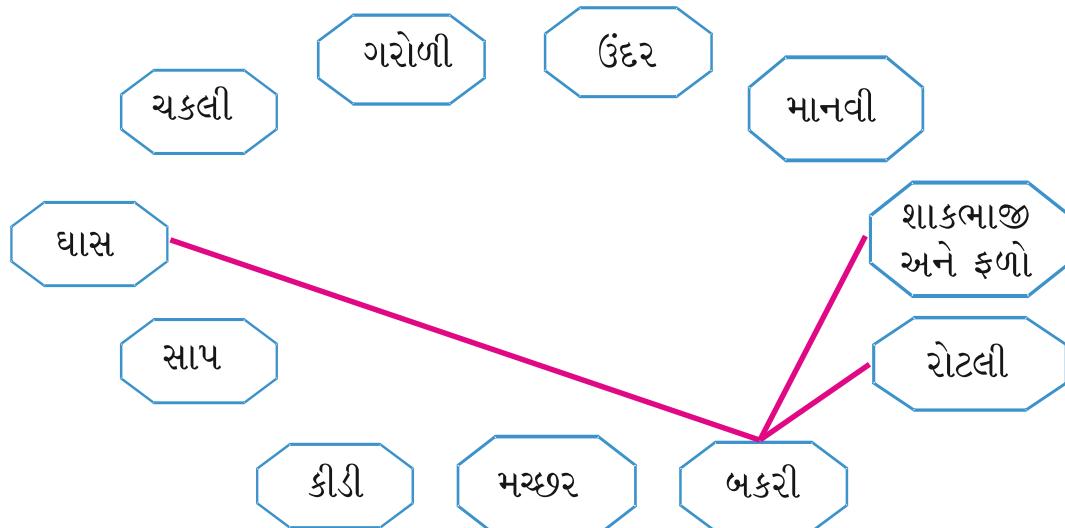
વિચારો અને લખો :

- * કોઈ પ્રાણી કે પંખીએ તમારો ખોરાક ખાઈ લીધો હોય તો તે અંગે લખો.

સમજો અને જોડો :

કોણા શું ખાય છે ? જુદા-જુદા રંગની લાઈન દોરી જોડો.

યાદ કરો અને લખો :

પ્રાણીઓનાં નામ લખો :

તમે અડક્યા છો	તમે અડક્યા નથી, પણ અડી શકો છો	તમે અડી શકવાના નથી
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

આપણે ઘણાં પ્રાણીઓની નજીક કરડવાના કે નુકસાન થવાના ડરથી પાસે જતાં નથી. ઘણાં પ્રાણીઓને આપણે અડી શકીએ છીએ. તે આપણાં ઘરમાં કે આપણી આસપાસ રહે છે. તેમાંનાં કેટલાંક પ્રાણીઓ આપણી મદદ કરે છે.

પ્રાણીને અડવું, તેને પ્રેમથી પંપાળવું અને ખીજવવું નહિ તે બાળકો સાથે ચર્ચા કરી શકાય છે. બીજા પૃષ્ઠ પર આપેલ ચિત્ર મ્રકૃતિમાં સંતુલન દર્શાવે છે. બાળકોને તે સાચી અને સરળ રીતે તે વર્ગીકૃત કરી સમજાવવું જરૂરી છે.

રાણીનો બગીયો

નીચેનાં ચિત્રો વાંચો અને વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

૨૦

કેટલા રે કેટલા ?

કેટલા રે કેટલા ?

ચાલો, એક રમત રમીએ. તમે આ રમતથી પરિચિત છો. બધાં વર્તુળ (circle-સર્કલ) માં ઊભાં રહો.

એક બાળક વર્તુળમાં વચ્ચે ઊભું રહે. હવે તાલ (tune-અયૂન) વાગશે. જ્યાં સુધી તાલ વાગે ત્યાં સુધી દરેક બાળકે વર્તુળમાં દોડવું.

જે બાળક તાલ વગાડી રહ્યું છે, તે અચાનક સંગીત વગાડવાનું બંધ કરી દેશે અને એ મોટેથી કોઈ એક સંખ્યા (number-નંબર) બોલશે જેમ કે બે, ચાર અથવા પાંચ.

જે સંખ્યા બોલાય, તેટલી સંખ્યામાં બાળકો જૂથ બનાવશે.

જે બાળકો કોઈ પણ જૂથમાં જોડાઈ ન શક્યાં હોય, તેઓ એ રમત છોડી દેશે.

રમતમાં બે બાળકો રહે, ત્યાં સુધી આ રમત રમી શકાય.

વિચારો અને કહો :

* આવો, આ રમત વિશે વાત કરીએ

- ◆ તમને જ્યારે જરૂરી સંખ્યાના જૂથમાં જોડાવાનું કહ્યું ત્યારે તમે શું કર્યું ?
- ◆ તમે કોઈ જૂથમાં જોડાઈ શક્યા નહિ, તો કેવો અનુભવ થયો ?
- ◆ તમે કેમ કોઈ એક જૂથમાં ન જોડાઈ શક્યા ?
- ◆ શાળામાં તમને કોની સાથે વધારે ગમે ? શા માટે ?
- ◆ તમારે કાયમ એકલા રહેવાનું હોય તો કેવું લાગે ?

રમત 'કેટલા રે કેટલા' માં સંગીત વગાડવું અને સંખ્યા બોલાવવી એ કોઈ પણ કરી શકે. બાળકોની સંખ્યાના આધારે જૂથમાં કેટલા વધારે અથવા ઓછી સંખ્યા હોય તે બોલી શકાય.

આપણો બધાં એકલા રહેવાના બદલે લોકો સાથે રહેવાનું પસંદ કરીએ છીએ. આપણો હંમેશાં જૂથમાં રહીએ છીએ. ચાલો, આવું એક જૂથ જોઈએ-દેવેન્દ્ર અને મંજુલાનો પરિવાર. ફોટોમાં સાથે દિવ્યા અને માનવ.

આ બધાં લોકો એકબીજાં સાથે કેવી રીતે જોડાયેલાં હશે ?

તમે ચિત્રમાં જોયું તે એક જ પરિવારનો ફોટો છે. આપણે અવારનવાર આવા કુટુંબનાં ચિત્રો અથવા ફોટા જોઈએ છીએ. આવા ફોટા આપણે ક્યાં જોઈએ ? શું બધાંના કુટુંબમાં આટલા જ સભ્યો હોય છે ? શું બધાંના પરિવાર એકસરખા જ હોય છે ? ચાલો, થોડા પરિવાર વિશે વાંચીએ.

સીતા :

સીતા સુરત શહેરમાં રહે છે. તેઓ તેમના વડીલોના મકાનમાં રહે છે. તેનાં દાદા, દાદી, નાના કાકા અને ફોઈ નીચેના ભાગમાં રહે છે. પહેલા માળના એક ભાગમાં, સીતાબેન તેનાં માતા-પિતા અને નાની બહેન ગીતા સાથે રહે છે. બીજા ભાગમાં તેના મોટા કાકા તેમનાં ત્રણ બાળકો સાથે રહે છે. સીતાની મોટી કાકી થોડા મહિનાઓ પહેલાં જ મૃત્યુ પામ્યાં હતાં.

પાઠ-પમાં કરેલી કુટુંબ વિશેની ચર્ચા ધ્યાનમાં લેવી સારી રહેશે. વર્ગમાં બાળકોનાં કુટુંબોની વિવિધતા વિશે વાત કરી આ પાઠથી પરિચિત કરી શકાય.

તेनां મોટा કાકા અને કાકી અગાસી પરની એક રૂમમાં રહે છે. તેઓનાં નવાં લગ્ન થયાં છે.

સાંજે જમતા પહેલાં સીતાની માતા બધાં બાળકોને ભણાવે છે.

નીચેના માળે કુટુંબના બધા સભ્યો માટે એક જ રસોડામાં જમવાનું બને છે. તેઓ બધાં પ્રયત્ન કરે છે કે, સાંજનું જમવાનું સાથે જ જમે. સીતાનાં કાકાની નાની છોકરી સીતાની મા જોડે જ સૂઅ છે. સવારમાં સીતા તેને શાળાએ જવા માટે તૈયાર કરે છે.

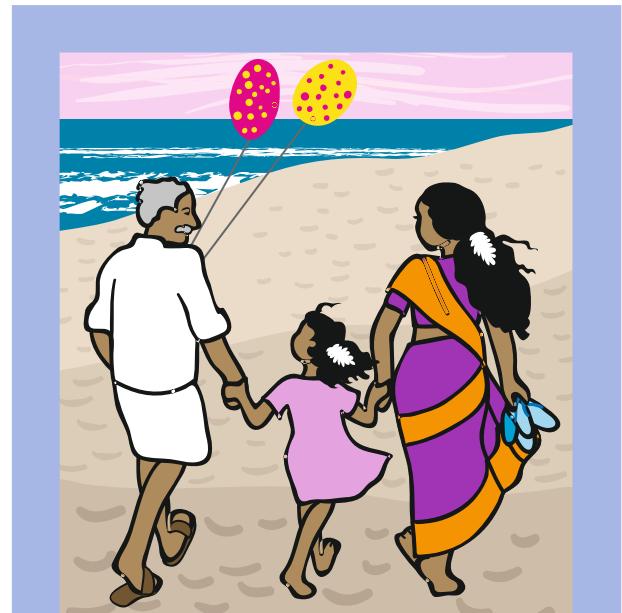

વિચારો અને કહો :

- * સીતાના પરિવારમાં કોણ-કોણ છે ?
- * અલગ-અલગ સભ્યોના પરિવારમાં કેવા સંબંધો છે ?
- * છેલ્લા વર્ષમાં તમારા કુટુંબ/પરિવારમાં શું બદલાવ આવ્યા છે ?

તારા:

તારા તેની માતા અને નાના સાથે રાજકોટમાં રહે છે. તેની માતા મીનાક્ષીએ લગ્ન કર્યા નથી. તેમણે તારાને દત્તક લીધી છે. મીનાક્ષી સવારે ઓફિસ જાય છે અને સાંજે આવે છે. જ્યારે તારા શાળાએથી આવે છે ત્યારે તેના નાના તેની સંભાળ રાખે છે. નાના તેને જમાડે છે, ગૃહકાર્યમાં મદદ કરે છે અને તેની સાથે રમે પણ છે.

તમારે બાળકો સાથે ખૂબ જ સાવધાન અને સંવેદનશીલ રહેવું પડશે. નશીલા પદાર્થોનું સેવન ન કરવાની સલાહ આપવી. નશીલા પદાર્થોના સેવનથી થતી અસરોની વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

રજાઓમાં તેઓ ગ્રાણો દૂર જગ્યાએ ફરવા જાય છે અને મજા માણો છે. કોઈ સમયે તારાની માસી, માસા અને તેમનાં બાળકો પણ તેમનાં ઘરે આવે છે. આ સમયે એકબીજાં સાથે તેઓ લાંબો સમય પસાર કરે છે અને વાતો પણ કરે છે.

વિચારો અને કહો :

- * તારાની દેખભાળ કોણ રાખે છે ? કેવી રીતે ?
- * કુટુંબના સભ્યો ભેગા મળીને કઈ-કઈ વાતો કરે છે ?

* રેહાના અને હબીબ :

રેહાના અને હબીબ શહેરમાં રહે છે. બંને નોકરી કરે છે. હબીબ સરકારી ઓફિસમાં કલાર્ક છે અને રેહાના શાળામાં ભણાવે છે. હબીબના પિતાજી નિવૃત્તિ પછી તેમની સાથે રહે છે. સાંજે તેઓ ગ્રાણો સાથે બેસીને ટેલિવિઝન જુએ છે. તેમને ચર્ચા કરવી પણ ગમે છે. રજાઓમાં પડોશમાંથી બાળકો તેમના ઘરે આવે છે અને ખૂબ જ મજા કરે છે. તેઓ રમતો રમે, બહાર જાય અને ક્યારેક નાટક અને ચલચિત્રો પણ જુએ.

વિચારો અને કહો :

- * આ કુટુંબમાં બીજા કોણ-કોણ છે ?
- * ટેલિવિઝનમાં તમને શું જોવું ગમે છે. કેમ ?
- * કેવી રીતે કુટુંબના સભ્યો ભેગા થઈ મજા કરે છે ?

એવું પણ બને કે કેટલાક કુટુંબના સભ્યો કેફી દ્રવ્યોનું સેવન કરતાં હોય પણ આવી આદતના શિકાર બાળકો ન બને તેનાથી બચાવવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

કેતન :

કેતન, તેના પિતા, કાકા અને પિતરાઈ ભાઈઓ સાથે અમદાવાદની કોલોનીમાં રહે છે. કેતન અને તેના ભાઈઓને અમદાવાદ બજાવા માટે આવવું પડ્યું. તેના પિતા અને કાકા અહીં કામ કરે છે.

બધા ભેગા મળીને ઘરકામ કરે છે. કેતનના કાકાએ બનાવેલી રસોઈ દરેકને ગમે છે. કેતનના પિતા બજારમાંથી ખરીદી કરી લાવે છે. તેઓ થોડા પૈસા કેતનના દાદાને નિયમિત ગામડે મોકલે છે. કેતનની માતા, દાદા, દાદી, કાકી, નાનાં-મોટાં ભાઈ અને બહેનો તેઓના ગામડે રહે છે. વર્ષમાં એકવાર કેતન ગામડે જાય છે. તેની મા ગામડે રહે છે. કેતન અમદાવાદમાં રહે છે.

તે તેની માને ખૂબ યાદ કરે છે. તે એમને પત્ર પણ લખે છે.

વિચારો અને કહો :

- * કેતનના કુટુંબના સત્યો એકબીજા સાથે કેવી રીતે સંપર્કમાં રહે છે ?
- * કેતનના કુટુંબના કયા સત્યો શહેરમાં અને કયા સત્યો ગામડામાં રહે છે ?
કેમ ?

કિઝા અને કાવેરી :

કિઝા અને કાવેરી તેના પિતા સાથે રહે છે. તેની માતા બીજા શહેરમાં રહે છે. સવારે ગ્રાણોય સાથે જાય છે. કિઝા કાવેરીને શાળાએ છોડે છે, પછી કોલેજ જાય છે. તેમના પિતા દિવસે દુકાન જાય છે.

કાવેરી બપોરે શાળાએથી આવી જાય છે. તે ઘર ખોલે છે અને કિઝાની રાહ જુઅ છે. કોલેજથી આવીને, કિઝા અને કાવેરી સાથે જમે છે.

કાવેરી તેનું શાળાનું ગૃહકાર્ય પતાવી રમવા જાય છે. પાછી આવી તે ભાઈ સાથે કેરમ રમે અથવા ટેલિવિઝન જુઅ છે. જ્યારે તેના પિતા ઘરે આવે છે, ત્યારે તેઓ જમવાનું બનાવે અને સૌ સાથે જમે છે.

રજાઓમાં કાવેરી તેની માતા સાથે રહેવા જાય છે. કિઝા પણ ત્યાં થોડા દિવસ રોકાય છે. તેને પોતાના ઘરમાં રહેવું ગમે છે. તેની બધી વસ્તુઓ અને તેના પિતા પણ અહીં રહે છે.

વિચારો અને કહો :

* કિઝા તેની બહેનનું કેવી રીતે ધ્યાન રાખે છે ?

* કિઝાના કુટુંબમાં કઈ પ્રવૃત્તિમાં બધાં જોડાય છે ?

તમે કેટલાંક કુટુંબો વિશે વાંચ્યું. તમે પ્રશ્નોની ચર્ચા પણ કરી. કુટુંબ શું છે ? કુટુંબના પ્રકાર કયા-કયા છે ? આ વિગત અને ચર્ચાને આધારે તમે કેટલુંક નક્કી કરી શક્યા હશો.

વિચારો અને કહો :

અહીં આપેલ વિવિધ કુટુંબ વિશે ચર્ચા કરો.

પાઠમાં આપુણે કુટુંબો વિશે થોડીક વાત કરી. તેના સિવાય, બીજા પ્રકારનાં કુટુંબો પણ હોય છે. આ વિવિધતા સમજવા માટે બાળકોને તેમના કુટુંબ વિશે બોલવા જણાવો.

તમારા કુટુંબમાં થતું હોય એવા વાક્ય સામે કરો.

- * ધરના બધા સત્યો કામ કરે છે.
- * કુટુંબના સત્યો એકબીજાને ખૂબ જ ચાહે છે.
- * ધરના વડીલો જ કામ કરી નાણાં મેળવે છે.
- * કુટુંબના સત્યો મોટા ભાગે એક જ ધરમાં સાથે રહે છે.
- * કુટુંબના સત્યો મોટા ભાગે એકબીજાને મળવા આવતાં હોય છે.
- * કુટુંબના સત્યો તેમની વચ્ચે લડાઈ (fight-ફાઇટ) થાય તોપણ સાથે જ રહે છે.
- * કુટુંબમાં ખાસ કરીને બાળકો અને વૃદ્ધોનું ધ્યાન રાખવામાં આવે છે.

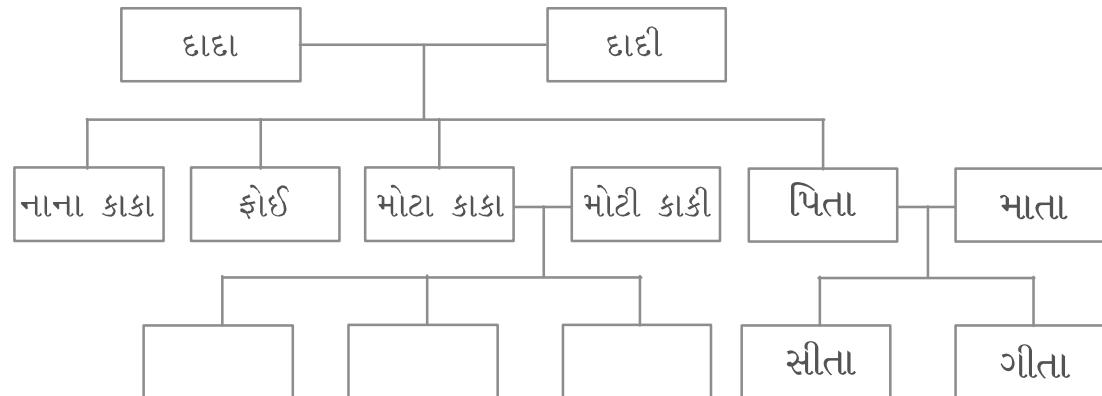
તમારા કુટુંબ વિશે બીજુ વિગત વિચારો અને નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો :

સીતાનું કુટુંબવૃક્ષ (family tree-ફેમિલી ટ્રી)

શું તમે કુટુંબને વૃક્ષનાં સ્વરૂપમાં વિચારી શકો ? સીતાનું કુટુંબવૃક્ષ અહીંયાં દોરેલું છે :

તમારું કુટુંબવૃક્ષ તैયાર કરો. તેના માટે તમે મોટેરાંઓની મદદ લો. સીતાનું કુટુંબવૃક્ષ જુઓ. તમારું કુટુંબવૃક્ષ બનાવવા તે ઉપયોગી થશે.

સીતાનું કુટુંબવૃક્ષ

તમારું કુટુંબવૃક્ષ

પાણી બચાવીએ

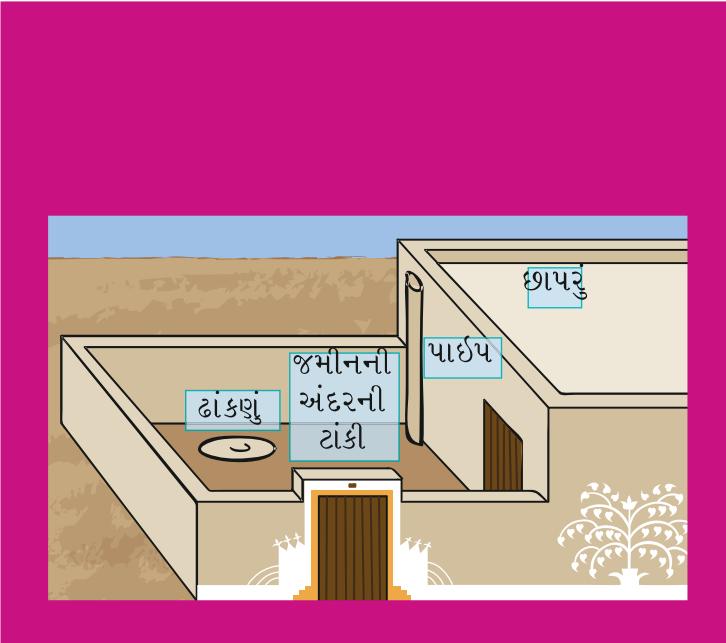
રાજસ્થાનના ગામની વાત છે. ગામનું નામ બાજલપુર. માધો, આ નાના ગામમાં રહે છે. અહીં ગામ તો ભાગ્યે જ દેખાય ! બધે રેતી (sand-સેન્ડ) જ જોવા મળે. જ્યારે રેતતોફાન ન હોય ત્યારે ક્યાંક ઘર જોવા મળે.

ઉનાળામાં અહીં પાણીની તંગી (scarcity-સ્કાર્સિટી) હોય. આ વર્ષ તો ખૂબ જ ખરાબ છે. અહીં વરસાદ જ પડ્યો નથી. તેની માતા અને બહેનને દૂર સુધી ચાલીને પાણી ભરવા જવું પડે છે. નજીકના તળાવમાં પાણી સુકાઈ ગયું છે. દરરોજ ચાર ઘડા પાણી ભરવામાં કલાકો જાય છે. તાપમાં ગરમ રેતી પર ચાલવાથી તેમના પગના પંજા બળી જાય છે. અરે! પગમાં ક્યારેક ફોલ્લા પણ પડી જાય છે.

ઉપરના દશ્યમાં શ્રી જાતિની સભાનપણે પરંપરાગત ભૂમિકા બતાવી છે (પાણી ખેંચી લાવવું). શ્રી-પુરુષ વચ્ચે ભેદભાવ દૂર કરવા વર્ગખંડમાં આ વાતની ચર્ચા કરો.

ગામમાં પાણી ભરેલી ટ્રેન આવે છે. તે સમયે ગામમાં બધાં ખૂબ જ ખુશ થઈ જાય છે. માધોના પિતાજી તેમની ઉંટગાડી લઈને પાણી ભરવા જાય છે. પરંતુ આવું વારંવાર થતું નથી. લોકો પાણી માટે દિવસો સુધી રાહ જોતાં હોય છે.

ઘણાં લોકો વરસાદના પાણીનો સંગ્રહ કરે છે. આ માટે એક ખાસ પદ્ધતિ છે. જેને વરસાદી પાણીનો સંગ્રહ કરે છે. જેમાં એક ટાંકી બનાવાય છે. શું તમે જાણો છો ટાંકી એટલે શું ? ટાંકી કેવી રીતે બનાવાય ?

ટાંકી બનાવવા વાડામાં એક ઉંડો ખાડો ખોદવામાં આવે છે. આ ટાંકો સિમેન્ટથી પાકો બનાવવામાં આવે છે. ટાંકીને ઢાંકીને રાખવામાં આવે છે. અહીંનાં ઘરનાં છાપરાં ગ્રાંસાં રાખવામાં આવે છે. આ કારણે વરસાદના પાણીનો સંગ્રહ કરી શકાય છે. વરસાદનું પાણી પાઈપ દ્વારા ટાંકીમાં જાય. પાઈપના મોં પાસે ગળણી જોડેલી હોય છે. જેથી કચરો ટાંકીમાં ન જાય. આ પાણીને ચોખ્યું કરી વપરાશમાં લેવાય છે.

વિચારો અને કહો :

પાણીની તંગીના કારણે લોકોને કેવી મુસીબતોનો સામનો કરવો પડે છે ?

* માધોના ઘરમાં પાણી કોણ લાવે છે ?

* શું પાણી સંગ્રહ કરવાની કોઈ બીજી પદ્ધતિ છે ?

* ટાંકીનું પાણી મોટે ભાગે પીવામાં ઉપયોગમાં લેવાય છે. કેમ ?

* શું તમારા ઘરમાં વરસાદના પાણીનો સંગ્રહ થાય છે ? જો હા તો કેવી રીતે ?

* માધોના ગામમાં લોકો પીવાનું પાણી ક્યાંથી ભરી લાવે છે ?

જો પાણી સંગ્રહ કરવાની જુદી- જુદી પદ્ધતિઓની બાળકો દ્વારા એકબીજા સાથે ચર્ચા કરવામાં આવે તો તેઓ પાઠ્યપુસ્તકની માહિતીને રોજિંદી જિંદગી સાથે જોડી શકે છે.

માધોની જેમ જ સરોજ પણ તેના ઘરમાં પાણીની તંગી અનુભવે છે. તે રામનગરમાં રહે છે. દિવસમાં માત્ર અડવા કલાક માટે જ પાણી આપવામાં આવે છે. વિસ્તારનાં બધાં લોકો એક જ નળ ઉપરથી પાણી મેળવે છે ! શું તમે વિચારી શકો છો, એને શું અગવડ થાય ?

વિચારો અને લખો :

* પાણી ન હોય તો શું અગવડ પડે ?

●	●
●	●

સરોજને નથી પાણી ભરવાનું હોય છે. જ્યારે પણ તેને તક મળે તે પોતાનો ઘડો ભરે છે, ભલે પછી ટીપું-ટીપું પાણી મળે.

માપો અને લખો :

* કેટલી વારે ભરાશે ?

૧. એક ચમચી કેટલાં ટીપાંથી ભરાશે ?

૨. એક વાટકી કેટલી ચમચીથી ભરાશે ?

૩. એક ટબ કેટલી વાટકીથી ભરાશે ?

૪. એક ડોલ કેટલા ટબથી ભરાશે ?

તમે જોયું, આપણાને ટીપે-ટીપે કેટલું પાણી મળે છે !

વિચારો અને લખો :

* વિચારો, નળ ટીપે-ટીપે લીક (leak) થાય તો કેટલું પાણી બગડે ?

વિચારો અને લખો :

* પાણી બચાવવાના કયા-કયા રસ્તા વિચારી શકાય ?

તમારાં સૂચનો નીચે લખો :

તમે પાણી વેડફાતું જોયું હોય તેવા સ્થળનાં નામ લખો.

*

*

*

*

જે જગ્યાઓએ પાણીની અધત હોય ત્યાં લોકો અલગ-અલગ રીતે પાણી બચાવવાની અને ફરી વપરાશની પદ્ધતિઓ અપનાવે છે. આવું તેઓ પોતાની જરૂરિયાત પૂરી કરવા કરે છે. આ સમજ ઢારા, બાળકો પાણી બચાવવાના કેટલાક મુદ્દા અપનાવે તો તેઓ ખરેખર જાણી શકે છે કે, ‘પાણી બધાં માટે જરૂરી છે.’

વિચારો અને કહો :

* નીચે આપેલાં ચિત્રો જુઓ. ચર્ચા કરો. શું આપણે કોઈ એક કામમાં વાપરેલું પાણી કોઈ બીજા હેતુ માટે વાપરી શકીએ છીએ ?

વિવિધ રંગની લીટીથી જોડો. કયું કામ કરવામાં આવે તો પાણી ફરી વપરાશમાં લઈ શકાય ?

છાથ અને મોંકું
ધોયેલું પાણી

કપડાં ધોયેલું
પાણી

ફળો અને શાકભાજી
ધોયેલું પાણી

પોતું કરવા

જાડને આપવા

શૌચાલય ઉપયોગમાં
લેવું

તમે પાણીનો ફરી ઉપયોગ (reuse-રિયુઝ) કરવા અંગે જાણ્યું છે. લોકો પાણી બચાવવાની પદ્ધતિઓ ત્યારે જ વાપરે છે જ્યારે પાણીની તંગી હોય. કેટલાંક લોકો પાણીનો બગાડ (wastage-વેસ્ટેજ) કરે છે તેથી જ પાણીની તંગી છે. વિચારો, જો બધાંને પૂરતું પાણી મળે તો કેવું સારું!

પાણીનો ફરી ઉપયોગ કરવાની ચર્ચા કરો. જે બાળકોને પાણીની બચતનું મહત્ત્વ સમજવામાં ઉપયોગી થશે. આ વિશે બાળકોનાં સૂચનો સાંભળવામાં આવે અને લેવામાં આવે તો ઉપયોગી થઈ પડશે.

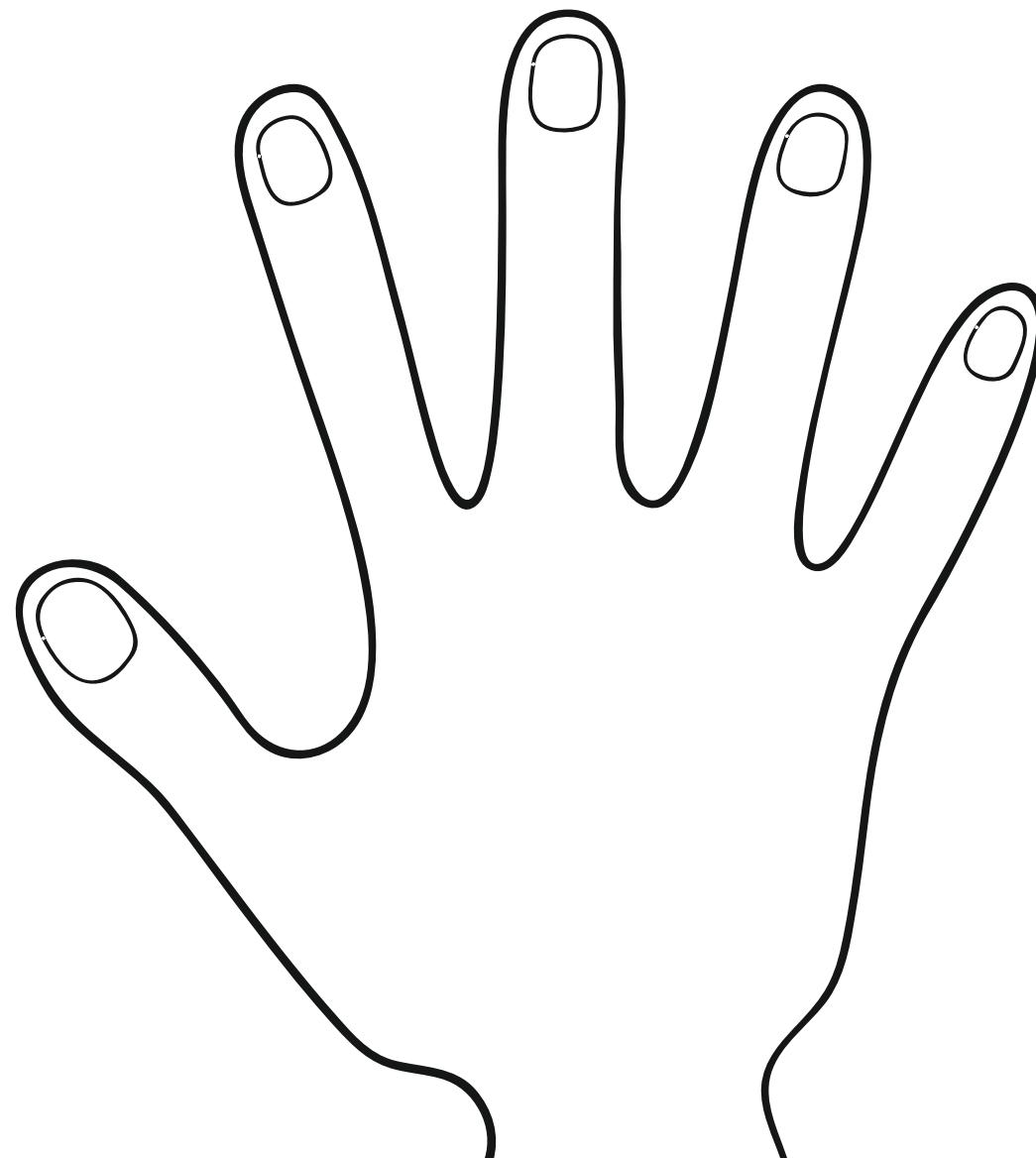
ડાબું-જમણું

૨૨

પ્રવૃત્તિ :

નીચે હથના પંજાનું ચિત્ર આપેલું છે. તેના ઉપર પંજો મૂકો. હથેળી કાગળ બાજુ રહે તે રીતે પંજો ગોઠવો. તમારો અંગૂઠો અને આંગળીઓ ચિત્રમાં દોરેલ અંગૂઠા અને આંગળીઓ પર મૂકો.

૧૪૫

જે હાથ ચિત્રમાં આપેલા હાથમાં બંધ બેસે છે, તે હાથ તમારો જમણો હાથ છે. તમારો બીજો હાથ નોટબુકના કાગળ પર મૂકો અને તમારા જમણા હાથથી રેખાચિત્ર દોરો અને ચિત્ર મેળવો.

ચાલો આપણો ગીત ગાઈએ.

જમણો હાથ ઉંચો કરો,
 ડાબો હાથ નીચો કરો,
 બંને હાથ ઉંચા કરો,
 સાથોસાથ ગોળ ગોળ ફરો.

 જમણો હાથ ઉંચો કરો...

 ડાબો હાથ ઉંચો કરો,
 જમણો હાથ નીચો કરો,
 બંને હાથ નીચા કરો,
 સાથોસાથ ઠેકડાં ભરો.

 જમણો હાથ ઉંચો કરો...

લખો :

કાબ્દા હાથનું ગીત

આવી જ રીતે, ડાબા (left-લેફ્ટ) અને જમણા (right-રાઈટ) પંજા માટે ગાઓ..

જુઓ અને કહો :

- ◆ તમારી આગળ શું છે ?
 - ◆ તમારી ડાબી તરફ શું છે ?
 - ◆ કઈ વસ્તુઓ તમારી પાછળ છે ?
 - ◆ તમે કોની ડાબી બાજુએ બેઠા છો ?
 - ◆ તમારી જમણી બાજુ કોણ બેનું છે ?
 - ◆ તમે કોની જમણી બાજુએ બેઠા છો ?

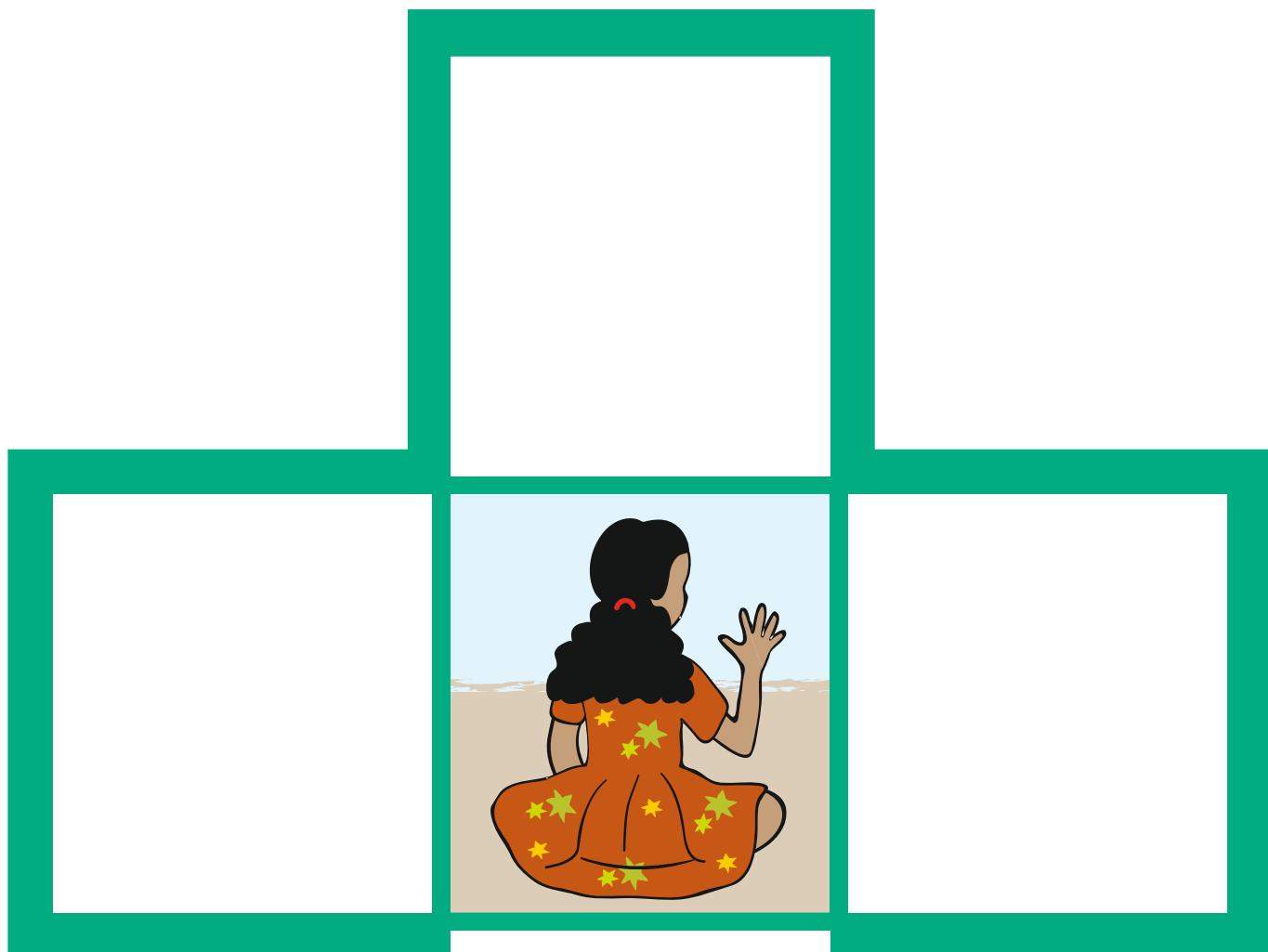

આળકો પ્રવૃત્તિ અને હાવભાવ સાથે ગીત ગાઈને મજા માણશે. તેઓ ડાબે-જમણે, ઉપર-નીચે અને આગળ-પાછળ વિશે તેમના અનુભવોથી જાણશે.

વાંચો અને કરો :

- * આ ચિત્રમાં રુચિરા ચિત્રની વચ્ચે છે.
- ◆ રુચિરાની પાછળ પુસ્તક દોરો. ◆ એક ફૂલ રુચિરાની જમજૂથી બાજુ દોરો.
- ◆ ખુરશી રુચિરાની ડાબી બાજુ દોરો. ◆ રુચિરાની સામે ઝાડનું ચિત્ર દોરો.

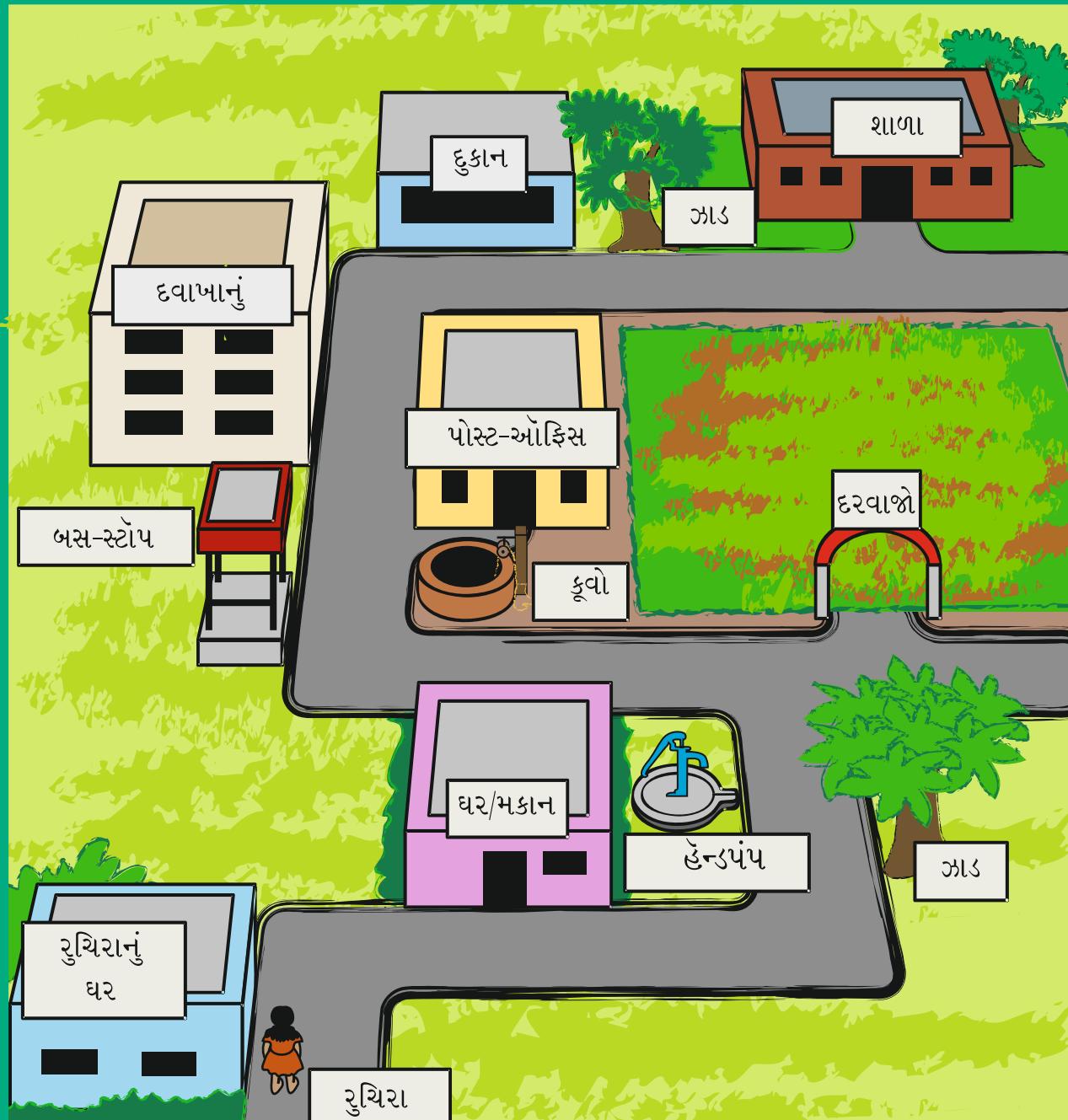

રુચિરાને ઘરેથી શાળાએ જવાનો રસ્તો શોધવામાં મદદ કરો.

ચિત્રમાં શાળા શોધો. રુચિરાને ઘરથી શાળા સુધી પહોંચાડો.

વિચારો અને લખો :

* રુચિરાના ઘરથી શાળા તરફના રસ્તા ઉપર કઈ વસ્તુઓ અને જગ્યાઓ આવે છે ? તેમનાં નામ લખો.

તેની જમણી બાજુએ શું આવે છે ?

-
-
-
-
-
-
-

તેની ડાબી બાજુએ શું આવે છે ?

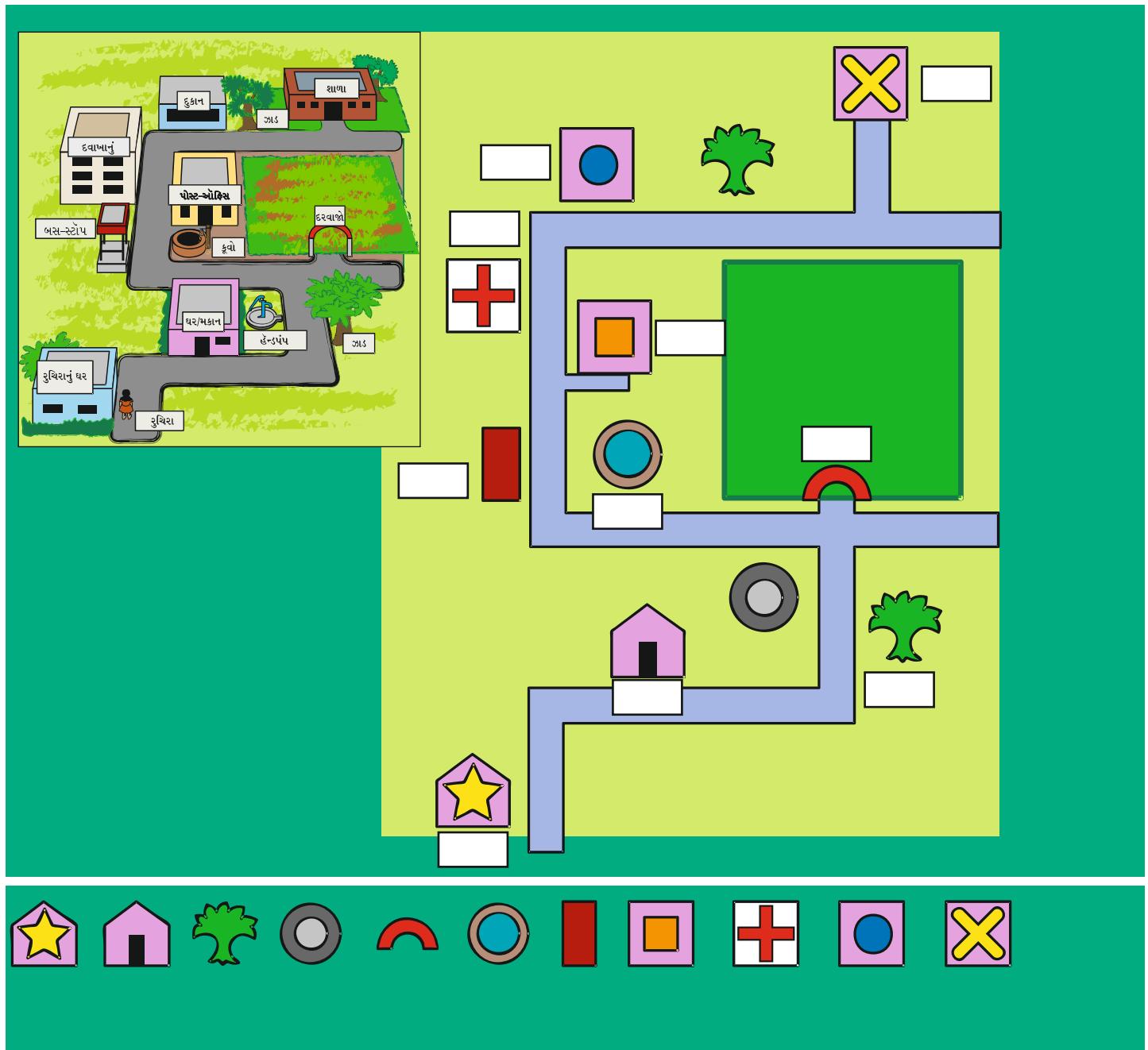
-
-
-
-
-
-
-

શોધી કાઢો :

* રુચિરાએ તેના ઘરેથી શાળાના રસ્તા ઉપર કેટલા વળાંક લેવાના થાય છે ?

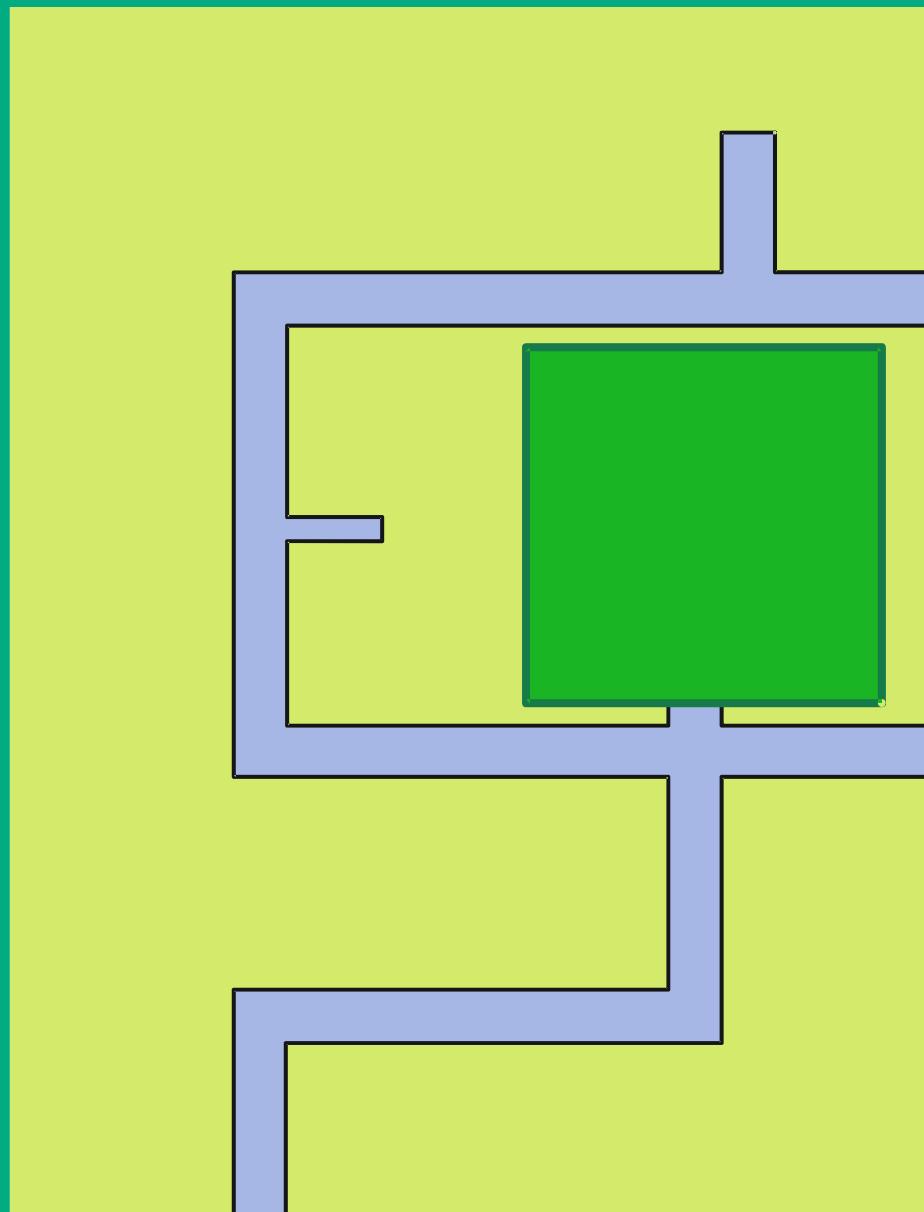
નિશાની (symbol-સિમ્બોલ)ને ઓળખો અને તેનાં નામ લખો.

તમે કહી શકશો, આ નિશાનીઓ શા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે ?

તમારી પોતાની નિશાની બનાવો. આ નિશાની પહેલાંની નિશાની કરતાં અલગ હોવી જરૂરી છે. હવે તમે બનાવેલ નિશાની નીચે આપેલા નકશામાં મૂકો. નકશામાં જ નિશાની બનાવવાનું રાખવું.

નિશાની માટેની સૂચિ

રૂચિરાનું ઘર

શાળા

પોસ્ટ-ઓફિસ

જાદ

દવાખાનું

બસ-સ્ટોપ

કૂવો

દુકાન

દરવાજો

ઘર

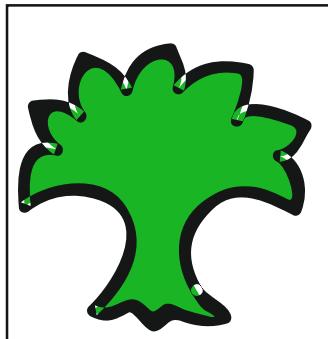

બાળકોને નકશામાં નિશાનીઓની જરૂરિયાત સમજાવો. બાળકોએ બનાવેલી નિશાનીઓની વર્ગમાં ચર્ચા કરવી એ ખૂબ જ ઉપયોગી અને રસપ્રદ બની રહેશે.

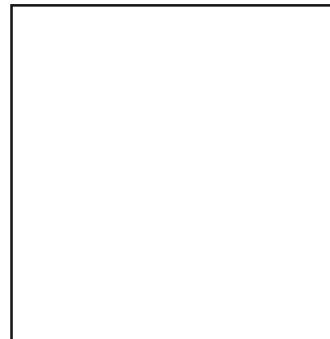

વાંચો અને દોરો :

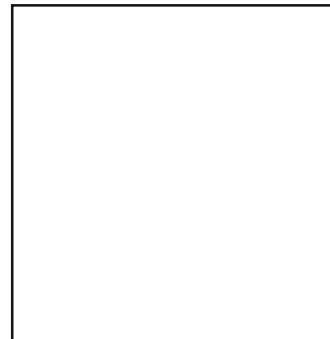
* શબ્દ વાંચો અને તે માટેની નિશાની દોરો.

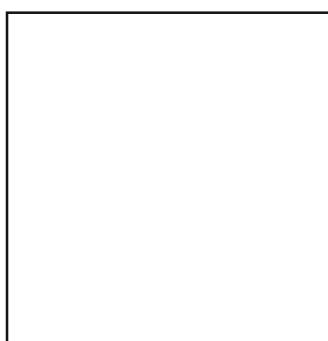
જાડ

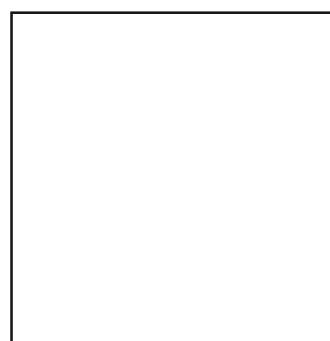
ઘર

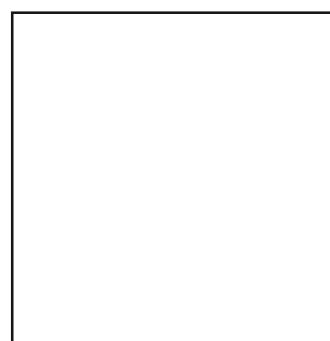
મકાન

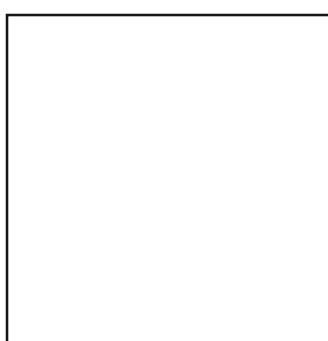
શાળા

દવાખાનું

દૂધદેરી

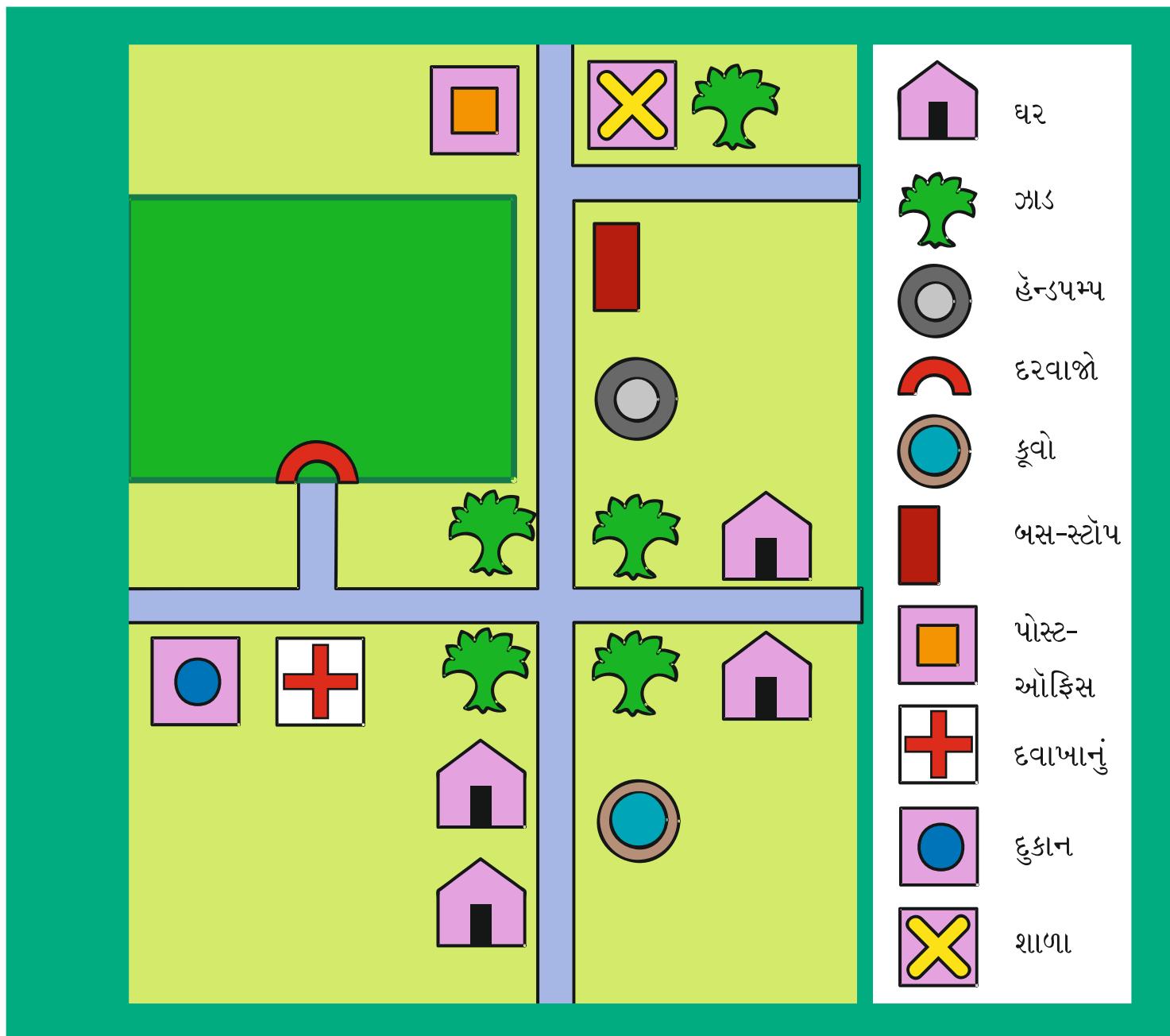
પોસ્ટ-ઓફિસ

વાંચો અને લખો :

* નકશાને આધારે વિગત લખો :

- ◆ નકશામાં કેટલાં ઘર છે? _____
- ◆ નકશામાં કેટલી દુકાનો છે? _____
- ◆ નકશામાં કેટલાં જાડ છે? _____

◆ નકશામાં કેટલા હેન્ડપંપ છે ? _____

◆ શાળા પોસ્ટ-ઓફિસ કે દવાખાનામાંથી કોણી નજીક છે ? _____

◆ બસ-સ્ટેશનની નજીક શું છે ? _____

◆ નિશાનીઓની યાદી વગર તમે નકશો વાંચી શકો ખરા ? _____

* તમે ગણિતમાં ભાગ્યાં હો, તેવી જ નિશાનીઓ અહીં લખો.

તમારા ઘરથી શાળા સુધી પહોંચવાનો નકશો દોરો :

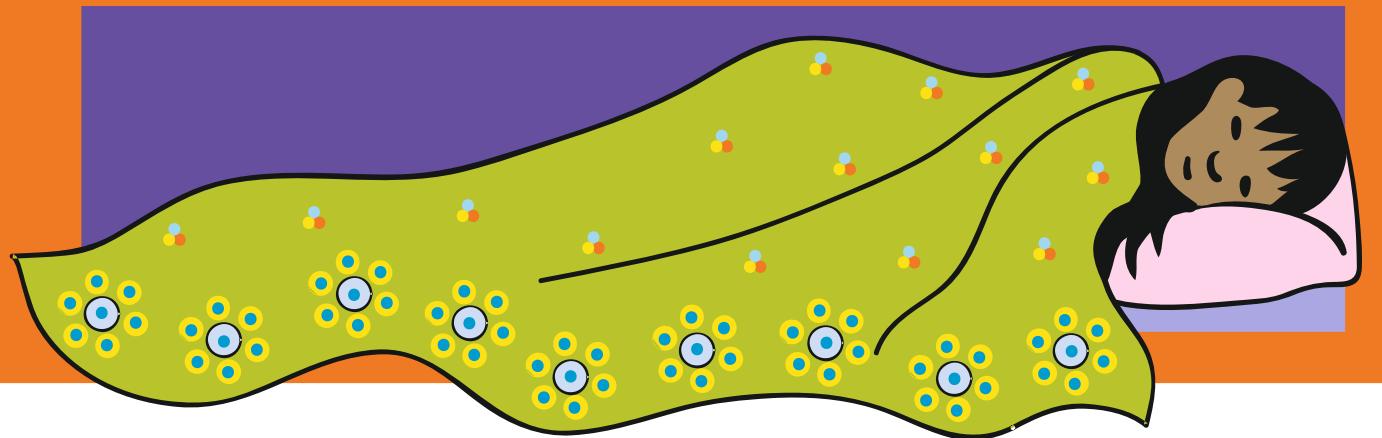
આ નકશો બનાવવા માટે બાળકોને માર્ગદર્શન આપવાનું રાખવું.

૨૩

સુંદર કૃપડાં

નાની છોકરી સાજ્જા. તેને એક બહેન. બહેન તેનાથી મોટી. મોટી બહેને સુંદર ઓઢણી આપી. ઓઢણીમાં સુંદર ભરતકામ અને આભલાં લગાવેલાં હતાં. સાંજનું જમવાનું પતાવ્યા પછી, સાજ્જાએ આ ઓઢણી પહેરવાની કોશિશ કરી. ઓઢણી સાથે રમત રમતાં તે થાકી ગઈ. ઓઢણી પહેરીને સૂઈ ગઈ. તે ઊંઘમાં પણ ઓઢણી વિશે વિચારતી હતી : ‘સુંદર ઓઢણી કેવી રીતે બનાવવામાં આવી હશે ?’ એવું એ વિચારતી

વિચારો અને લખો :

સાજ્જાની ઓઢણી કેવી રીતે બનાવવામાં આવી

હશે ?

F6N4C1

- * ઓઢણી અથવા સિવ્યા વગરનું કાપડ લો. તેને અલગ-અલગ રીતે પહેરો. તમે તેને કેટલી રીતે પહેરી શક્યા ?

- * શું કોઈએ તેને લૂંગીની જેમ પહેરવા અથવા પાઘડી બાંધવા ઉપયોગમાં લીધી? બીજી કઈ રીતે તેને પહેરી શકાય?

તમારા ઘરમાં કોઈ પણ કપડાં જુઓ. તમને તેની રચના (texture-ટેક્સચર)માં, તેના રંગમાં અને તેની ભાતમાં શું ભેટ લાગે છે? તેની નોંધ કરો.

કપડાંનું નામ	કપડાંની રચના	રંગ	ભાત/ડિઝાઇન

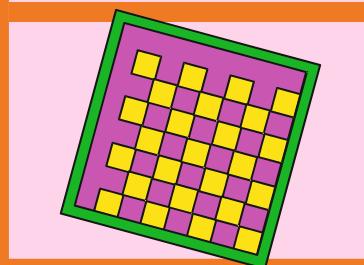
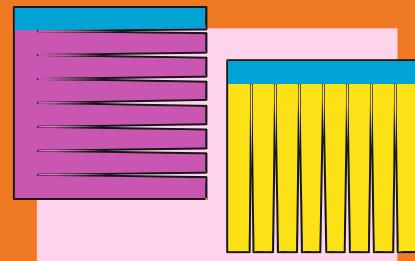

- * જાણું કાપડ અથવા કોથળો સાવધાનીપૂર્વક જુઓ. શું તમે એની લંબાઈ (length-લેન્થ) અને પહોળાઈ (breadth-બ્રેથ) માં દોરાઓ (threads-થ્રેઝ) જોઈ શકો છો ?
- * જ્યારે કાપડને તમે નજીકથી જોશો ત્યારે તેના રેસાના તાણાવાણા સરખા જોવા મળશે.
- * તમે આવી રીતે કાગળ પણ વણી શકો છો.

કાગળનું વણાટ

૧. બે અલગ-અલગ રંગના કાગળ લો.
૨. એક કાગળ ઉપર ઊભી (|) અને બીજા પર આડી (—) રેખાઓ બનાવો.
૩. બંને કાગળ નિશાન કરેલ રેખા સુધી કાપો. ધ્યાન રાખો કે પદ્દીઓ (strips-સ્ટ્રિપ્સ) સંપૂર્ણપણે જુદી ન થવી જોઈએ.
૪. ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે એક કાગળને બીજા કાગળ પર તેની ધાર પ્રમાણે ગોઠવો. (બધી) ધારો યોગ્ય રીતે ચોટાડી દો.
૫. હવે પદ્દીઓથી ચટાઈ બનાવવા કાગળને ગોઠવો.
૬. ચટાઈના છેડા ઉપર પદ્દી અથવા કાગળની ધાર બનાવો જેથી ચટાઈ ખુલી ન જાય.

* કાપડ ઉપર છાપકામ

પાઠ વનપરીમાં તમે ફૂલોની રચના અને કાપડ ઉપર બનેલાં પણ્ણો જોયાં.

શાકભાજી કાપીને તમે પણ તેના ઉપયોગથી આવી રચના બનાવી શકો છો.

ફૂલેવર અથવા ભીંડા કાપો. કાપેલા ભાગ ઉપર રંગ લગાવો અને કાગળ અથવા કાપડના ટુકડા પર તમારી પોતાની રચના બનાવો.

* રંગ પૂરો :

વિવિધ ફળ વડે

છાપકામ કરો.

'કાગળ વણાટ' અને 'કાપડ પર છાપકામ'ની પ્રવૃત્તિ બાળકોને પોતાની પારંપરિક કલાની સાથે સંબંધિત કરવા ઉપયોગી બનશે. બાળકોને તેઓની સર્જનાત્મકતા બતાવવાનો મોકો મળશે.

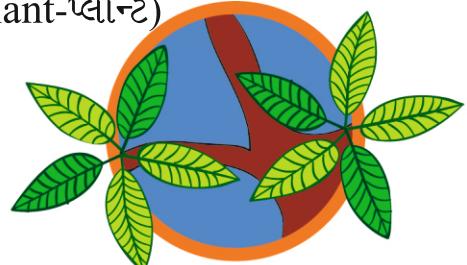
જવનનું જાળું

સાપ
(Snake-સ્નેક)

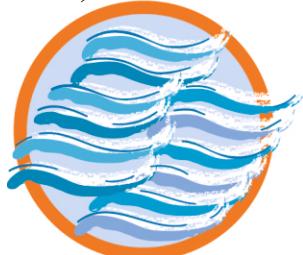
છોડ
(Plant-ખાન્ટ)

બિસકોલી
(Squirrel-સિક્વરલ)

પાણી
(Water-વોટર)

સૂર્ય
(Sun-સન)

ધાસ
(Grass-ગ્રાસ)

અત્યાર સુધી તમે મોટા ભાગનું પુસ્તક જોઈ ગયાં હશો. તમે વૃક્ષ, પાણી, ધર, હવા, સૂર્ય અને ધાસી બધી વસ્તુઓ વિશે જાણ્યું હશો. તમે આ બધાં વિશે વિચાર્યું પણ હશો. શું તમે કહી શકો કે આપણે કેમ આ બધી વસ્તુઓ વિશે વિચારીએ છીએ અથવા તે અંગે જાણવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ?

પદ્ધતિ
(Bird-બડ)

ચંદ્ર
(Moon-મૂન)

ગાય
(Cow-કાળ)

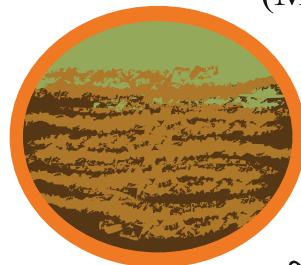
ઉંદર
(Mouse-માઉસ)

હવા
(Air-એર)

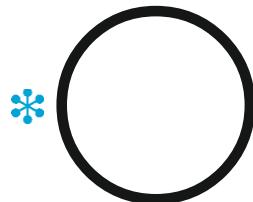

ઘર
(House-હાઉસ)

જમીન
(Land-લેન્ડ)

ચિત્રમાં બતાવેલી વस્તુઓ સાથે આપણે કેવી રીતે જોડાયેલાં છીએ ? ચાલો, શોધી કાઢીએ.

માં તમારું ચિત્ર દોરો.

- * જીવનમાં જરૂરી હોય એવા ચિત્રને રેખા દ્વારા વસ્તુઓ સાથે જોડો.
- * શું તમે તમારું ચિત્ર ધર સાથે જોડ્યું ?
- * ચાલો જોઈએ, બીજી કઈ વસ્તુઓ સાથે આપણે ધરને પણ જોડી શકીએ છીએ.
- * વિચારો, ધર શાનું બનેલું છે ?
 - ◆ લાકું - જે વૃક્ષમાંથી મળે છે.
 - ◆ ઈંટો - જે પાણી અને માટીમાંથી બને છે.
 - ◆ માટી - આપણે જમીનમાંથી મેળવીએ છીએ.
 - ◆ પાણી - આપણે તે નદી, તળાવ, કૂવો અથવા વરસાદથી મેળવીએ છીએ.

તમે જોયું કે ધર બનાવવા શું જોઈએ અને તે કેવી રીતે મેળવી શકીએ.

આ જ રીતે, અન્ય વસ્તુઓને સંબંધિત વિગત સાથે જોડો. આમ કરતી વખતે, તમને બીજી થોડી વધારે વસ્તુઓનાં નામ લખવાની જરૂર પડશે.

- * અંતે તમને શું જોવા મળ્યું ? એક મોટું જાળું (web-વેબ) !ખરું ને ?
- * આ જાળાં પરથી તમે શું સમજી શક્યા ?

વિચારો અને લખો :

ખાટલો બનાવવા કઈ-કઈ સામગ્રીની જરૂર પડશે ?

●	<input type="text"/>	<input type="text"/>
●	<input type="text"/>	<input type="text"/>
●	<input type="text"/>	<input type="text"/>
●	<input type="text"/>	<input type="text"/>

વિચારો અને લખો :

ખાટલાને બદલે બીજી કઈ-કઈ વસ્તુ વાપરી શકાય ?

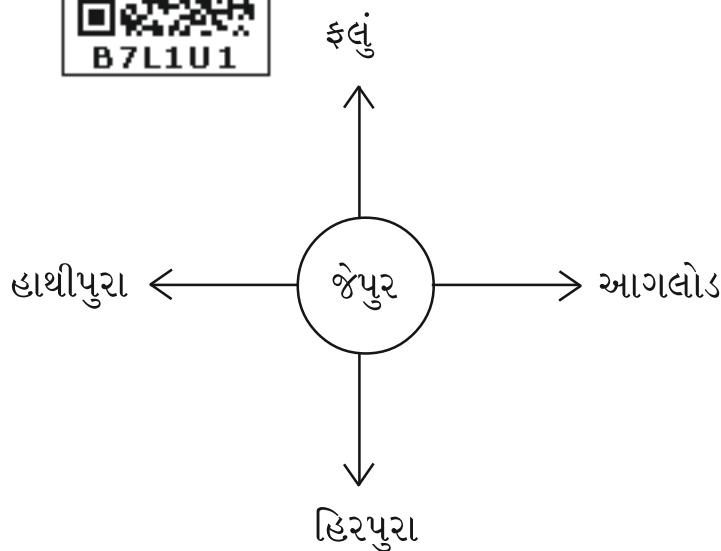

બાળકોએ બનાવેલાં જાળાં દ્વારા તેમને પર્યાવરણની વસ્તુઓ એકબીજા પર નિર્ભર છે તેમ જણાવી પ્રોત્સાહિત કરશો. આ વિષય પર ચર્ચા તેમને વર્ગમાં જાળું બનાવવામાં મદદ કરશે.

મારો તાલુકો

૨૫

આ ઋચનનું ગામ (village-વિલેજ)

છ. તે જેપુરમાં રહે છે.

જેપુરની આસપાસનાં ગામની વિગત આપેલી છે. આ વિગતને આધારે ચર્ચા કરો.

વિચારો અને કહો :

- તમારા ગામની આસપાસ ક્યાં ગામ છે ?
- તમારું ગામ ક્યા તાલુકા (tehsil-તેહસિલ)માં છે.

મારું નામ છે.

હું માં રહું છું.

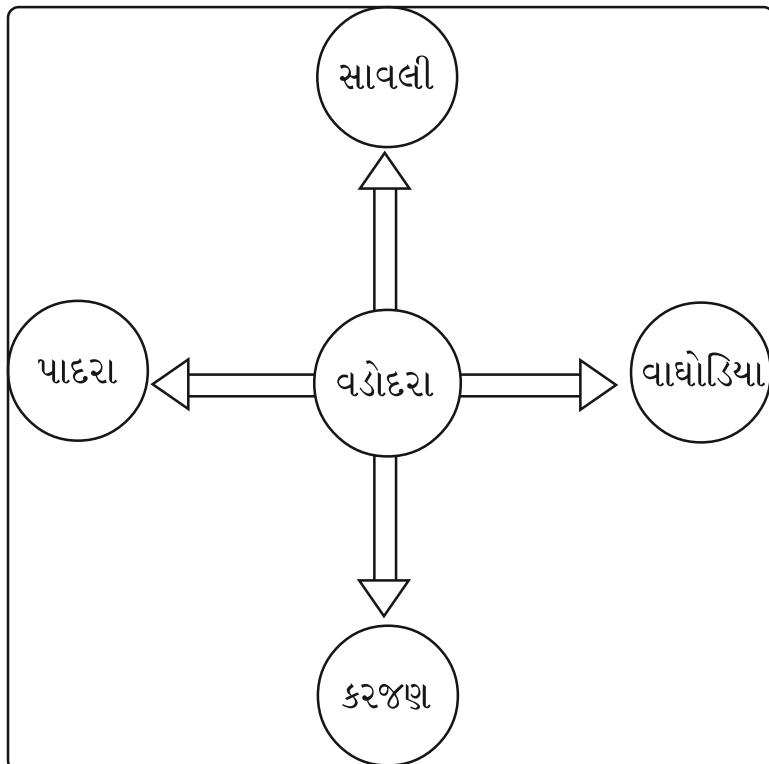
મારા ગામની આસપાસ નીચે મુજબનાં ગામ છે.

યાદ કરો અને લખો :

આસપાસનાં ગામનાં નામ લખો.

<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>

આસપાસનાં ગામ અંગે આપણે જોયું. ગુજરાતમાં અત્યારે બસો પચાસ તાલુકા છે. દરેક તાલુકામાં વિવિધ ગામ આવેલ હોય છે. કેટલાંક ગામના સમૂહ વડે તાલુકો બને છે. આપણે આપણા તાલુકા અંગે વિગત તૈયાર કરીશું.

આ રતનના તાલુકાની વિગત છે. અહીં, વડોદરા જિલ્લા (district-District) ના વિવિધ તાલુકાની વિગત આપવામાં આવેલ છે. આ વિગતને આધારે ચર્ચા કરો.

વિચારો અને કહો :

- અહીં બીજા ક્યા-ક્યા તાલુકા છે ?
- આપનો તાલુકો ક્યા જિલ્લામાં છે ?

મારા ગામનું નામ છે.

મારું ગામ તાલુકામાં છે.

મારા તાલુકાની આસપાસ બીજા તાલુકા પણ આવેલ છે.

જુઓ અને લખો :

આસપાસના તાલુકાનાં નામ લખો.

<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>

આપણી આસપાસ અનેક ગામ છે.

વિવિધ ગામથી તાલુકો બને છે.

કેટલાક તાલુકાના સમૂહથી જિલ્લો બને છે. સૌનું ગામ, તાલુકો અને જિલ્લો વિવિધ રીતે આગવી ઓળખ ધરાવે છે. આપણા તાલુકામાં શું-શું વિશેષ છે તે અંગે નોંધ કરીશું.

વિચારો અને લખો :

આપણા તાલુકા અંગેની વિગત જાણો અને લખો.

પશુ			
વાહન			
ધાર્મિક સ્થળો			
જોવાલાયક સ્થળો			

વાંચો અને કહો :

આપણી આસપાસનાં ગામ આપણાં પડોશી ગામ કહેવાય. આપણા તાલુકાની આસપાસના તાલુકા આપણા પડોશી તાલુકા છે.

કેટલીક વખત પડોશનું ગામ પણ બીજા તાલુકામાં હોઈ શકે છે. આસપાસનાં ગામ અંગે વિગતો જાણો.

વિચારો અને લખો :

તાલુકાનું નામ	ગામનું નામ	કોણ રહે છે ?	શું કરે છે ?
મેધરજ	બાંઠીવાડા	મોટાભાઈ	નોકરી

આવા અન્ય તાલુકા અને ગામ અંગે જાણકારી મેળવો તથા અન્ય મિત્રોને જાણકારી આપો.

ନୀଳ

ફનપેજ-૧

